

Forskarrapporter till Jämställdhetspolitiska utredningen

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2005:66

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-690 91 91
Ordertel: 08-690 91 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss. Hur och varför. Statsrådsberedningen, 2003.
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som skall svara på remiss.

Broschyren är gratis och kan laddas ner eller beställas på
<http://www.regeringen.se/remiss>

Tryckt av Elanders Gotab AB
Stockholm 2005

ISBN 91-38-22398-8
ISSN 0375-250X

Inledning

Vårt uppdrag har varit att göra en översyn av jämställdhetspolitikens mål, inriktning, organisation och effektivitet samt att pröva om de samhällsförändringar som skett under den senaste tioårsperioden medför att jämställdhetspolitiken bör ges en ny inriktning. I uppdraget har även ingått att föreslå nya mål och en ny organisation för jämställdhetspolitiken.

Det har varit ett omfattande uppdrag. Vi gav tidigt ett uppdrag till Statskontoret att bland annat utvärdera effektiviteten i styrningen av jämställdhetspolitiken. Deras rapport har publicerats separat under titeln *En effektivare jämställdhetspolitik*, Statskontoret 2005:1. Förutom detta och vårt eget arbete har vi också bött forskare och praktiker, skribenter och politiker att på olika sätt bidra med sina kunskaper och erfarenheter till vårt utredningsarbete. Resultaten av dessa uppdrag har vi samlat i denna volym som publiceras som en del av utredningens betänkande.

Anita Nyberg på Arbetslivsinstitutet har, i samarbete med SCB, kartlagt förändringar av fördelningen av ekonomiska resurser mellan kvinnor och män sedan början av 1990-talet. Mot bakgrund av att bland annat Kommittén Valfärdsbokslut konstaterade att ensamstående mödrar utgjorde en särskilt utsatt grupp under 1990-talet, bad vi Anita Nyberg att göra en fördjupad studie över utvecklingen för ensamstående föräldrar.

Den statistik och de övergripande analyser som framkommer i Anita Nybergs studie belyses och fördjupas i Soheyla Yazdanpanahs artikel som baseras på hennes forskning om lågavlönade kvinnors försörjningsstrategier. I artikeln möter vi svenskfödda och iranskfödda kvinnor, som med egna ord beskriver hur de får livet att gå ihop – både vad gäller tid och pengar. Soheyla Yazdanpanah undersöker om det går att urskilja ett mönster i hur dessa kvinnor försörjer sig och hur faktorer såsom kön, klassbakgrund, etnicitet och ålder påverkar försörjningsmöjligheterna.

Äldreomsorgen är ett område som inte har uppmärksammats av jämställdhetspolitiken i någon stor utsträckning. Marta Szebehely, vid Stockholms universitet, har undersökt den överflyttning av ansvaret för omsorgen om de äldre från det offentliga till (kvinnliga) anhöriga som skett sedan 1980-talet. Marta Szebehely menar att den förskjutning som skett inte motsvarats av förändringar i lagstiftning eller policyformuleringar. Glappet mellan å ena sidan vad lagen och de politiska målen säger, och å andra sidan hur det ser ut i praktiken har ökat.

Roger Klinth vid Linköpings universitet beskriver föräldraförsäkringen som en jämställdhetspolitisk reform: dess framväxt, genomförande och utveckling. Han söker bl. a. svar på frågor om varför det har visat sig vara så svårt att styra mäns men inte kvinnors beteende med politiska åtgärder. Vilken innebörd har föreställningar om barnets bästa getts i argumentationen kring föräldraförsäkringen? Hur kan man förstå dagens debatt om föräldraförsäkringen ur ett historiskt perspektiv?

Jämställdhet är ett kunskapsområde. Därför krävs det kompetens och kontinuerlig vidareutbildning för dem som arbetar på området. Birgitta Jordansson vid Göteborgs universitet har undersökt utbytet mellan genusforskning och jämställdhetspolitiskt arbete. Jordansson utgår från jämställdhetsområdets utveckling och har i intervjuer med jämställdhetsarbetare och genusforskare undersökt hur kunskapsförsörjningen i offentlig förvaltning ser ut. Hon har också lämnat förslag kring hur utbytet mellan forskning och praktiskt jämställdhetsarbete kan förbättras.

I syfte att ta ett kvalitativt grepp om frågan om kvinnors makt och inflytande i politiken gav utredningen journalisten Karin Alfredsson i uppdrag att leda två samtal mellan kvinnliga politiker från olika politiska partier och nivåer. Vad har den ökade kvinnorepresentationen i politiken haft för betydelse? Kan vi säga att frågan är avklarad? Skribenten Ulrika Lorentzi dokumenterade samtalen. Dessa samtal var utgångspunkten för ett öppet heldagsseminarium där såväl forskare som politiker deltog. Karin Alfredsson ledde seminariet som vi valde att kalla "Vi är många, vi är hälften – om kvinnor i politiken". Forskarnas bidrag till seminariet publiceras här. De deltagande forskarna var Lena Wängnerud, Ann-Sofie Lennqvist-Lindén, Malin Rönnblom och Lenita Freidenvall. På seminariet medverkade även Anita Göransson som beskrev några av resultaten av den omfattande elitstudie som just har avslutats. Huvudrapporten från detta

forskningsprojekt beräknas publiceras under hösten 2005. Anita Göransson har därför valt att inte medverka med sin framställning i denna rapport.

Varje författare ansvarar själv för innehållet i sitt bidrag till denna volym.

Gertrud Åström

Särskild utredare

Innehåll

Författarpresentation	9
Har den ekonomiska jämställdheten ökat sedan början av 1990-talet? – <i>Anita Nyberg</i>	13
Att få livet att gå ihop. Om lågavlönade kvinnors inkomstkällor – <i>Soheyla Yazdanpanah</i>	85
Anhörigas betalda och obetalda äldreomsorgsinsatser – <i>Marta Szebehely</i>	133
Pappaledighet som jämställdhetsprojekt – <i>Roger Klintb</i>	207
Jämställdhet och genusforskning. – <i>Birgitta Jordansson</i>	239
Dokumentation av Jämställdhetspolitiska utredningens samtal med kvinnliga politiker i november 2004 – <i>Ulrika Lorenzi</i>	285
Kvinnors väg in i politiken – <i>Lenita Freidenvall</i>	299
Effekter av ökad kvinnorepresentation – <i>Lena Wägnerud</i>	331
Politikerrollen ur ett genusperspektiv – <i>Ann-Sofie Lennqvist Lindén</i>	347
Kvinnors organisering möter den etablerade politiken – <i>Malin Rönnblom</i>	365

Författarpresentation

Anita Nyberg, professor i könsperspektiv på arbete och ekonomi vid Arbetslivsinstitutet. Hennes forskning har rört sig kring kvinnors och mäns avlönade och oavlönade arbete och inkomster. För närvarande forskar hon om deltidarbete och deltidarbetslöshet.

Soheyla Yazdanpanah, doktorand i ekonomisk historia vid Stockholms universitet. Hon arbetar med en avhandling om lågavlönade kvinnors försörjningsstrategier i det samtida Sverige.

Marta Szebehely, professor i socialt arbete vid Stockholms universitet. För närvarande innehar hon en forskartjänst i sociologi inriktad mot jämställdhetsforskning. Hon har forskat om äldreomsorg och andra omsorgsfrågor ur vardags-, genus- och socialpolitiska perspektiv. För närvarande arbetar hon med en jämförande studie av omsorgspersonalens arbetsvillkor i Norden.

Roger Klinth, fil. dr. och universitetslektor på institutionen för utbildningsvetenskap vid Linköpings universitet. Forskningsfältet rör jämställdhets- och familjepolitik med särskilt fokus på manlighet och faderskap. För närvarande arbetar han i ett projekt kring den nya mannen som politiskt och kulturellt fenomen och är biträdande programansvarig för lärarprogrammet vid Linköpings universitet.

Birgitta Jordansson, fil. dr. vid institutionen för arbetsvetenskap, Göteborgs universitet. Hennes forskning rör områdena genus, jämställdhet, makt och det vetenskapliga fältet. För närvarande är hon vetenskaplig ledare för forskningsprojektet "Doktorshattar i omvandling" samt projektledare för metodutvecklingsprojektet *Jämställdhet inifrån* på Vinnova.

Ulrika Lorentzi, frilansskribent, författare och tidigare redaktör för tidskriften *bang*. År 2004 var hon redaktör för antologin *Vems valfrihet? Debattbok för en delad föräldraförsäkring*. Under 2005 kommer hon ut med boken *Något bara kvinnor kan*. Hon är för tillfället anställd på Frejas fond.

Lenita Freidenvall, doktorand i statsvetenskap vid Stockholms universitet. Hon arbetar med sin doktorsavhandling om kvinnors politiska representation i Sverige 1970–2002 och ingår i forskningsprojektet "Quotas – a key to equality? An International Comparison of the Use of Electoral Quotas to obtain Equal Political Citizenship for Women."

Lena Wängnerud, docent vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hon forskar om representativ demokrati, särskilt ur ett genusperspektiv. Hon arbetar för närvarande med ett projekt om politikerrollens förändring samt medverkar i en större undersökning om kön och eliter.

Ann-Sofie Lennqvist Lindén, doktorand i statskunskap vid samhällsvetenskapliga institutionen, Örebro universitet. Hon arbetar med en avhandling om politiker- och tjänstemannaroller i den kommunala förvaltningen och ingår i ett forskningsprojekt om kommunal organisationsförändring.

Malin Rönnblom, fil. dr. i statsvetenskap, arbetar som forskarassistent vid Kvinnovetenskapligt forum, Umeå universitet. Hennes forskning rör i huvudsak jämställdhetspolitik och regionalpolitik, i svensk och nordisk kontext. För närvarande arbetar hon med ett forskningsprojekt om relationen mellan tillväxt och demokrati ur ett intersektionellt perspektiv.

Innehåll

Har den ekonomiska jämställdheten ökat sedan början av 1990-talet? – Anita Nyberg

1	Inledning.....	13
2	Inkomstfördelningsstudier.....	14
3	Av vem eller vad skall kvinnor och män vara ekonomiskt oberoende?	16
4	Inkomstbildningsprocessen	20
5	Syfte, avgränsning, definitioner och data	22
6	Kvinnors och mäns sysselsättning	23
6.1	Kvinnors och mäns sysselsättning följer nu varandra.....	24
6.2	Sysselsättningen i olika åldrar mer lika.....	26
6.3	Kvinnor överutbildade och män underutbildade?	28
6.4	Arbetstider	31
7	Kvinnors och mäns inkomster och ekonomisk jämställdhet	34
7.1	Kvinnors och mäns löneinkomster.....	34
7.2	Lönespridningen inom kategorin kvinnor respektive män	39
7.3	Näringsinkomst	44
7.4	Inkomst av kapital.....	45

7.5	Ekonomiskt bistånd	48
7.6	Kvinnors och mäns inkomster från välfärdsstaten.....	52
7.7	Lönerelaterade ersättningar, försörjningsrelaterade och behovsprövade bidrag	54
7.8	Förväntat och oväntat resultat.....	55
7.9	Får kvinnor en större andel av sina inkomster från välfärdsstaten än män?	58
7.10	Minskar välfärdsstaten inkomstskillnaderna mellan kvinnor och män?	60
8	Sammanboende kvinnors och mäns sysselsättning, inkomster och ekonomiskt oberoende	62
8.1	Sammanboende kvinnors och mäns sysselsättning.....	62
8.2	Kvinnor med högre marknadsinkomst än mannen.....	64
8.3	Kvinnors andel av familjeinkomsten	66
8.4	Hur jämnar välfärdsstaten ut inkomstskillnaderna mellan sammanboende kvinnor och män?	69
9	Sammanboende och ensamstående mödrars syssel- sättning, inkomster och ekonomisk jämställdhet	71
9.1	Mödrars och fäders sysselsättning.....	71
9.2	Mödrars och fäders inkomster.....	74
10	Sammanfattande diskussion.....	78

Har den ekonomiska jämställdheten ökat sedan början av 1990-talet?

Anita Nyberg¹

1 Inledning

Den ekonomiska jämställdheten mätt som kvinnors andel av mäns inkomster ökade mellan 1975 och början av 1990-talet, framför allt tack vare en ökad andel sysselsatta och längre lönearbetstider bland kvinnor, men också genom att mäns sysselsättning minskade. Mäns lägre och kvinnors högre sysselsättning samt kvinnors längre lönearbetstider visade sig bland annat i att kvinnors löneinkomster generellt ökade relativt mäns. Men också genom att andelen familjer där kvinnan hade högre förvärvsinkomst än sin man ökade från 10 procent till 20 procent och genom att kvinnors andel av familjens skattepliktiga inkomster steg. På 1970-talet påverkade kvinnans ålder, antal barn och barnets ålder kvinnans inkomster i betydligt högre grad än i början av 1990-talet (Nyberg 1997).

Trots kvinnors ökade sysselsättning minskade den andel av kvinnors bruttoinkomst som kom från marknaden mellan 1970-talet och början av 1990-talet, istället kom en större andel från välfärdsstaten i form av transfereringar. Det gällde också männen. Att såväl marknadsinkomsternas som transfereringarnas betydelse ökade samtidigt kan tyckas paradoxalt. Det beror framför allt på att välfärdsstaten byggdes ut under denna period och att allt fler fick del av socialförsäkringens lönerelaterade ersättningar.

Transfereringar och skatter jämnade delvis ut de inkomstskillnader som uppstod på marknaden mellan kvinnor och män. Det gällde både på 1970-talet och i början av 1990-talet. Situationen skilde sig dock åt i olika hushållskategorier och transfereringarnas

---

¹ Ett stort tack går till Kjell Jansson och Petter Lundberg, SCB, Örebro, för hjälp med att ta fram statistik till denna rapport. Tack går också till Lena Johansson, Jämställdhetsenheten, Näringsdepartementet, Helén Lundkvist, Jämställdhetspolitiska utredningen och Magnus Nermo, SOFI, för värdefulla synpunkter på texten.

betydelse skiftade under olika perioder i livet. När barnen är små hade t.ex. föräldrapenningen stor betydelse för mödrars inkomster och för äldre personer var pensionen avgörande.

De ovan nämnda resultaten är hämtade från en rapport till den s.k. Kvinnomaktutredningen² med titeln *Kvinnor, män och inkomster. Jämställdhet och oberoende*. SOU 1997:87 (Nyberg 1997). I rapporten undersöks kvinnors och mäns inkomster, hur stora de är och var de kommer ifrån och förändringen mellan åren 1975 och 1994. Denna artikel är en uppföljning av, och bygger i hög grad på, denna rapport.

Det övergripande syftet med denna artikel är att undersöka om den ekonomiska jämställdheten ökade från början av 1990-talet till början av 2000-talet. Inledningsvis, i avsnitt 2, diskuteras kortfattat inkomstfördelningsstudier allmänt och några problem med dessa ur ett könsperspektiv. Därefter presenteras i avsnitt 3 tidigare forskning om ekonomisk jämställdhet utöver den ovan nämnda rapporten och i avsnitt 4 presenteras inkomstbildningsprocessen, som en bakgrund till den fortsatta studien. Fortsättningen är indelad i tre avdelningar som samtliga rör ekonomisk jämställdhet, men som behandlar olika kategorier av kvinnor och män. I avsnitt 6 och 7 handlar det om alla kvinnor och alla män, i avsnitt 8 om sammanboende kvinnor och män och i avsnitt 9 om mödrar och fäder. Med några undantag är det ålderskategorin 20–64 år som studeras. I avsnitt 5 presenteras syfte, avgränsningar, definitioner och data och i avsnitt 10 görs en sammanfattning. Rapporten består av mycket statistik i tabeller och diagram. Ett försök har gjorts att hålla redovisningen på en relativt lättfattlig nivå för att möjliggöra för fler att ta del av den.³

2 Inkomstfördelningsstudier

Studier av hur inkomster fördelas är vanliga.⁴ De fokuserar på inkomstfördelningen i ett land, ofta över tid, eller studerar inkomstfördelningen i olika länder. Många gånger studeras hur inkomstfördelningen påverkas av transfereringar och skatter. Den

---

² Utredningen om fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser resulterade i tretton rapporter och ett betänkande - *Ty makten är din ... Myten om det rationella arbetslivet och det jämställda Sverige* SOU 1998:6.

³ För en kvalitativ studie av lågavlönade kvinnors inkomster se Yazdanpanahs bidrag till den Jämställdhetspolitiska utredningen (2005).

⁴ Björklund 1998; Fritzell 2001; Aaberge m.fl. 2002; Gustafsson & Palmer 2002; Nelander & Goding 2004.

vanligaste ansatsen idag är att använda hushållet som ”inkomst-enhet” och individen som ”analysenhet” (Björklund m.fl. 1998 s. 235). Det betyder att man för gifta/samboende par⁵ summerar inkomsterna från båda parter och sedan delar summan med antalet ”ekvivalenta vuxna” i familjen. Därefter studeras inkomstfördelningen mellan alla individer i befolkningen.⁶ Men det är också vanligt att hushållet utgör såväl inkomst- som analysenhet.⁷

Dessa enhetsmodeller, där inkomsterna läggs i en pott och sedan fördelas lika mellan familjemedlemmarna, har kritiserats utifrån såväl teoretiska som empiriska utgångspunkter (Haddad & Kanbur 1990, 1992). En anmärkning gäller att ett hushåll bestående av flera personer inte kan modelleras som en individ. Det står i strid mot själva grundtanken i neoklassisk ekonomisk teori, nämligen att varje enskild individ skall representeras av sina egna preferenser.

Därtill kommer att enhetsmodeller bortser från eventuella ojämlikheter inom hushållen och de flesta empiriska studier om fattigdom antar att resurserna delas lika mellan alla hushållsmedlemmar (Smeeding m.fl. 1999). Ett hushåll definieras som fattigt om dess genomsnittliga inkomstnivå faller under fattigdomsstrecket. Det innebär att en individ är fattig om han eller hon är medlem av ett fattigt hushåll. Många har dock argumenterat emot detta och menar att det existerar en betydande ojämlikhet inom hushåll. Resurser delas inte lika mellan män, kvinnor och barn.⁸ Om det är riktigt, kan kvinnor vara fattiga även om de lever och bor i ett hushåll som inte är det. Det gäller naturligtvis också män, men det är betydligt vanligare att mannen har den högre inkomsten i sammanboende hushåll. Förekommer det en ojämlik fördelning av resurserna till kvinnors nackdel betyder det att konventionella metoder för att mäta fattigdom leder till en underskattning av kvinnlig fattigdom och en överskattning av manlig fattigdom (Findlay & Wright 1996).

I enhetsmodeller har det inte någon betydelse om det är mannen eller kvinnan som tjänar pengarna. Kvinnors egna inkomster antas inte ha någon särskilt betydelse eller inverkan på hushållets beslut eller på familjemedlemmarnas relativa välfärdsnivå (Bonke & Browning 2003). Flera forskare pekar på att modellen därmed

---

⁵ Gifta och samboende benämns härnäst tillsammans sammanboende.

⁶ Björklund 1998 s 42; Fritzell 2001 s 138; Aaberge m.fl. 2002. För ett alternativ se Fritzell 1999.

⁷ SCB:s publicerade Inkomstfördelningsundersökningar och Nelander & Goding 2004.

⁸ Pahl 1983, 1989; Lazear & Michael 1986; Glendinning & Millar 1988; Millar & Glendinning 1989; Vogler 1989; Hobson 1990.

utelämnar en viktig dimension, nämligen den om makt och ekonomiskt beroende i familjen och hur det påverkar fördelningen av tid och pengar. Viktigt i denna diskussion är att familjen inte längre är en stabil enhet. Det betyder att hur man inom familjen fördelar avlönat och oavlönat arbete och vem som tjänar pengarna kan ha stor betydelse om och när man skiljer sig. För många kvinnor innebär ekonomiskt beroende av mannen i familjen fattigdom och låga inkomster vid en skilsmässa (se t.ex. Gähler 1997).

Utgångspunkten i denna rapport är *inte* att inkomsterna läggs i en pott och delas lika mellan hushållsmedlemmarna. Utgångspunkten är istället kvinnors och mäns egna *individuella* inkomster även bland sammanboende. Däremot anläggs inte, även om det är möjligt, en individuell ansats på barnen. Inkomster avsedda för barn – främst barnbidrag och underhållsbidrag/stöd – delas här lika mellan föräldrarna när de sammanbor och tilldelas den förälder, som barnet bor hos när det gäller ensamstående föräldrar.

3 Av vem eller vad skall kvinnor och män vara ekonomiskt oberoende?

Det övergripande målet med jämställdhetspolitiken är att kvinnor och män skall ha samma möjligheter, rättigheter och skyldigheter inom alla väsentliga områden i livet. Ett delmål är att kvinnor och män skall ha samma möjligheter till ekonomiskt oberoende (Prop. 1993/94:147 s. 17). Vad regeringen menar med ”ekonomiskt oberoende”, av vad eller av vem kvinnor och män skall vara ekonomiskt oberoende är emellertid oklart uttryckt i propositionen. Det innebär att det inte finns någon tydlig definition av målet och därmed är det inte heller givet hur måluppfyllelsen skall mätas.

När man talar om ekonomiskt beroende är det dock i allmänhet gifta kvinnors ekonomiska beroende av sin man, man menar. Det innebär att begreppet inte är könsneutralt. På grund av kvinnors och mäns olika historiska erfarenheter har begreppet ”ekonomiskt oberoende” olika betydelse avhängigt av om det syftar på kvinnor eller män. En ekonomiskt oberoende kvinna är en kvinna som lönearbetar och försörjer sig själv; hon är *ekonomiskt oberoende av en man* (Nyberg 1997 s. 3). Ekonomiskt oberoende män talas det sällan om. När uttrycket förekommer, så syftar det inte på en man som är ekonomiskt oberoende av en kvinna, utan en man som kan försörja sig utan att lönearbeta. Han är *ekonomiskt oberoende av*

lönearbete. Tidigare menades med en ekonomiskt oberoende man, en gentleman med så stor förmögenhet att han kunde leva på den. Alternativet till lönearbete har dock aldrig, utom för ett mycket litet fåtal, varit en stor förmögenhet, utan ett socialförsäkrings-system som minskar lönearbetarnas beroende av marknaden och arbetsgivarna.⁹ Begreppet ekonomiskt oberoende uttrycks på det viset i klasstermer när det gäller män och i könstermer när det gäller kvinnor. Ekonomiskt oberoende män befrias *från* lönearbete och ekonomiskt oberoende kvinnor *genom* lönearbete.

Kvinnors ekonomiska beroende av män i familjen uppfattas av många som själva grundbulten i könsmaktsystemet och som en central mekanism genom vilken kvinnors underordnade position i familjen och i samhället upprätthålls (Hartmann 1974; Orloff 1993; Chafetz 1999). Ekonomiskt beroende av män innebär en brist på kontroll och rättigheter och en känsla av tacksamhetsskuld (Lister 1990). Nyckeln till kvinnors frigörelse och ekonomiska oberoende av män antas i första hand ligga i kvinnors inträde på arbetsmarknaden och i lönearbete. Fördelarna med en egen lön är att den ökar kvinnors makt i två viktiga dimensioner enligt Hobson (1990).¹⁰ För det första ger den kvinnor en talan (*voice*), en möjlighet att påverka besluten i familjen, och för det andra ger den kvinnor en möjlighet att lämna förhållandet om de inte finner det tillfredsställande (*exit*).¹¹

Det finns en mängd forskning om kvinnors arbetskraftsdeltagande, där ökat arbetskraftsdeltagandet ses som ett uttryck för kvinnors ökade ekonomiska oberoende av män. Däremot finns det endast ett begränsat antal studier om kvinnors ekonomiska o/beroende av män där man explicit studerar kvinnors inkomster i förhållande till mäns. De få studier som finns visar dock att kvinnors arbetskraftsdeltagande är avgörande för gifta kvinnors ekonomiska oberoende. En tidig och tongivande studie rörande kvinnors ekonomiska oberoende visar t.ex. att gifta kvinnors ekonomiska beroende av män minskade mellan åren 1940 och 1980

---

⁹ Esping-Andersen använder begreppen "dekommodifiering", som "refers to the degree to which individuals, or families, can uphold a socially acceptable standard of living independently of market participation" (1990 s. 37).

¹⁰ Hobson har hämtat begreppen "voice" och "exit" från Hirschman (1970).

¹¹ Huruvida en egen inkomst faktiskt leder till en mer jämställd fördelning av hushållsarbete finns det olika uppfattningar om. Att det finns ett samband mellan kvinnors inkomster och en mer jämställd fördelning av hushållsarbetet finner vi bl.a. i Brandth & Kvande 1992; Gershuny m.fl. 1994; Vogler 1994; Rubery m.fl. 1995; Ahrne & Roman 1997. Andra pekar på att så inte är fallet Fenstermaker Berk 1985; Brines 1994; Bruyn-Hundt 1996; Hakim 1997; Anxo & Flood 1998; Nordenmark 1997; Nermo & Evertsson 2004.

i USA tack vare kvinnors ökade sysselsättning. Ekonomiskt beroende definieras där som "the extent to which married women rely on the incomes of their husbands" (Sørensen & McLanahan 1987 s. 661) och mäts genom hustruns bidrag till parets gemensamma inkomster. Denna definition och detta sätt att mäta ekonomiskt oberoende förekommer också i andra studier.¹² Studier som jämför sammanboende kvinnors ekonomiska beroende av sina män i olika länder visar att svenska kvinnor är relativt ekonomiskt oberoende.¹³

Nämnas skall också en studie som visar förändringen i kvinnors ekonomiska beroende under perioden 1968–2000 i Sverige (Bygren m.fl. 2004). Den visar att i slutet av 1960-talet var varannan sammanboende kvinna mellan 20 och 60 år helt ekonomiskt beroende av sin man. Under de följande decennierna går många sammanboende kvinnor från att vara helt beroende till att vara i viss mån beroende av sin man. Slutsatsen är att även om allt fler makar bidrar till hushållets disponibla inkomst, är nästan alla kvinnor även idag i någon mån beroende av sin mans inkomster för att bibehålla sin levnadsstandard.

Den ovan nämnda forskningen om ekonomiskt oberoende handlar om gifta/samboende kvinnors ekonomiska beroende av män. Men ensamstående mödrars möjligheter att försörja sig och sina barn brukar också framhållas i detta sammanhang. Att själv stå för barnens försörjning ställer kvinnors försörjningsmöjligheter på sin spets. Mot bakgrund av dagens stora risk för separation och skilsmässa kan sammanboende mödrar ses som potentiella ensamstående mödrar. Därmed utgör ensamstående mödrars ekonomiska situation en viktig indikator även för sammanboende kvinnors möjligheter att försörja sig och sina barn utan en man och deras möjligheter att lämna ett dåligt äktenskap (Orloff 1993; Hobson 1994). Därtill kommer att ensamstående mödrar är en grupp som i många länder har låga inkomster och som ofta drabbas av fattigdom. Men också ensamstående kvinnor utan barn behöver en egen inkomst för att kunna försörja sig och inte bli ekonomiskt

---

¹² Sørensen & McLanahan (1987) mäter kvinnors ekonomiska beroende av män som följer: $(DEP = (\text{his earnings} - \text{her earnings}) / (\text{his earnings} + \text{her earnings}))$, som kan variera mellan +1 och -1. Om kvinnan är helt beroende av sin partner är hennes DEP = 1, om de både bidrar lika mycket är det 0, och om han är helt beroende av henne är DEP -1. Detta mått har använts också av Hobson 1990; Bianchi m.fl. 1999; Van Berkel & De Graaf 2000; Neramo & Evertsson 2004. Paradoxalt nog kan kanske tyckas, utgår man även med detta mått ifrån att familjen är en enhet, där kvinnor är beroende av sin mans inkomster för att behålla sin levnadsstandard.

¹³ Hobson 1990, 1994; Bianchi m.fl. 1999; Sørensen 2001, 2004; Daly & Rake 2003.

beroende av andra. Kvinnors möjligheter till ekonomiskt oberoende rör således inte endast sammanboende kvinnors ekonomiska o/beroende av sin man, utan alla kvinnors möjligheter till en egen inkomst. Undersökningen har begränsats, med några undantag, till kvinnor och män i åldern 20–64 år.

I denna artikel kommer den ekonomiska jämställdheten att undersökas

- för det första när det gäller samtliga kvinnor relativt samtliga män,
- för det andra när det gäller sammanboende kvinnor relativt mannen i samma familj (ekonomiskt oberoende) och
- för det tredje när det gäller mödrar relativt fäder.

Med ekonomisk jämställdhet menas att kvinnors och mäns inkomster är av ungefär samma storleksordning.

I studier av kvinnors ekonomiska beroende av män används olika inkomstbegrepp. Det beror sannolikt, åtminstone delvis, på vilka data som finns tillgängliga. Någon teoretisk diskussion om vilka inkomster som bör ingå och varför har jag inte hittat. Det finns naturligtvis inte ett givet, rätt sätt att definiera och mäta ekonomisk jämställdhet och ekonomiskt oberoende. Att löneinkomster skall ingå förefaller självklart, däremot är det mer oklart hur man skall se på transfereringar från välfärdsstaten. I vissa studier ingår endast löneinkomster (och näringsinkomster), i andra utgår man ifrån den disponibla inkomsten (marknadsinkomster + transfereringar – skatter) och i ytterligare andra någon inkomstkonstellation däremellan. Mest problematiskt i detta sammanhang är hur man skall se på behovsprövade bidrag, framför allt då ekonomiskt bistånd (som tidigare kallades socialbidrag). Ekonomiskt bistånd kan öka kvinnors möjligheter att lämna ett olyckligt förhållande och att försörja sig och sina barn utan en man. Samtidigt uppfattas, åtminstone långvarigt ekonomiskt biståndstagande, knappast som självförsörjning, utan snarare som ekonomiskt beroende men då av välfärdsstaten. Det visas t.ex. av titeln på en artikel – ”Mot självförsörjning? Om avslutat långvarigt socialbidragstagande under 1990-talet” (Bergmark & Bäckman 2001), liksom att när man i USA talar om ekonomiskt beroende kvinnor menar man i första hand ensamstående mödrar som får ekonomiskt bistånd s.k. *welfare*

mothers snarare än sammanboende kvinnor som inte lönearbetar (Smiley 2000; Albertson Fineman 2001).¹⁴

I denna rapport skiljer vi på inkomster från marknaden och inkomster från välfärdsstaten (se figur 1 nedan). Inkomster från marknaden, särskilt löneinkomster, är grundläggande för den ekonomiska jämställdheten, sammanboende kvinnors ekonomiska oberoende av män och kvinnors och mäns möjligheter att försörja sig och eventuella barn. Inkomsterna från välfärdsstaten har också stor betydelse för kvinnors och mäns inkomster. Ingen principiell skillnad görs mellan olika transfereringar, men ekonomiskt bistånd undersöks särskilt. Ekonomisk jämställdhet mäts i första hand genom kvinnors inkomster av olika slag som andel av mäns. Utgångspunkten är att inkomstfördelningen mellan könen påverkar maktbalansen i familjen och i samhället i stort, ju mer ekonomiskt jämställda kvinnor och män är och ju mer ekonomiskt oberoende kvinnor är desto större inflytande har kvinnorna.

4 Inkomstbildningsprocessen

Innan vi undersöker hur inkomster fördelas mellan kvinnor och män beskrivs här hur inkomsterna byggs upp från löner över transfereringar och skatter till en egen individuell disponibel inkomst (se figur 1). Till att börja med erhåller individerna inkomster i form av löneinkomst eller näringsinkomst (=företagarinkomst) samt avkastning av kapital. Inkomst av kapital består av ränta, utdelning och kapitalvinster (tidigare benämnda realisationsvinster). Kapitalvinst utgörs av den eventuella vinst som uppkommer vid försäljning av tillgångar, t.ex. aktier, fonder eller fastigheter. Dessa inkomster från löne- respektive kapitalmarknaden klassificeras som inkomster från *marknaden*. I nästa steg kommer transfereringar från *välfärdsstaten*. Kategoriseringen av dessa kan göras på olika sätt. Här delar vi in bidragen i vad vi kallar lönerelaterade ersättningar, pensioner, försörjningsrelaterade (generella) och behovsprövade (selektiva) bidrag.

Syftet med de *lönerelaterade ersättningarna* – sjukpenning, arbetsmarknadsstöd och föräldrapenning – är att jämna ut inkomsterna mellan perioder av lönearbete respektive ej lönearbete.

¹⁴ Att i någon absolut mening vara ekonomiskt oberoende är inte möjligt. De allra flesta människor, kvinnor och män, lever idag i en kombination av beroende av marknaden, välfärdsstaten samt eventuellt en partner. Mycket få erhåller, särskilt sett i ett livsperspektiv, sina inkomster enbart från en av dessa källor.

Pensionerna är en blandform av lönerelaterade ersättningar och generella bidrag. Lönerelaterade ersättningar och pensioner är skattepliktiga.

Figur 1 Inkomstbildningsprocessen

Marknaden	+ Löne- och näringsinkomst + Ränta + Utdelning + Kapitalvinst
Välfärdsstaten	
<i>Lönerelaterade ersättningar</i> (skattepliktiga)	+ Sjukersättning + Föräldrapenning + Arbetsmarknadsstöd
<i>Pensioner</i>	+ Pensioner
<i>Försörjningsrelaterade bidrag</i> (skattefria)	+ Barnbidrag + Underhållsbidrag
<i>Behovsprövade bidrag</i> (skattefria)	+ Bostadsbidrag + Ekonomiskt bistånd
<i>Övriga</i>	+ Skattepliktigt och skattefritt studiestöd + Övriga skattepliktiga och skattefria bidrag
Negativa transfereringar	– Skatt – Återbetalt studielån – Givet underhållsbidrag
	= Individuell disponibel inkomst

De *försörjningsrelaterade bidragen* – barnbidrag och underhållsbidrag/stöd (hädanefter endast benämnda underhållsbidrag) – har andra syften. Syftet med barnbidraget är dels att utjämna inkomsterna mellan familjer med respektive utan barn, dels att trygga barnens uppväxt. Syftet med underhållsbidrag är att barn inte skall drabbas ekonomiskt vid en separation eller skilsmässa. Om den underhållsskyldige inte kan eller vill betala får barnet ändå ett stöd – underhållsstöd – från staten.

Syftet med de selektiva *behovsprövade bidragen* – ekonomiskt bistånd (tidigare socialbidrag) och bostadsbidrag – är att stärka köpkraften för människor med låga inkomster och/eller barn. Ekonomiskt bistånd ska garantera alla medborgare en ”skälig levnadsnivå”. Rätten till ekonomiskt bistånd beror på den sökandes aktuella ekonomiska situation. Bostadsbidraget är inkomstprövat och är beroende av hushållens storlek beräknat i antal vuxna och barn och det utgår delvis i relation till bostadskostnaden.

Barn- och bostadsbidrag och ekonomiskt bistånd när det gäller sammanboende par, delats med hälften till kvinnan respektive mannen. Barnbidrag och underhållsbidrag registreras på föräldrarna inte barnen. Detta gäller även studiebidrag till 16-17-åringar, vilket utgör en liten del av det totala skattefria studiebidraget. Därtill har vi en kategori – *övriga bidrag* – som i huvudsak består av skattefria och skattepliktiga studiestöd.

Därefter har vi de *negativa transfereringarna*. De består främst av inkomst-, fastighets- och förmögenhetsskatt, men inkluderar även återbetalt studielån och underhållsbidrag.

Slutligen har vi den *individuella disponibla inkomsten*, dvs. inkomsterna från marknaden och välfärdsstaten minus negativa transfereringar. Observera att det är den egna individuella disponibla inkomsten som avses.

5 Syfte, avgränsning, definitioner och data

I denna artikel är syftet att undersöka om den ekonomiska jämställdheten har ökat från början av 1990-talet till början av 2000-talet i Sverige. Detta görs framför allt genom att kvinnors inkomster jämförs med mäns i tre olika kategorier. Undersökningen är begränsad till att gälla personer i åldern 20–64 år med några undantag. För det första undersöks samtliga kvinnors inkomster jämfört med samtliga mäns. Det gäller då inkomster av olika slag såväl från marknaden som från välfärdsstaten. Mest utrymme ägnas denna del av studien.

För det andra undersöks den ekonomiska jämställdheten i kategorin sammanboende kvinnor och män. De inkomstslag som undersöks här är mer begränsade. Kvinnors inkomster i relation till mäns gäller här kvinnor och män i samma hushåll. När det gäller denna kategori kan vi också tala om ekonomiskt o/beroende.

Den tredje kategorin består av ensamstående och sammanboende mödrar och deras inkomster i förhållande till sammanboende fäder. I detta fall gäller inte uppgifterna sammanboende mödrar och sammanboende fäder i samma familj utan mödrar och fäder som kategorier. Även här gäller att antalet inkomstkategorier som undersöks är begränsade.

I samtliga tre kategorier ses ett närmande mellan kvinnors och mäns inkomster som ett uttryck för att jämställdheten ökat. Mer om hur den ekonomiska jämställdheten och det ekonomiska beroendet mäts presenteras i de olika avsnitten.

För de tre kategorierna – samtliga kvinnor och män, sammanboende kvinnor och män och ensamstående och sammanboende mödrar relativt sammanboende fäder – undersöks även hur stor andel av bruttoinkomsten som kommer från marknaden respektive välfärdsstaten och om välfärdsstaten minskar de inkomstskillnader mellan kvinnor och män som uppstår på marknaden.

SCB har tagit fram data till denna utredning och hämtat dessa i huvudsak från Inkomstfördelningsundersökningen. Det innebär att data gäller inkomsten under ett år. Jämförelser görs framför allt mellan åren 1991 och 2002, men ibland också för 1995 och 1999. Skälet till att vi börjar 1991 är att skattereformen i början av 1990-talet innebar kraftigt försämrade möjligheter att göra jämförelser av inkomstutvecklingen före och efter detta år. År 2002 är det senaste år det finns inkomstdata ifrån.

Förutom kvinnors och mäns inkomster studeras även översiktligt sysselsättningsutvecklingen i de tre grupperna eftersom utvecklingen i detta avseende är grundläggande för kvinnors och mäns inkomstförhållanden både vad avser löneinkomster och socialförsäkringsförmånerna.

6 Kvinnors och mäns sysselsättning

Kvinnors genomsnittliga löneinkomster i relation till mäns är beroende av skillnader i andel sysselsatta, antal arbetade timmar per person och lön per tidsenhet. Studier visar, som tidigare nämnts, ett samband mellan kvinnors sysselsättning och kvinnors ekonomiska beroende av män i familjen och ensamstående mödrars chans att undvika fattigdom. I länder där kvinnors arbetskraftsdeltagande

är högt, är deras ekonomiska beroende av män och andelen fattiga bland ensamstående mödrar relativt låg och tvärtom.¹⁵

I detta avsnitt undersöks utvecklingen av kvinnors och mäns sysselsättning i huvudsak för perioden 1990–2003, men några tillbakablickar görs. Längre fram i rapporten återkommer jag till sammanboende kvinnor och män och sammanboende och ensamstående mödrar. Data hämtas från Arbetskraftsundersökningarna. Syftet är att ge en översiktlig bild av utvecklingen på arbetsmarknaden med tyngdpunkt på skillnader mellan kvinnor och män som bakgrund till utvecklingen av framför allt löneinkomster och i förlängningen också transfereringar.

6.1 Kvinnors och mäns sysselsättning följer nu varandra

Från åtminstone 1960-talet, när de första arbetskraftsundersökningarna genomfördes, till och med 1990, minskade skillnaden i sysselsättning mellan kvinnor och män. Det var ett resultat av, å ena sidan, en sysselsättningsökning för kvinnor, och å andra sidan, en minskning för män. Könnssegregeringen på arbetsmarknaden är en förklaring till att kvinnors sysselsättning ökade, medan mäns minskade. Sysselsättningsstrukturen förändrades på ett sätt som gynnade kvinnor. Aktiviteten i jordbruk och industri, där framför allt män arbetade, minskade och den expanderande i tjänsteproduktionen, där kvinnors sysselsättning är koncentrerad (Löfström 2004). Utbyggnaden av den offentliga sektorn gick hand i hand med den ökade sysselsättningen bland kvinnor. I stort sett hela sysselsättningsökningen under 1970- och 1980-talen ägde rum inom den kommunala sektorn (primär- och landskommunerna) och där kvinnorna utgör 80 procent av arbetskraften (Eriksson 2004).

År 1990 bröts trenden med ökande sysselsättning för kvinnor och istället följer kvinnors och mäns sysselsättningsutveckling varandra (se diagram 1). I början av 1990-talet genomgick Sverige en ekonomisk kris. Krisen innebar att antalet sysselsatta minskade med drygt en halv miljon individer. Nedgången kom först i industrin och något år senare i byggnadsverksamheten, dvs. sektorer där många män arbetar. Skatteintäkterna minskade och utgifterna ökade, vilket ytterligare något år senare ledde till kraftiga

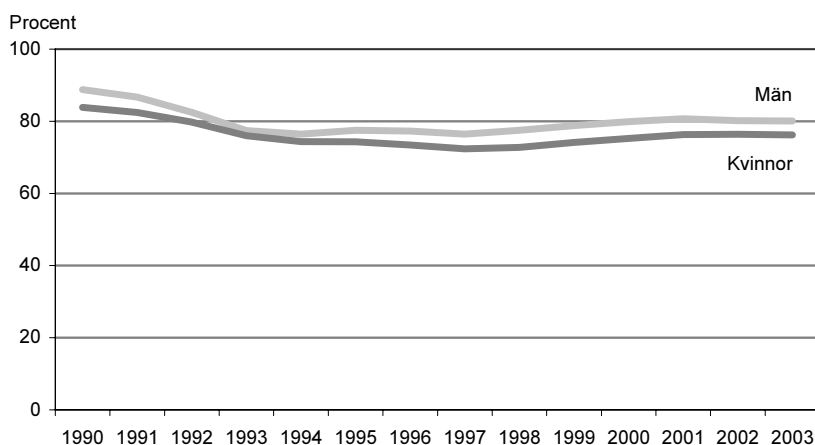
---

¹⁵ Se Sørensen & McLanahan 1987; Hobson 1990; Bianchi m.fl. 1999; Huber m.fl. 2001; Daly & Rake 2003; Sørensen 2001, 2004.

nedsskärningar i den offentliga sektorn, där många kvinnor återfinns. Nedgången i antalet offentligtanställda har inte endast med nedskaeringar att göra utan också med bolagiseringen av tidigare statligt ägda och privatisering av kommunal verksamhet (SCB 2004a s. 10). Sysselsättningen minskade också inom handel och kommunikation där vi finner såväl kvinnor som män, men fler män än kvinnor. Däremot är sysselsättningen idag högre inom finansiell verksamhet och företagstjänster, utbildning och forskning, personliga och kulturella tjänster. Sektorer där sammantaget fler kvinnor än män återfinns (AKU).

Diagram 1 Sysselsatta i åldern 20–64 år, 1990–2003

Andel (%) av befolkningen i åldersgruppen

Källa: SCB, Arbetskraftsundersökningar (AKU)

Utvecklingen har inneburit att kvinnors koncentration i den offentliga sektorn har minskat till 50 procent, men många kvinnor arbetar fortfarande i traditionellt kvinnodominerade verksamheter. Män har historiskt sett främst arbetat inom privat sektor och gör det än mer idag (82 procent idag mot 75 procent på 1970-talet).

Ett par år efter mitten av 1990-talet startade en återhämtning på arbetsmarknaden som pågick en bit in på det nya seklet. Antalet sysselsatta ökade mot slutet av 1990-talet och början av 2000-talet, men under de senaste åren har sysselsättningsökningen kommit av sig och antalet sysselsatta åter minskat något.

Samtidigt som sysselsättningen minskade, ökade arbetslösheten. År 1990 låg arbetslösheten på 1,2–1,4 procent (20–64 år). Därefter steg männens arbetslöshet snabbt och var 1993 uppe i 8 procent medan kvinnornas låg på 5,1 procent. Därefter sjönk männens arbetslöshet men låg 1997 fortfarande på 6,9 procent när kvinnornas högsta arbetslöshet noterades, nämligen 5,8 procent. Därefter sjönk arbetslösheten men ligger idag på omkring 4 procentenheter (AKU). Det bör påpekas att de arbetslöshetssiffror som SCB publicerar gäller heltidsarbetslöshet. Det finns också de som är deltidsarbetslösa, dvs. som arbetar deltid men skulle vilja arbeta fler timmar. En stor majoritet av dessa är kvinnor eftersom det främst är kvinnor som arbetar deltid. Betraktar vi både heltidsarbetslöshet och deltidsarbetslöshet som arbetslöshet är antalet arbetslösa kvinnor högre än antalet arbetslösa män (Nyberg 2003).

I jämförelse med mitten på 1990-talet så har situationen förbättrats, men det är långt kvar till 1990 års situation. För män i åldern 20–64 år var sysselsättningen 89 procent år 1990, den lägsta nivån – 76 procent – nåddes år 1994 därefter steg den, men ökningen avstannade och låg år 2003 på 80 procent. För kvinnor i samma ålderskategori var sysselsättningen 84 procent år 1990, nådde sin lägsta nivå – 72 procent – år 1997 för att därefter stiga till 76 procent. Sysselsättningen var 8–9 procentenheter lägre år 2003 än år 1990 och arbetslösheten tycks ha fastnat på en betydligt högre nivå än år 1990. Räknar vi de deltidsarbetslösa som arbetslösa är kvinnors arbetslöshet högre än mäns.

6.2 Sysselsättningen i olika åldrar mer lika

På 1960- och 1970-talen skilde sig sysselsättningen åt mellan kvinnor och män i olika åldrar. Det berodde dels på att kvinnor i viss utsträckning lämnade arbetsmarknaden i samband med att de fick barn, men också på att äldre kvinnor hade en lägre sysselsättningsgrad än yngre kvinnor. Mellan åren 1970 och 1990 steg sysselsättningen bland kvinnor i åldern 25–54 år från 60–65 procent till 90 procent. Ökningen var i stort sett densamma för kvinnor i åldern 55–64 år men den steg från en lägre nivå. Från 1970-talet till år 1990 förändrades männens sysselsättning i åldrarna 20–54 år mycket lite. Däremot sjönk den markant bland de äldre männen (55–64 år) och män över 65 år, som i relativt hög utsträckning var sysselsatta på 1960-talet, försvann praktiskt taget helt och

hållet från arbetsmarknaden (Nyberg 1996). Den kraftiga uppgången för kvinnor – med undantag för de yngsta - och minskningen för män innebar att könsskillnaden i andelen sysselsatta i olika ålderskategorier i stort sett försvann. År 1990 såg sysselsättningsmönstret likadant ut för kvinnor och män.

I samband med den ekonomiska krisen i början av 1990-talet sjönk sysselsättningen bland 20–24 åringarna från runt 75 procent till cirka 60 procent (AKU). Samtidigt ökade antalet studerande. Det var till en del en följd av minskad efterfrågan på arbetskraft – vilket i hög grad drabbar ungdomar som är på väg in på arbetsmarknaden - och till en del på en medveten satsning på att höja befolkningens utbildningsnivå. Den något lägre andelen sysselsatta kvinnor i ålderskategorin 20–24 år och kanske även 25–34 år kan delvis förklaras av att kvinnor satsat på utbildning i större utsträckning än män (Börjesson 2001 Figur 1; Lofström 2004 kap. 4).

Sysselsättningen är högst bland 25–54-åringarna, men även bland dessa minskade sysselsättningen mellan 1990 och 2003, men inte lika mycket som för de yngre. Den sjönk något mer för kvinnor än för män i åldern 25–34 år, låg på ungefär samma nivå för 35–44-åringarna och bland 45-åringarna och äldre minskade kvinnors sysselsättning mindre än mäns. Sysselsättningen bland de äldre (55–64 år) minskade dramatiskt i samband med krisen på 1990-talet, men under 2000-talet har andelen sysselsatta i denna kategori – till skillnad från de unga – åter ökat. Jämförs början av 1990-talet med början av 2000-talet är sysselsättningsminskningen minst bland de äldre. Den ålder då kvinnor lämnar arbetsmarknaden har aldrig varit högre än nu och skillnaden i förhållande till män har krympt sedan 1990-talets början (Medlingsinstitutet 2004 s. 49). Detta avspeglar att arbetsmarknadsbeteendet hos de kvinnor som nu är i 60-årsåldern är annorlunda än tidigare kvinnogenerationers. De sistnämnda var inte lika väl etablerade på arbetsmarknaden. Samtidigt ökar andelen personer i alla åldrar som har pension före 65 års ålder (Ds 2002:30 s. 26).¹⁶

---

¹⁶ Från 1 september 2001 har varje löntagare rätt att kvarstå i anställning till 67 års ålder.

6.3 Kvinnor överutbildade och män underutbildade?

En nedgång i efterfrågan på arbetskraft leder inte i första hand till att de personer som har ett arbete förlorar det, utan till att de som är på väg in på arbetsmarknaden har svårt att få ett första arbete (Wadensjö 1999). Det gäller ungdomar. Studerar man dessa finner man att andelen ungdomar som varken är studerande eller tillhör arbetskraften har ökat (Ds 2002:30 s. 58). Den höga arbetslösheten under en stor del av 1990-talet, en allt högre andel studerande och fler inaktiva har lett till att ungdomars inträdesfas och etableringsfas på arbetsmarknaden har flyttats upp i åldrarna.¹⁷ År 1990 var inträdesåldern både bland män och kvinnor 18 år. Tio år senare hade den stigit till 20 år. Etableringsåldern var år 1990 21 år för män och 20 år för kvinnor. År 2000 hade den stigit till 26 år för män och 27 år för kvinnor. Utvecklingen under 1990-talet har inneburit att unga kvinnors inträde respektive etablering förskjutits allra mest (Börjesson 2001 s. 159). Detta påverkar naturligtvis deras löneinkomster.

En annan kategori som drabbas när efterfrågan på arbetskraft sjunker och som är på väg in på arbetsmarknaden är nytillkomna invandrare. Sysselsättningen bland utländska medborgare sjönk bland både kvinnor och män. För männens del från 74 procent år 1990 till 57 procent år 2003 och för kvinnornas från 67 till 52 procent (AKU).

För män har utbildningsnivå traditionellt inte spelat någon större roll för sysselsättningsnivån. Oavsett utbildningsnivå har mäns sysselsättning varit hög. För kvinnor har den dock haft en betydelse; ju högre utbildningsnivå, desto högre sysselsättningsnivå. Skillnaden i sysselsättning mellan kvinnor med olika hög utbildningsnivå minskade fram till och med 1990, men har därefter åter ökat (se diagram 2). Det gäller också männen. Det förefaller således som om skillnaden i sysselsättning ökar mellan de med låg utbildning och de med högre utbildning. Man skall dock komma ihåg att personer med endast förgymnasial utbildning blir allt färre och de är också äldre än sysselsatta personer i genomsnitt. Vartefter åldersgrupper med kort utbildning lämnar arbetsmarknaden kommer de sysselsattas utbildningsnivå fortsätta att stiga.

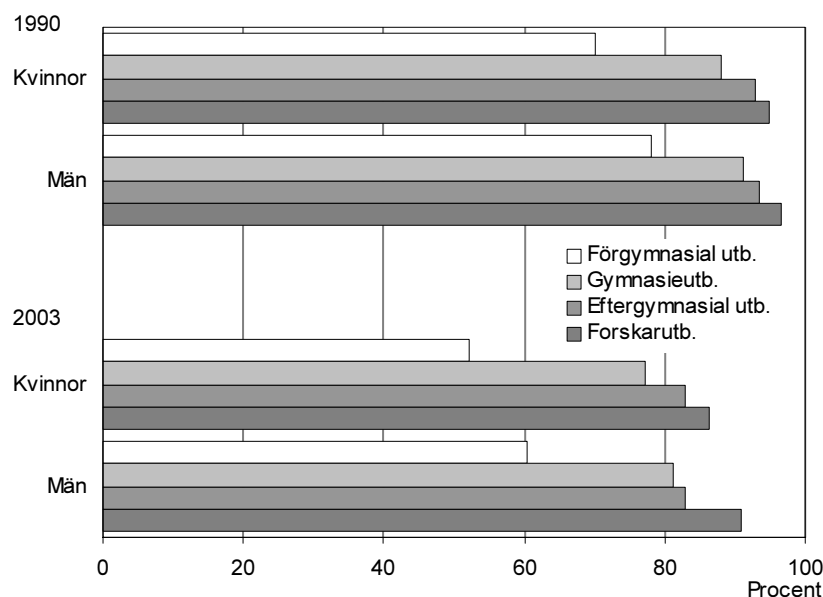
---

¹⁷ Enligt SCB definieras inträdesfas som den ålder vid vilken 50 procent av en födelsekohort är sysselsatt. På motsvarande sätt definieras etableringsfasen som den ålder vid vilken 75 procent av kohorten är sysselsatt.

Utredningen om den könssegregerade arbetsmarknaden (SOU 2004:43) (Löfström 2004) visar att könsuppdelningen på arbetsmarknaden minskat under 1990-talet. Det beror främst på en ökad kvinnoandel inom många mansdominerade yrken som kräver högre utbildning. Löfström pekar också på att den ökning som skett av kvinnors studiebenägenhet innebär en stor utmaning inför framtiden nämligen hur man skall undvika risken att få ett högutbildat kvinnoproletariat (2004:19). En annan studie tycks demonstrera att den situationen redan föreligger (le Grand m.fl. 2004). Den visar att kvinnor är överrepresenterade bland de överutbildade och det gäller särskilt de som är överutbildade i lågkvalificerade arbeten. Männerna är istället överrepresenterade i gruppen underutbildade, dvs. de tenderar att ha arbeten som kräver mer utbildning än vad de har. En förklaring till att kvinnor återfinns överutbildade i lågkvalificerade jobb kan vara att kvinnor tvingas välja mellan att antingen ha ett heltidsarbete som passar den egna utbildningen eller att ta ett deltidsarbete som de är överkvalificerad för. En situation där många högutbildade och högkvalificerade kvinnor inte får de arbetsuppgifter som motsvarar deras kompetensnivå innebär en risk både för att de blir överkvalificerade för sina arbetsuppgifter, lågavlönade och får dålig avkastning på sin utbildningssatsning.

Diagram 2 Sysselsatta efter utbildningsnivå i åldern 20–64 år, 1990 och 2003

Andel (%) av befolkningen i åldersgruppen

Källa: SCB, Arbetskraftsundersökningar (AKU)

Sammanfattningsvis skilde sig kvinnors och mäns sysselsättningsutveckling åt fram till omkring 1990; kvinnors ökade och mäns minskade. Därefter följs de istället åt. Såväl kvinnor som män träder in på arbetsmarknaden senare eftersom de studerar längre. Bland de äldre (55–64 år) minskade visserligen sysselsättningen i samband med krisen i början av 1990-talet, men den har sedan återhämtat sig och denna ålderskategori är den som klarat sig bäst om man jämför åren 1990 och 2003. I åldrarna däremellan är andelen sysselsatta hög och i stort sett lika hög för kvinnor som för män. Utöver de unga, har invandare och personer med kort utbildning, stött på stora svårigheter på arbetsmarknaden sedan 1990. Det finns en risk att vi i framtiden får ett välutbildat kvinno-proletariat på arbetsmarknaden och redan idag finns det i viss mån ett sådant bland invandrade kvinnor och män.¹⁸

¹⁸ I slutet av 2000 hade 39 procent av de utlandsfödda akademikerna ett arbete som motsvarade deras utbildningsnivå jämfört med 85 procent av de som är födda i Sverige (AMS 2001).

6.4 Arbetstider

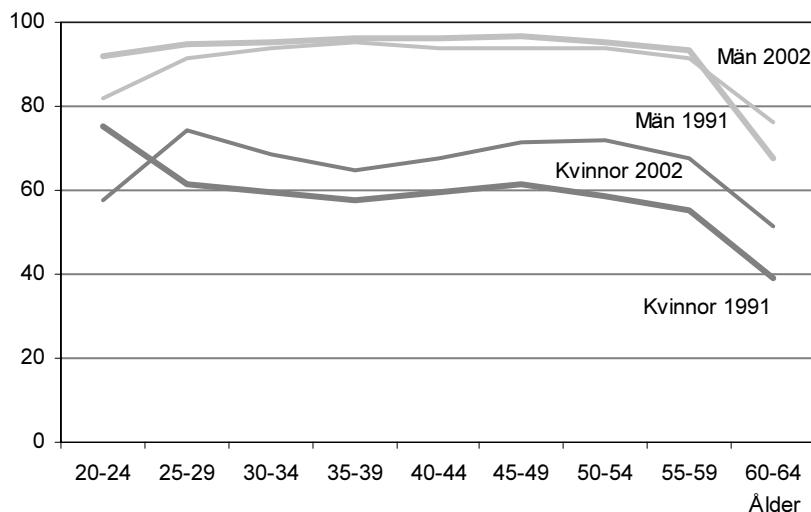
Data gällande antal och andel sysselsatta överskattar kvinnors sysselsättning och därmed deras löneinkomster relativt mäns eftersom dessa uppgifter inte tar hänsyn till att kvinnor oftare än män arbetar deltid och i högre grad är frånvarande. Här definieras som heltidsarbete 35 timmar eller mer. Deltid är följaktligen 34 timmar eller mindre. Av de deltidsarbetande arbetar en mycket stor andel s.k. lång deltid, dvs. 20–34 timmar. Andelen deltidsarbetande kvinnor ökade fram till början av 1980-talet för att därefter minska, medan andelen deltidsarbetande män sakta ökade. År 1990 arbetade 40 procent av de sysselsatta kvinnorna (20–64 år) deltid. Denna andel minskade till 33 procent år 2003. Bland män var motsvarande andel 6 procent år 1990 respektive 9 procent år 2003 (beräknat från AKU).

Som nämnts ovan minskade sysselsättningen bland de unga (20–24 år) i samband med den ekonomiska krisen i början av 1990-talet. Samtidigt ökade andelen deltidsarbetande bland de yngre starkt och denna ökning kvarstår fram till idag (Nyberg 2003 diagram 13 och 14). Bland 20–24-åringarna arbetar dock en majoritet heltid (se diagram 3). Det gäller helt klart bland männen, men också bland kvinnorna men där är övervikten för heltidsarbete inte alls lika stor.

Diagram 3 Heltidssysselsatta i åldern 20–64 år, 1991 och 2002

Andel(%) av alla sysselsatta i åldersgruppen

Procent

Källa: SCB, Arbetskraftsundersökningar (AKU)

Sett över hela perioden 1990–2003 sjönk andelen sysselsatta minst bland de äldre (55–64 år). Den ekonomiska krisen tycks i denna kategori ha tagit sig uttryck i att andelen deltidsarbetande ökade kraftigt. Efter krisen minskade dock deltidsarbetet igen och andelen heltidssysselsatta ökade.

Både bland de äldre och de yngre var utvecklingen av deltidsarbete likartad för kvinnor och män. Det gäller dock inte mellan kategorin (25–54 år). Inom denna ökade andelen deltidsarbetande män något, medan den minskade tydligt bland kvinnor. Även om det idag är en nivåskillnad i andelen kvinnor och män som deltidsarbetar respektive heltidsarbetar, så är mönstret mellan könen över olika åldrar idag mer likt än det var år 1991. Enligt AKU minskade antalet heltidssysselsatta män mellan åren 1990 och 2003, medan antalet heltidssysselsatta kvinnor ökade. Det förstnämnda året utgjorde kvinnor 37 procent av de heltidssysselsatta och det sistnämnda 41 procent (AKU).

Medan deltidsarbete var vanligast bland kvinnor med barn eller äldre kvinnor under tidigare decennier, är deltidsarbete idag frekventast bland unga kvinnor och män. Men det är fortfarande vanligt att småbarnsmödrar övergår till deltidsarbete efter sin föräldra-

ledighet (Löfström 2004). I en enkätundersökning genomförd av den fackliga organisationen SIF framgick att av de medlemmar som varit föräldralediga någon gång under de två senaste åren hade 12 procent av mammorna och 1 procent av papporna arbetat deltid innan de fick barn. Efter föräldraledigheten var det 60 procent av kvinnorna och 5 procent av männen som inte arbetade deltid (www.sif.se).

Bland kvinnor är deltidsarbete också en klassfråga. Det är vanligast med deltidsarbete bland butikskassörer, vårdbiträden, undersköterskor, köks- och restaurangbiträden, städare och affärsbiträden och bland kvinnor med relativt kort utbildning, dvs. kvinnor med låga löner och små möjligheter till karriär (Nyberg 2003). Därmed är deltidsarbetslöshet också en klassfråga. En LO-undersökning visade att år 2001 var 15 procent av samtliga LO-kvinnor undersysselsatta. I jämförelse med 4 procent av männen. Bland TCO- och SACO-medlemmar är andelen undersysselsatta låg (mellan 1 och 4 procent), både bland kvinnor och män (LO 2001).

Mellan kvinnor med låg utbildning och kvinnor med hög utbildning tycks skillnader i arbetstid ha ökat genom att de med längre utbildning utökat sin arbetstid. För LO-kvinnor var den genomsnittliga arbetstiden i stort sett densamma 1990 och 2003 (32,7 timmar respektive 32,9 timmar). Bland TCO-kvinnorna ökade den genomsnittliga arbetstiden med drygt 1,5 timma (från 34,7 till 36,4 timmar) och bland SACO-kvinnorna med drygt 2 timmar (från 35,9 till 38,0 timmar). För LO-männen minskade arbetstiden med en halvtimma, medan den för männen i TCO och SACO inte förändrades (Nelander & Goding 2004 s. 30).

Utvecklingen tyder på att sysselsättningsmönstret blir allt mer likt mellan könen. Andelen sysselsatta skiljer sig lite åt mellan kvinnor och män, andelen heltidsarbetande i de olika ålderskategorierna närmar sig också varandra. Bland männen har andelen heltidsarbetande minskat i samtliga ålderskategorier, utom i den äldsta. Bland kvinnor har andelen heltidsarbetande minskat i den yngsta ålderskategorin (20–24 år), men ökat i de övriga. Sammantaget kan detta ses som ytterligare ett steg av kvinnorna i riktning mot en integrering på arbetsmarknaden på villkor som liknar mäns, medan mäns arbetskraftsdeltagande förändras betydligt mindre. Samtidigt finns tecken på en polarisering av möjligheterna på arbetsmarknaden mellan personer med hög utbildning och de med färre kvalifikationer, mellan unga och äldre och mellan "invandrare"

och ”svenskar”. Detta innebär att skillnaderna på arbetsmarknaden mellan kvinnor och kvinnor och mellan män och män ökat. Därmed övergår vi till att analysera utvecklingen av den ekonomiska jämställdheten.

7 Kvinnors och mäns inkomster och ekonomisk jämställdhet

I detta avsnitt undersöks utvecklingen av inkomster av olika slag; löneinkomster, kapitalinkomster, positiva och negativa transfereringar och disponibel inkomst (se figur 1). Uppgifterna gäller kvinnor och män 20–64 år. Framför allt jämförs åren 1991 och 2002, men ibland presenteras också data för åren 1995 och 1999. Ekonomisk jämställdhet mäts dels som andel kvinnor respektive andel män som har en inkomst dels som storleken på kvinnors inkomst i relation till mäns. Det sistnämnda kan gälla medelinkomsten för samtliga kvinnor i förhållande till medelinkomsten för samtliga män och/eller förhållandet mellan medelinkomsten för de kvinnor och män som har en inkomst. Som exempel kan nämnas den genomsnittliga ränteinkomsten för samtliga kvinnor respektive män samt endast för de som har ränteinkomster. Närmar sig andelarna varandra tyds det som att jämställdheten ökar. Vad gäller löneinkomster diskuteras även utvecklingen av löneskillnader inom kategorin kvinnor respektive män något. Därutöver undersöks om kvinnor får en mindre andel av sina inkomster från marknaden och en större andel från välfärdsstaten än män och om välfärdsstaten minskar de inkomstskillnader som uppstår på marknaden mellan könen och hur detta har förändrats mellan åren 1991 och 2002.

7.1 Kvinnors och mäns löneinkomster

Ovan har vi konstaterat att såväl kvinnors som mäns sysselsättning minskade mellan åren 1990 och 2003 men också att andelen kvinnor som arbetar heltid vuxit, medan andelen heltidsarbetande män avtagit något. Detta kan antas ha inneburit att andelen personer som helt saknar löneinkomster har ökat. Men samtidigt – under förutsättning att timlönen inte förändrats väsentligt – också att löntagande kvinnors löneinkomster per år har ökat relativt mäns eftersom kvinnors arbetstider har förlängts relativt mäns.

I tabell 1 nedan visas utvecklingen av samtliga kvinnors genomsnittliga årliga löneinkomster som andel av samtliga mäns genomsnittliga årliga löneinkomster. Denna andel utgör ett samlat mått som visar kvinnors allmänna integrering på arbetsmarknaden relativt mäns. Den speglar skillnader mellan könen vad gäller sysselsättning, arbetstider och timlön och ger därmed ett mått som kombinerar flera olika aspekter av jämställdhet. I tabellen visas också medelinkomsten för hel- och deltidsanställda samt för endast heltidsanställda.

Oavsett om vi ser till samtliga kvinnor och män, till dem som har en anställning på hel- eller deltid eller endast till de heltids- och helårsanställda så finner vi att kvinnors andel av mäns löneinkomster har ökat. En förklaring till detta vad gäller för samtliga kvinnor och män samt hel- och deltidsanställda kvinnor och män, är att kvinnors arbetstider idag är längre än i början av 1990-talet. Det bör dock inte vara en avgörande förklaring när det gäller de som arbetar heltid och hela året. Där kan antas att könslönegapet per tidsenhet (år) har minskat. En sådan utveckling stämmer överens med resultatet i en studie av le Grand m.fl. (2001). De fann att kvinnors lön i förhållande till mäns ökade från 82,4 procent till 84,5 procent mellan åren 1991 och 2000.

Tabell 1 Löneinkomst i 2002 års priser för kvinnor och män i åldern 20–64 år, 1991, 1995, 1999 och 2002*Kronor per år (median¹⁹), kvinnors andel (%) av mäns löneinkomst samt förändring (%-enheter)*

Kategori År	Kvinnor	Män	Kvinnors andel (%) av mäns löneinkomst (Förändring: %-enheter)
Samtliga			
1991	120 900	187 400	64,5
1995	116 200	180 000	64,6
1999	142 200	209 300	68,0
2002	151 400	221 700	68,3
<i>Förändring 1991–2002</i>	30 500	34 300	3,8
Hel- och deltidsanställda²⁰			
1991	135 300	200 300	67,5
1995	138 300	200 600	69,0
1999	167 200	232 700	71,8
2002	177 100	243 600	72,7
<i>Förändring 1991–2002</i>	41 800	43 300	5,2
Heltids- och helårsanställda			
1991	173 500	214 700	80,8
1995	178 300	218 000	81,8
1999	209 300	249 900	83,8
2002	221 000	262 400	84,2
<i>Förändring 1991–2002</i>	47 500	47 700	3,4

Källa: SCB, Inkomstfördelningsundersökningen (HEK)

¹⁹ Medianvärden används ofta när man vill visa fördelning. Medianinkomsterna påverkas inte av extremvärden i populationen. Däremot måste man använda medelvärden när belopp summeras, vilket görs på många håll i denna rapport och därför används i huvudsak medelvärden.

²⁰ I kategorin hel- och deltidsanställda ingår alla som har en löneinkomst som är större än noll. Heltidsanställda klassas med hjälp av intervju. De som svarat att de arbetar minst 90 procent av årsnormtalet (2 080 timmar) klassas som heltidsarbetande. Om intervju saknas klassas en person utifrån arbetsinkomsten (information från Petter Lundberg BV/IB-Ö, SCB).

Att heltidsanställda kvinnors löneinkomster relativt mäns har ökat har sannolikt att göra med att kvinnor idag har en högre utbildningsnivå och längre arbetslivserfarenhet än i början av 1990-talet. År 1991 hade kvinnor 11,6 år och män 11,7 år av utbildning (le Grand m.fl. 2001 i Thoursie 2004). Detta hade år 2000 ändrats till 12,7 år för kvinnor och 12,6 år för män, dvs. kvinnors utbildningsnivå var då något högre än mäns. Vad gäller arbetslivserfarenhet uppgick den till 16,9 år för kvinnor och 20,2 för män år 1991 och år 2000 var motsvarande siffror 19,1 år för kvinnor och fortfarande 20,2 år för män. Tar man hänsyn till detta och jämför kvinnor och män med samma utbildnings- och arbetslivsnivå snarare minskade än ökade kvinnors löner relativt mäns.²¹

Att kvinnors andel av mäns löneinkomster ökat skulle kunna vara ett resultat – inte av att kvinnolönerna har stigit – utan av att mäns löneinkomster i kronor räknat minskat mer än kvinnors. Generellt är dock så inte fallet, vilket också framgår av tabell 1. Visserligen minskade löneinkomsterna mellan 1991 och 1995 om vi ser till samtliga som ett resultat av arbetslöshetens dramatiska ökning mellan dessa två år. Men ser vi till de kvinnor och män som hade en anställning finner vi att löneinkomsterna kontinuerligt stigit för båda könen och mest för de heltidsanställda. Mellan 1991 och 2002 ökade medianinkomsten med 31 000 kr för kvinnor och med 34 000 kr för män per år (i fasta priser) om vi ser till samtliga, ser vi endast till de med anställning ökade den med 42 000 kr för kvinnor och med 43 000 kr för män och för de heltidsanställda med drygt 47 000 kr. Detta resultat stämmer överens med Gustafsson och Palmers (2002) resultat, som visar att reallönerna ökade kraftigt under 1990-talet.

Andelen kvinnor och män, som har löneinkomster under ett år är högt och ungefär lika för båda könen. Andelen uppgår till mellan 87 och 92 procent för de mellan 18 och 44 år, därefter sjunker den till 83–85 procent för 45–54-åringarna och till 73–74 procent för 55–64-åringarna.²² Men eftersom kvinnor arbetar färre timmar, oftare återfinns i lågavlönade yrken och får lägre avkastning på sitt humankapital än män (le Grand m.fl. 2001) har de lägre lön per tidsenhet än män. Det innebär att även om skillnaden i löneinkomst mellan könen minskat, så är gapet fortfarande stort. Ser vi

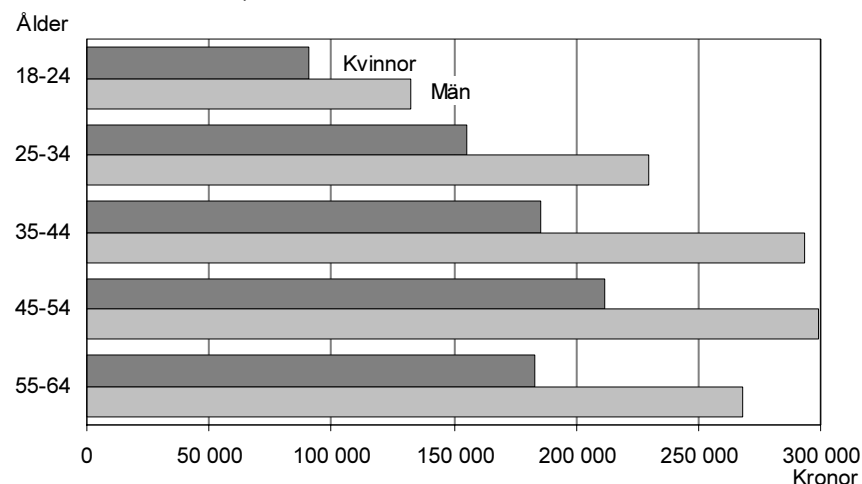
²¹ När kvinnor och män med lika lång utbildning och arbetslivserfarenhet jämförs uppgick kvinnors lön av mäns till 84,2 procent år 1991 och till 83,6 år 2000 (le Grand m.fl. 2001).

²² Det kan påpekas att andelen som under ett år haft löneinkomster är högre än andelen som i AKU räknas som sysselsatta.

till kvinnor, som är löntagare, så varierar andelen i de flesta ålderskategorier runt två tredjedelar av mäns medellön år 2002 (se diagram 4).

Diagram 4 Löneinkomst för de med löneinkomst efter ålder, 2002

Medelinkomst, kronor per år

Källa: SCB, Inkomstfördelningsundersökningen (HEK)

Störst andel av mäns genomsnittliga löneinkomster har kvinnor i ålderskategorin 45–54 år (71 procent) och det är också i den kategorin som inkomsterna är högst för såväl kvinnor som män. Lägst andel finner vi i ålderskategorin 35–44 år (63 procent). Detta speglar den könsarbetsdelning inom familjen som innebär att kvinnorna tar en mycket stor andel av föräldraledigheten och minskar sin förvärvsarbets tid under småbarnsåren (Nyberg 2004). Avbrotten i kvinnors sysselsättning och deltidsarbete är förknippat med förlust av anciennitet, vidareutbildning och kompetensförlust, så även om skillnaden minskar bland de äldre så kommer kvinnorna aldrig upp i nivå med männens genomsnittliga löneinkomster.

Det kan tyckas märkligt att löntagande kvinnor i åldern 18–24 år endast kommer upp i 69 procent av männens löneinkomst. Trots att löneinkomsten är så pass låg, tjänar kvinnorna nästan 41 000 kr per år mindre än männen. Eftersom de är relativt unga har det sannolikt inte att göra med barn och familj. Många kvinnor i denna ålderskategori arbetar deltid och en stor andel av dessa gör det ofrivilligt (Nyberg 2003).

Under 1990-talet har kvinnors löneinkomster ökat relativt mäns. Detta förefaller vara en effekt av att kvinnors arbetstider ökat men kanske också av att kvinnors lön per tidsenhet ökat relativt mäns. Le Grand m.fl. (2001) finner dock att kvinnor som grupp har missgynnats av lönestrukturens förändring under de två senaste decennierna. Under denna period har skillnaden mellan kvinnor och män vad gäller utbildningsnivå och arbetslivserfarenhet minskat betydligt. Tar man hänsyn till detta har könslönegapet varit oförändrat eller t.o.m. ökat något. Orsaken bör, enligt författarna, sökas i att löneskillnaderna mellan kvinnor och män med lika lång utbildning och arbetslivserfarenhet har ökat.

7.2 Lönespridningen inom kategorin kvinnor respektive män

Utvecklingen på arbetsmarknaden tyder på en rörelse mot större ojämlikhet, där skillnader mellan olika grupper blir alltmer framträdande och där unga, invandrare och de med färre kvalifikationer har fått svårigheter att ta sig in på arbetsmarknaden under 1990-talet. Detta kan ha inneburit att en större andel av befolkningen saknar löneinkomster helt. Eftersom det finns såväl unga som invandrare och lågutbildade bland både kvinnor och män kan man förvänta sig att lönespridningen har ökat i båda kategorierna.

Antalet kvinnor respektive män som inte hade några löneinkomster alls under året uppgick till ca 338 000 kvinnor och 315 000 män år 1991, vilket innebar 13–14 procent av vardera kön (20–64 år). Antalet ökade till 467 000 kvinnor och 463 000 män, eller 18–19 procent år 1995, för att därefter sjunka till drygt 420 000 eller 16 procent för båda könen år 2002 (se diagram 5).

Även antalet personer i den andra ändan av inkomstskalan ökade. Antalet män som hade mer än 1 miljon i löneinkomster ökade från drygt 4 000 till 15 000 mellan åren 1991 och 2002 (syns inte i diagrammet). Inom gruppen kvinnor var motsvarande siffror 92 och 1 400, vilket innebär att kvinnornas andel ökade från cirka 2 procent till 8 procent av dessa verkligt högavlönade individer. I denna kategori är det således långt kvar till en jämställd fördelning.

Andelen kvinnor som inte har några löneinkomster alls är ungefär lika hög som andelen män, men bland de med mycket stora inkomster dominerar männen nästan helt och hållet. Samma tendens finns om man jämför löneskillnader mellan kvinnor och

män efter utbildningsnivå. Löneskillnaden mellan kvinnor och män är minst bland personer med låg utbildning. Ju längre utbildning, desto större blir könsskillnaden (Lönestatistisk årsbok 2003).

I diagrammen kan vi se att antalet kvinnor med en årslön över 0 kr och upp till 220 000 kr var högre år 1991 än år 2002, medan det för inkomster över 220 000 kr är tvärtom, antalet är högre år 2002 än år 1991, dvs. kvinnors löneinkomster har förskjutits uppåt. För männen gäller samma sak, men där går gränsen vid 260 000 kr. Vid lägre löneinkomster var antalet högre i början av 1990-talet än i början av 2000-talet och vid högre tvärtom. Förändringarna är större för kvinnor än för män, vilket har att göra med att inte endast kvinnors lön per timme har förändrats utan också att kvinnors arbetstider har ökat. Att kurvorna är flackare 1991 och 2002 än 1991 och 1995 visar att inkomstskillnaderna har ökat.

Flera forskare har pekat på att lönespridningen ökade under 1990-talet.²³ Det beror på att de högst betalda jobben betalades ännu bättre (le Grand m.fl. 2001). Eftersom kvinnor i allmänhet inte finns på de högsta positionerna skulle det kunna betyda att löneskillnaderna mellan kvinnor inte har förändrats lika mycket som bland män. Å andra sidan konstaterar Åberg (2004) att sett över hela 1990-talet så blir jobben fler inom den högsta jobblönegruppen och att kvinnor kom att utgöra en allt större andel av alla anställda i dessa jobb (t.ex. jurister och läkare). Samtidigt skedde den största förlusten av arbetstillfällen inom den offentliga sektorns låglönejobb, där många kvinnor finns. Nettoeffekten av att kvinnligt dominerade låglönejobb försvinner och att kvinnor utgör en större andel av de högavlönade innebär att kvinnors sysselsättning förskjutits uppåt i jobblönestrukturen, vilket överensstämmer med diagram 5.²⁴

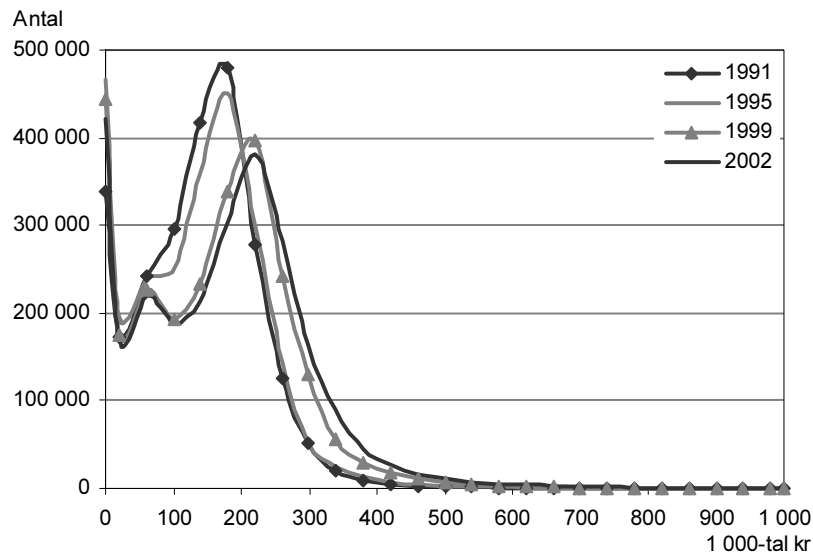
²³ Fritzell 2001; Gustafsson & Palmer 2002; Schedin 2003; Nelander & Goding 2004).

²⁴ Zandvakili & Gustafsson (1999) visar att inkomstskillnaderna mellan kvinnor var större än mellan män i början av perioden 1978-1990. Skillnaden mellan kvinnor minskade över tid och var mot slutet av perioden mindre än bland män.

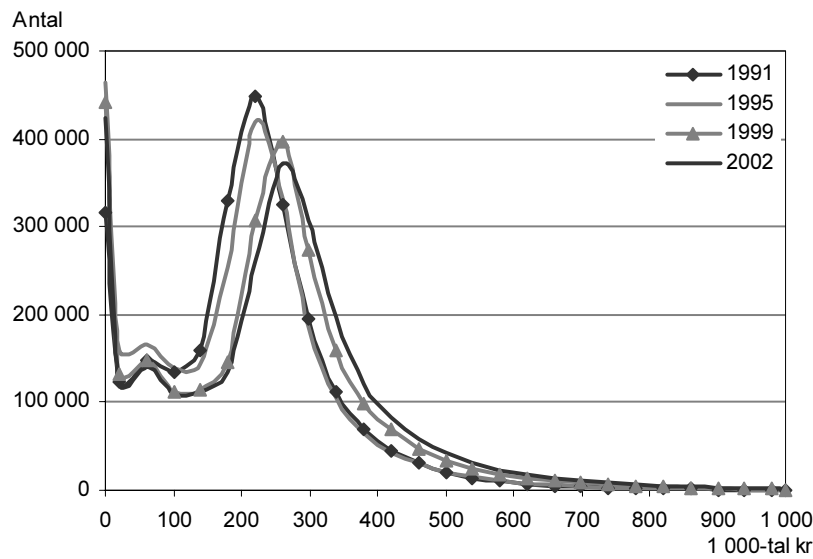
Diagram 5 Individer i åldern 20-64 år efter intervall av löneinkomster* i 2002 års priser, 1991, 1995, 1999 och 2002

Antal och 1 000-tal kr

Kvinnor

Män

* Observerva att inte hela inkomstskalan är med i diagrammet.

Källa: SCB, Inkomstfördelningsundersökningen (HEK)

I diagram 5 ovan ingår samtliga, dvs. oavsett om de inte lönearbetar, arbetar deltid eller heltid. Låt oss också undersöka vad som hänt med lönespridningen bland de helårs- och heltidsarbetande. Detta illustreras i diagram 6 som visar hur arbetsinkomsterna mellan hög- och låglönegrupper förändrats under perioden.²⁵ År 1991 var kvoten P90/P10 1,8 för kvinnor, vilket innebär att arbetsinkomsten för de 10 procent (P90) som hade högst inkomster var 1,8 gånger (dvs. 80 procent) större än arbetsinkomsten för de 10 procent (P10) som hade de lägsta inkomsterna. År 2002 hade kvoten ökat till 2,0. Motsvarande uppgifter för män var 2,2 år 1991 och 2,4 år 2002. Detta innebär att skillnaden i arbetsinkomst ökade mellan de lägst avlönade jämfört med de högst avlönade. Detta gäller både inom gruppen kvinnor och inom gruppen män, men skillnaden är större bland män än bland kvinnor.²⁶ Fördelningen av arbetsinkomster har dragits isär både neråt och uppåt. De med låga inkomster har halkat efter och de med höga arbetsinkomster har dragit ifrån de andra.

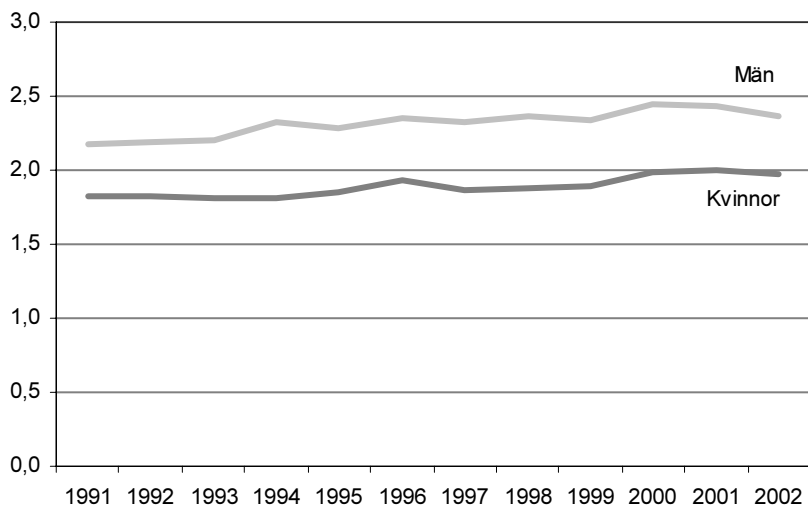
²⁵ I arbetsinkomsterna ingår inte endast löneinkomst utan också företagarinkomst, sjukpenning, föräldrapenning och dagpenning vid utbildning och tjänstgöring inom totalförsvaret.

²⁶ Gustafsson & Palmer (2002) och Nelander & Goding (2004) t.ex. visar att unga vuxna, ensamstående föräldrar och nyanlända invandrare drabbades särskilt mycket inkomstmässigt av den ekonomiska krisen i början av 1990-talet.

Diagram 6 Spridningen av arbetsinkomster för helårs- och heltidsanställda i åldern 20–64 år, 1991–2002

P90/P10

Källa: SCB, beräknat från Inkomstfördelningsundersökningen, HE SM 0301 och HE SM 0401

Viktigt för utvecklingen av löneskillnader är att relativlönerna försämrades under 1990-talet för de anställda i den offentliga sektorn relativt de privatanställda. Denna försämring är en fortsättning på en process som pågått sedan slutet av 1960-talet. En offentliganställd tjänade år 1968 i genomsnitt cirka 2 procent mindre än en privatanställd med samma utbildningslängd och arbetslivserfarenhet, år 1991 var skillnaden 11 procent och år 2000 16 procent mindre (le Grand m.fl. 2001). För kvinnor var relativutvecklingen ännu sämre. Kvinnor i offentlig sektorn hade en lön som i genomsnitt låg 12 procent över privatanställda med samma utbildningslängd och arbetslivserfarenhet 1968 men år 2000 var lönen 10 procent lägre för kvinnor i offentlig sektor. Dessutom ökade löneskillnaden mellan kvinnor och män i offentlig sektor, medan den minskade i privat sektor.

7.3 Näringsinkomst

För fullständighetens skull skall också fördelningen av näringsinkomst mellan könen redovisas, eftersom människor utöver löneinkomster också kan ha inkomster från företagande. Begreppet ”företagande” ger associationer till ekonomisk makt, men företagande kan också vara ett uttryck för brist på möjligheter på arbetsmarknaden. Svårigheterna att finna en anställning leder till att alternativet är att starta eget. Långa perioder med hög arbetslöshet kan då avspeglas i en hög andel företagare. Det skulle kunna vara en orsak till att andelen med näringsinkomst utvecklats som den har under perioden 1991–2002 (se tabell 2).

Mellan åren 1991 och 2002 ökade andelen personer med näringsinkomst bland såväl kvinnor som män, men andelen är nästan dubbelt så hög bland män än bland kvinnor. Ser vi till inkomsterna finner vi att kvinnors medelinkomst som andel av mäns har ökat liksom att inkomsterna i kronor har stigit. Men vi ser också att näringsinkomsten i medeltal är låg. Det beror på att många driver företagen på deltid och som arbetsmarknaden i övrigt är deltidsföretagande vanligare bland kvinnor än bland män (Sundin 2005:Tabell 7).

Tabell 2 Näringsinkomst i 2002 års priser för kvinnor och män i åldern 20–64 år, 1991, 1995, 1999 och 2002

Andel (%) av de som har näringsinkomst, medelinkomst, kronor per år och kvinnors andel (%) av mäns näringsinkomst

	1991	1995	1999	2002
Andel med inkomst (%)				
Kvinnor	7,9	8,1	8,4	10,4
Män	14,9	14,8	15,5	19,0
Medelinkomst för de med inkomst (kr)				
Kvinnor	23 300	21 400	27 700	43 100
Män	40 500	35 500	49 100	59 600
<i>Kvinnors andel av mäns (%)</i>	57,5	60,2	56,3	72,4

Källa: SCB, Inkomstfördelningsundersökningen (HEK)

Någon tydlig trend vad gäller den ekonomiska jämställdheten, dvs. förhållandet mellan andel kvinnor och män med näringsinkomst

och kvinnors medelinkomst för de med inkomst relativt mäns, går inte att utläsa. Kvinnors relativt höga andel av medelinkomsten för de med inkomst 2002 skulle kunna bero på extremvärden, dvs. att någon eller några kvinnor hade en mycket hög näringsinkomst det året. Det skulle också kunna bero på att även kvinnliga företagares arbetstider har blivit längre på samma sätt som för kvinnor generellt eller en kombination av dessa två skäl och även ha andra orsaker.

7.4 Inkomst av kapital

Inkomst av kapital inkluderar såväl löpande inkomster (räntor och utdelningar) som kapitalvinster. Kapitalvinster härstammar från värdestegringar på både boendekapital och finansiella tillgångar.

Inkomst av kapital har haft stor betydelse för inkomstutvecklingen och särskilt för inkomstspridningen under 1990-talet. Det beror dels på att kapitalinkomsternas andel av totalinkomsterna har vuxit dels på att inkomster av kapital är åtskilligt ojämna fördelat än andra inkomster.²⁷ Hur detta har påverkat inkomstskillnaderna mellan kvinnor och män är dock oklart. Även om förmögenhetens fördelning mellan hushåll är mycket mer ojämnt fördelad än inkomster, så gäller det inte fördelningen av förmögenheter mellan kvinnor och män. Nettoförmögenheten var 1992 jämnare fördelad mellan könen (0 år -) än inkomsten från marknaden. Kvinnor ägde nästan 47 procent av den privata nettoförmögenheten. Ser vi endast till tillgångarna, dvs. ingen hänsyn tas till skulderna, så ägde kvinnor 42 procent av dessa (Nyberg 1997 i kap. 16). Påpekas skall dock att uppgifterna gäller alla kvinnor och män från 0 år och uppåt. Det innebär att pensionärerna är inkluderade och det är där en hel del av förmögenheterna finns och det finns betydligt fler äldre kvinnor än det finns äldre män.

År 1992 var de samlade privata tillgångarna på bankkonton lika stor för kvinnor som män. För övrigt hade kvinnor sina tillgångar mer koncentrerade till mindre riskfyllda placeringar än män. Bankmedel, allemansfonder och andra aktiefonder var jämnare fördelade än vad innehavet av börsaktier var. Fjorton procent av kvinnorna över 18 år och 24 procent av männen ägde aktier. När det gäller fastigheter ägde kvinnorna 41 procent av de egna hemmen,

²⁷ Nelander & Lönnroos 2000 s. 63; Eriksson & Pettersson 2001; Fritzell 2001; Schedin 2003 s. 167ff; Jansson m.fl. 2004.

47 procent av fritidsfastigheterna och hälften av bostadsrätternas deklarerade värde (Nyberg 1997 i Tabell 19). De stora posterna var bankmedel och eget hem, sammanlagt stod dessa för 65–70 procent av de samlade tillgångarna.

Tabell 3 Inkomster från ränta, utdelningar och kapitalvinst i 2002 års priser för kvinnor och män i åldern 20–64 år, 1991, 1995, 1999 och 2002

Andel (%) av de som har inkomstslaget, medelinkomst, kronor per år och kvinnors andel (%) av mäns näringsinkomst

	1991	1995	1999	2002
Ränta- och utdelningar				
<i>Andel med inkomst (%)</i>				
Kvinnor	78,4	66,1	58,3	74,8
Män	80,5	66,0	59,3	72,6
<i>Medelinkomst för de med inkomst (kr)</i>				
Kvinnor	6 400	5 600	5 500	4 500
Män	8 500	10 700	12 100	10 500
<i>Kvinnors andel av mäns (%)</i>	75,9	52,8	45,1	43,1
Kapitalvinst				
<i>Andel med inkomst (%)</i>				
Kvinnor	5,0	10,3	20,4	10,5
Män	7,5	11,8	24,0	12,2
<i>Medelinkomst för de med inkomst (kr)</i>				
Kvinnor	124 400	18 500	39 900	51 200
Män	108 600	34 400	65 200	80 000
<i>Kvinnors andel av mäns (%)</i>	114,5	53,7	61,1	64,0

Källa: SCB, Inkomstfördelningsundersökningen (HEK)

Tabell 3 visar att en ungefär lika stor andel kvinnor som män har ränte- och utdelningsinkomster under perioden 1991–2002, men också att andelen har varierat relativt mycket mellan åren. Kvinnors inkomster från räntor och utdelning har relativt mäns minskat under perioden.

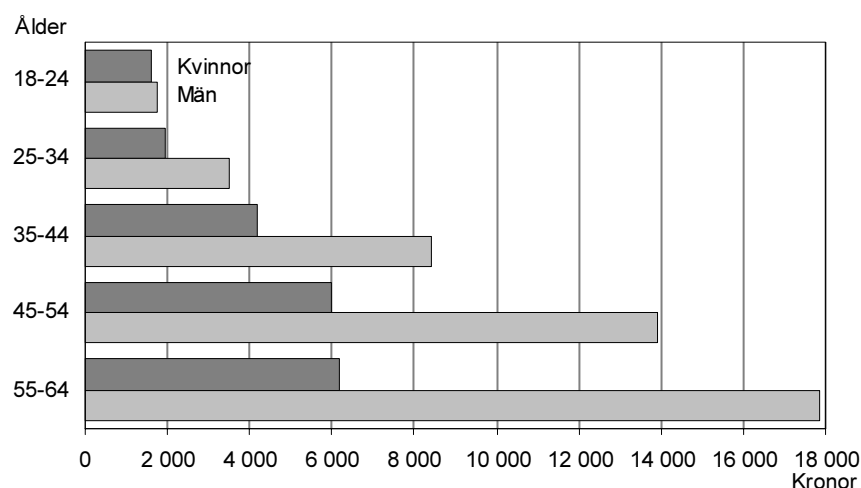
Andelen som har kapitalvinster är betydligt lägre både bland kvinnor och män, men är något lägre bland kvinnor. Ser vi till de

summor som delas ut, så finner vi att de är betydligt högre än inkomsterna från räntor och utdelning och att män har betydligt högre inkomster från kapital än kvinnor, med ett undantag – kapitalvinster år 1991.²⁸

Låt oss också undersöka hur inkomster av räntor och utdelningar fördelas mellan kvinnor och män i olika ålderskategorier (tyvärr saknar jag sådana uppgifter vad gäller kapitalvinst). Andelen kvinnor respektive män som har sådana inkomster är nästan lika stor inom alla ålderskategorier, men andelen ökar med ålder från 58–59 procent i ålderskategorin 18–24 år till 82–85 procent i ålderskategorin 55–64 år. Ser vi på inkomstens storlek finner vi att även den ökar med ålder och att skillnaden mellan kvinnors och mäns inkomster från räntor och kapital ökar med åldern.

Diagram 7 Inkomster av räntor och utdelningar för de med sådana inkomster efter ålder, 2002

Medelinkomst, kronor per år

Källa: SCB, Inkomstfördelningsundersökningen (HEK)

Huruvida den ekonomiska jämställdheten ökat vad gäller inkomst av kapital sedan början av 1990-talet till idag är svårt att uttala sig

²⁸ Eftersom uppgifterna i tabellen är medelvärden slår extremvärden igenom. År 1991 fanns en kvinna med extremt hög kapitalvinst, vilket slår igenom särskilt i medelinkomst för de med värde. Ser vi till samtliga kvinnor och män uppgår kvinnors värde till ca 77 procent av mäns år 1991.

om. Andelen kvinnor respektive män som har inkomst av kapital varierar mellan åren men är ungefär lika stor. De summor som män får i kapitalvinst är högre än de som kvinnor får, men summorna varierar väldigt mellan olika år och det finns ingen tydlig trend. Ser vi endast till räntor och utdelning så har den ekonomiska jämställdheten minskat eftersom kvinnors andel i relation till mäns har minskat. Innan vi övergår till en mer samlad analys av välfärdsstatens transfereringar undersöker vi utvecklingen vad gäller ekonomiskt bistånd.

7.5 Ekonomiskt bistånd

Studier av de fattiga i USA och andra länder gav på 1980-talet upphov till begreppet "fattigdomens feminisering". Den ökande andelen kvinnor bland fattiga är ett resultat av att andelen ensamstående mödrar har ökat samt att kvinnors överrepresentation bland de äldre och särskilt bland de mycket äldre också ökat. Många har dock påpekat att en överrepresentation av kvinnor bland de fattiga i ett historiskt perspektiv inte är något nytt fenomen (Lewis & Piachaud 1992).

Finns det en tendens till feminisering av fattigdomen i Sverige? Ett sätt att mäta det är att se på andelen mottagare av ekonomiskt bistånd (tidigare socialbidrag). Har den ökade ekonomiska ojämlikheten inneburit att kvinnors andel av mottagarna av ekonomiskt bistånd har ökat?

Tabell 4 Personer med ekonomiskt bistånd i åldern 20–64 år efter hushållstyp, 1991, 1995, 1999 och 2002

Procentuell fördelning och antal

	1991	1995	1999	2002
Kvinnor				
Ensamstående med barn	15,1	11,8	13,6	15,4
Ensamstående utan barn	11,8	13,0	11,1	14,5
Övr. ensamstående utan barn	1,7	1,6	3,4	2,5
Samboende med barn	16,5	19,0	14,9	14,2
Samboende utan barn	4,0	3,8	3,6	3,3
Övr. samboende utan barn	1,3	1,3	2,0	2,1
Samtliga kvinnor	50,3	50,4	48,7	51,9
Antal kvinnor	155 100	207 700	167 600	138 700
Män				
Ensamstående med barn	1,1	1,6	1,6	2,2
Ensamstående utan barn	24,0	20,3	24,2	22,8
Övr. ensamstående utan barn	1,7	2,1	3,6	2,9
Samboende med barn	17,0	19,5	15,1	14,0
Samboende utan barn	4,3	4,1	3,6	3,4
Övr. samboende utan barn	1,7	2,0	3,1	2,8
Samtliga män	49,7	49,6	51,3	48,1
Antal män	153 100	204 200	176 900	128 700
Samtliga kvinnor och män, %	100	100	100	100
Antal kvinnor och män	308 200	411 900	344 500	267 400

Källa: SCB, Beräkningar från Inkomstfördelningsundersökningen (HEK)

Statistiken visar att kvinnor och män får ekonomiskt bistånd i ungefär lika stor utsträckning (se tabell 4). År 1991 fanns det nästan 310 000 vuxna i de hushåll som fick ekonomiskt bistånd. Hälften av dem var kvinnor. Andel hushåll med bistånd växlar med konjunkturen och var som högst 1995, men sedan dess har antalet

minskat till 267 000. Andelen kvinnor är dock något högre – 52 procent.²⁹

Den största gruppen bland de som får ekonomiskt bistånd är ensamstående män utan barn, därefter kommer ensamstående mödrar och på tredje plats kommer ensamstående kvinnor utan barn och sammanboende kvinnor och män med barn. Det gäller alla fyra åren. Övriga ensamstående och övriga sammanboende utan barn består av ensamstående eller sammanboende hushåll utan barn 0–19 år, men med minst en övrig person. Denna person är oftast ett kvarboende barn 20 år eller äldre. Dessa kategorier utgör en mycket liten andel av de som får ekonomiskt bistånd.

Det finns könsskillnader i biståndstagandet, och kön interagerar med etnicitet. Det är vanligare att ensamstående inrikes födda män har sociala problem och missbruksproblem. De står utanför arbetsmarknaden i större utsträckning än kvinnor. Kvinnor med ekonomiskt bistånd upplever oftare ohälsa än män och har också oftare sjukpenning. Socialtjänsten uppmärksammar inte kvinnors förvärvsarbetsituation lika mycket som männens, framförallt inte utrikes födda kvinnors. Kvinnor med bistånd förefaller ha en mera ansträngd ekonomisk situation än män (Socialstyrelsen 2004).

---

²⁹ Uppgifterna i tabell 4 och 5 stämmer inte överens med Socialstyrelsens redovisning. Det beror bl.a. på att kategoriseringen och ålderskategorin inte är desamma.

Tabell 5 Personer med ekonomiskt bistånd i åldern 20–64 år i relation till befolkningen efter hushållstyp, 1991, 1995, 1999 och 2002

Andel (%) av alla i gruppen i åldern 20–64 år

	1991	1995	1999	2002
Kvinnor				
Ensamstående med barn	24,9	24,2	22,2	18,5
Ensamstående utan barn	7,8	10,5	7,0	6,7
Övr. ensamstående utan barn	12,6	12,4	19,0	11,6
Samboende med barn	5,4	8,7	5,7	4,4
Samboende utan barn	1,8	2,3	1,9	1,3
Övr. samboende utan barn	3,8	4,8	6,2	4,8
Samtliga kvinnor	6,4	8,4	6,8	5,5
Män				
Ensamstående med barn	8,1	16,1	10,7	9,0
Ensamstående utan barn	10,9	11,4	10,3	7,2
Övr. ensamstående utan barn	9,5	12,9	18,0	12,2
Samboende med barn	5,5	8,7	5,7	4,3
Samboende utan barn	2,2	2,8	2,2	1,5
Övr. samboende utan barn	3,9	5,8	7,2	5,1
Samtliga män	6,2	8,1	6,9	5,0
Samtliga kvinnor och män	6,3	8,3	6,8	5,2

Källa: SCB, Beräkningar från Inkomstfördelningsundersökningen (HEK)

Undersöker vi istället hur stor andel personer i olika grupper av befolkningen som mottar ekonomiskt bistånd så finner vi att under år 1991 fick 6,2–6,4 procent av de vuxna kvinnorna och männen bistånd och att denna andel sjönk till 5,0–5,5 procent år 2002 (se tabell 5). En större andel av de som får bistånd finns bland de yngre hushållen, och det är stora skillnader beroende på familjesammansättningen. Sett på detta sätt är det vanligast med bistånd bland ensamstående mödrar, därefter kommer övriga ensamstående utan barn och på tredje plats år 2002 ensamstående fäder med barn. Andelen hushåll som får ekonomiskt bistånd har minskat i de flesta kategorier jämfört med 1991.

Det finns, utifrån andelen kvinnor och män bland biståndstagarna, inga tydliga tecken på en "feminisering av fattigdomen" i Sverige. Den största enskilda gruppen av biståndstagare är inte kvinnlig utan utgörs av gruppen ensamstående män utan barn. De utgör 23 procent av biståndstagarna (se Tabell 4). År 2002 var de 61 000, medan ensamstående mödrar uppgick till ca 39 000 och andelen bland ensamstående mödrar som fått ekonomiskt bistånd har minskat sedan slutet av 1990-talet. Å andra sidan utgör de ensamstående mödrarna den kategori som i störst utsträckning får ekonomiskt bistånd och antalet ensamstående mödrar har ökat under perioden. Allvarligt är också att bistånd under lång tid (10–12 månader) är vanligast i hushållstypen ensamstående mammor, där 5,5 procent hade långvarigt bistånd år 2002 (Mossler 2004 s.179 och 195). Det är mycket ovanligt att personer med långvarigt bistånd finner ett arbete på arbetsmarknaden (Bergmark & Bäckman 2001).

Ovan har vi mätt andelen fattiga genom att undersöka hur många som mottagit ekonomiskt bistånd. Att man inte mottagit ekonomiskt bistånd behöver dock inte betyda att man inte har låga inkomster. En beräkning 1994 visar att endast en fjärdedel av de 880 000 hushåll som hade inkomster under socialbidragsnormen fick ekonomiskt bistånd (Ministry of Finance 1996 i Eriksson & Pettersson 2000 s. 164). Oavsett hur man mäter andelen fattiga är det möjligt att andelen fattiga kvinnor underskattas och andelen fattiga män överskattas. Inom ramen för denna artikel har det inte varit möjligt att göra alternativa beräkningar. Men beräkningar som SCB utfört på uppdrag av Socialstyrelsen visar att ensamstående mödrar tidigare var den hushållstyp som hade störst andel med inkomst under biståndsnivån. Deras ekonomiska situation har dock förbättrats markant sedan 1996–97. Utrikesfödda ensamstående mödrar har dock oftare låg inkomst jämfört med inrikesfödda ensamstående mödrar.

7.6 Kvinnors och mäns inkomster från välfärdsstaten

Framväxten av välfärdsstaten och socialförsäkringsystemen förstås ofta som ett resultat av arbetarrörelsens kamp för ett mer jämlikt samhälle (Esping-Andersen 1990). När välfärdssystemen etablerades lönearbetade de flesta män i arbetsför ålder och de flesta skulle försörja inte endast sig själva utan också fru och barn. En

nära anknytning till lönearbete medförde automatiskt en nära anknytning till socialförsäkringssystemet, som representerade en kollektiv försäkring mot brist på löneinkomster och ett ackumulerat kapital för försörjning på ålderdomen. Det betyder att socialförsäkringarna var den huvudsakliga inkomstkällan vid arbetslöshet, sjukdom, olyckor och ålderdom. Det innebar också att det var den del av befolkningen, som mer eller mindre kontinuerligt lönearbetade, vars inkomster i första hand säkrades. Mäns starkare ställning på arbetsmarknaden betydde att män också hade en starkare position i förhållande till socialförsäkringarna än kvinnor (Skjeie & Teigen 2003).

Detta är bakgrunden till att många feministiska forskare, kanske framför allt de från de nordiska länderna, pekar på välfärdsstatens dubbla karaktär i förhållande till kvinnor.³⁰ Normen för socialförsäkringssystemet är en heltidsarbetande man med lönearbete från avslutad utbildning och fram till pensionen. Den är i mindre utsträckning anpassad till deltidsarbetande kvinnor som går ut och in i arbetslivet och som har huvudansvaret för vård av barn eller åldrande föräldrar eller anhöriga. Det obetalda arbete kvinnor utför bidrar till att öka välfärden i hushållen och i samhället, men det ger inte samma fördelar som lönearbetet i socialförsäkringssystemet eftersom avlönat arbete betraktas som viktigare än oavlönat och många av välfärdsstatens transfereringar är knutna till löneinkomster. Mot denna bakgrund förefaller det inte osannolikt att välfärdsstaten visserligen bidrar till att stärka kvinnors ställning, men att den framför allt premierar ett typiskt manligt beteendemönster och manlig tidsanvändning. Därmed kan antas att det finns en ojämlikhet mellan kvinnor och män inbyggt i transfereringssystemet, som har sin grund i könsarbetsdelningen mellan avlönat och oavlönat arbete. Det skulle i så fall kunna betyda att män främst får del av de mer generösa lönerelaterade ersättningarna, medan kvinnor framför allt får del av de mindre generösa försörjningsrelaterade och behovsprövade bidragen.

Ett viktigt mål för den svenska välfärdsstaten har varit att minska inkomstskillnaderna mellan medborgarna. På 1990-talet utmanades den ambitionen på flera sätt bland annat genom krisen i de offentliga finanserna. För att komma till rätta med budgetunderskotten prioriterades nedskärningar i de offentliga utgifterna framför att höja skatterna eftersom skattenivån redan var hög. Den höga

---

³⁰ Hernes 1987; Borchorst & Siim 1987; Hirdman 1990.

arbetslösheten kan leda till större inkomstskillnader och det gäller också idag. Arbetslösheten har sedan början av 1990-talet visserligen fallit, men den förefaller ha permanentats på en betydligt högre nivå än tidigare. Mot bakgrund av den dramatiska utvecklingen på arbetsmarknaden under 1990-talet är det viktigt att undersöka om transfereringarnas betydelse har ökat eller minskat och om välfärdsstaten har ökat eller minskat de inkomstskillnader som uppstår på marknaden mellan kvinnor och män.

I detta avsnitt presenteras en översikt över de inkomster från olika transfereringar som tillfaller kvinnor respektive män. Dels visas medelvärden för samtliga kvinnor och män 20–64 år, dels medelvärden för de som har mottagit respektive inkomst. Vi undersöker hur stora inkomsterna är och inkomststrukturen. Påverkar välfärdsstaten inkomstfördelningen mellan kvinnor och män? Utjämnar den skillnaderna mellan kvinnors och mäns marknadsinkomster? Har transfereringarna eller skatterna störst betydelse för detta?

7.7 Lönerelaterade ersättningar, försörjningsrelaterade och behovsprövade bidrag

Transfereringarna delas här in i lönerelaterade ersättningar samt försörjningsrelaterade och behovsprövade bidrag. De lönerelaterade (skattepliktiga) ersättningarna består av sjukpenning, föräldrapenning och arbetsmarknadsstöd. De är till för att utjämna inkomsterna för samma individ över tid, mellan perioder av lönearbete och perioder av sjukdom, vård av barn och arbetslöshet. Ersättningarna fungerar alltså som en försäkring under perioder då man inte får lön. Till de lönerelaterade ersättningarna kan också föras ATP-pensioner, dagens pensionssystem och kollektivt avtalade pensioner (men inte folkpensionerna). Syftet med försörjningsrelaterade och behovsprövade bidrag är istället att jämna ut inkomstskillnader mellan grupper i samhället genom att stärka köpkraften för människor med låga inkomster och/eller med barn.

Det finns skillnader mellan framför allt de lönerelaterade ersättningarna och de behovsprövade bidragen. I huvudsak – dock med vissa undantag – skiljer de sig åt när det gäller huvudmannaskap och finansiering, ersättningsnivåer, legitimitet och myndighetskontroll. De lönerelaterade ersättningarna är knutna till ett försäkringssystem (t.ex. socialförsäkringssystemet) där staten är

huvudman och utbetalning sker efter vissa fastställda kriterier. De behovsprövade bidragen betalas ofta ut av kommunerna (med undantag för bostadsbidraget) och det kan finnas skillnader i praxis mellan kommuner och ett större inslag av subjektiva bedömningar vid beslut om utbetalningar. Lönerelaterade ersättningar betalas ut genom standardrutiner, medan behovsprövade bidrag innebär minskad integritet för den enskilde, mer kontroll och ett visst mått av godtycke från myndigheternas sida. De lönerelaterade ersättningarna ligger på en högre nivå än de behovsprövade i kronor räknat och de lönerelaterade ersättningarna anses i allmänhet vara legitima "förtjänade rättigheter". Däremot finns en misstänksamhet mot behovsprövade bidrag och mottagare av sådant bistånd. Viljan att med skattepengar vara med och finansiera till exempel ekonomiskt bistånd och bostadsbidrag är låg (Halleröd 1996; Svallfors 2001).

7.8 Förväntat och oväntat resultat

Tabell 6 nedan redovisar i kolumnerna 2–4 medelvärdet för olika transfereringar för de kvinnor och män som mottagit sådana bidrag. Vi ser att män får högre sjukersättning, arbetsmarknadsstöd och pensioner än kvinnor.³¹ Skälet till det är att män har högre löner än kvinnor, men också att kvinnor betydligt oftare än män får ersättning på deltid. Det gäller sjukpenning, arbetslöshet liksom föräldrapenning. Trots det sistnämnda erhåller kvinnor högre belopp under ett år av föräldrapenningen. Det beror på att kvinnor tar ut föräldrapenning under en längre period än män. Per dag får män ett högre belopp. Till exempel fick 24 procent av de män som tog ut föräldrapenning år 2004 högsta ersättningsnivån, i jämförelse med 9 procent av kvinnorna (Försäkringskassan 2005 s. 44). Ser vi till summan av de lönerelaterade bidragen inklusive pension går ett högre belopp i medeltal till mottagande män än mottagande kvinnor.³²

De försörjningsrelaterade bidragen – barnbidrag och underhållsbidrag – går i högre grad till kvinnor än till män. Barnbidraget har

³¹ Män i alla åldersgrupper utom den yngsta (16–19 år) får högre ersättning per månad än kvinnor i motsvarande åldersgrupper (Försäkringskassan 2005 s. 61).

³² Observera att det inte är möjligt att summera medeltal för de med värde. Det går t.ex. inte att addera sjukersättning, arbetsmarknadsstöd och föräldrapenning för att få summan för lönerelaterade ersättningar för de som har sådana ersättningar eftersom det delvis är olika personer som får de olika ersättningarna. Det är däremot möjligt att summera medeltalen för samtliga.

stor betydelse för många människor. Omkring 40 procent av kvinnorna och ca 34 procent av männen fick barnbidrag under åren 1991 till 2002.³³ En betydligt mindre andel av befolkningen mottar underhållsbidrag, omkring 10 procent av kvinnorna och endast omkring 2 procent av männen.³⁴ Att kvinnor får högre underhållsbidrag än män har att göra med att de har lägre löneinkomster.

När det gäller behovsprövade bidrag – ekonomiskt bistånd och bostadsbidrag – får kvinnor något högre bostadsbidrag än män, vilket även det har ett samband med att kvinnor har lägre löneinkomster och fler barn (!) än män. Bostadsbidraget har kommit att fungera som ett stöd framför allt för ensamstående med barn. Sammanboende har oftast två inkomster och kvalificerar sig idag sällan för bostadsbidrag.³⁵

---

³³ Den höga andelen män beror på att vi här delat på barnbidragen mellan föräldrarna när barnen bor hos sammanboende föräldrar. Under 2003 betalades barnbidrag ut för 1,8 miljoner barn till 953 300 kvinnor och 41 000 män (Försäkringskassan 2005 s 89). I samband med den stora skattereformen åren 1990/91 höjdes barnbidraget av fördelningspolitiska skäl år 1990 till 6 720 kr per år och år 1991 till 9 000 kr per år. I samband med budgetsaneringen i mitten på 1990-talet sänktes det till 7 680 kronor år 1996. Det höjdes åter till 9 000 kr år 1998, till 10 200 kr år 2000 och 11 400 kr år 2001 (Ds 2004:41 s 352).

³⁴ Under år 2003 var det sammanlagt ungefär 520 000 barn mellan 0-17 år som inte bodde tillsammans med båda föräldrarna. För 262 000 av dessa barn utgick underhållsstöd från Försäkringskassan. Det vanligaste är att barnen bor med sin mamma efter separationen. Av barn i åldern 0-17 år bor 84 procent med sin mamma (Försäkringskassan 2005 s 91). Underhållstödet storlek har minskat under perioden från drygt 15 000 kr per år till 14 000 kr (Ds 2004:41 s 353). Det betalas ut till den förälder som barnet bor hos, dvs. i de allra flesta fall till modern.

³⁵ Bostadsbidraget betalas ut efter ett komplicerat mönster och är beroende av familjens bruttoinkomster, förmögenhet, antalet barn och hyran. De ensamstående utgjorde år 1995 hälften av antalet barnfamiljer som uppbar bostadsbidrag. År 2000 hade den andelen ökat till 76 procent (RFV 2002 och 2003 i Ds 2004:41 s 356).

Tabell 6 Inkomst för de med inkomst i åldern 20–64 år respektive för samtliga i åldern 20–64 år, 2002

Kronor per år (medelvärde) och kvinnors andel (%) av mäns inkomst

	Med inkomst			Samtliga		
	Kvinnor	Män	%	Kvinnor	Män	%
Lönerelaterade ersättningar						
Sjukersättning	47 400	54 800	86,5	10 300	7 000	146,5
Arbetsmarknadsstöd	44 800	63 500	70,6	6 000	7 100	84,5
Föräldrapenning	23 800	10 800	220,4	5 200	1 600	328,7
<i>Lönerelaterade ersättningar exkl. pension</i>	47 000	46 500	101,1	21 600	15 800	115,8
Pensioner	89 200	121 100	73,7	14,600	15,900	91,8
<i>Lönerelaterade ersättningar inkl. pension</i>	63 700	73 300	86,9	36 200	31 700	106,8
Försörjningsrelaterade bidrag						
Barnbidrag	12 400	10 900	114,5	4 800	3 400	141,8
Underhållsbidrag/underhållsstöd	19 500	16 600	117,9	2 000	400	512,7
<i>Försörjningsrelaterade bidrag</i>	17 500	12 100	145,4	6 800	3 800	129,2
Behovsprövade bidrag						
Bostadsbidrag	16 100	13 000	123,6	1 900	800	227,9
Ekonomiskt bistånd	29 500	29 100	101,1	1 500	1 300	119,4
<i>Behovsprövade bidrag</i>	24 600	23 800	103,3	3 400	2 100	124,3
Övriga bidrag						
Skattepliktigt studiestöd	48 300	51 400	94,0	800	300	265,8
Skattefritt studiestöd	39 200	38 800	101,0	4 000	2 600	150,6
Övrigt						
<i>Övriga bidrag</i>	43 600	39 800	109,5	5 500	3 200	127,5
Totalt	70 100	63 500	110,5	51 800	40 700	112,3

Källa: SCB, Inkomstfördelningsundersökningen (HEK)

Om vi istället för att se på medeltalen för de som mottagit respektive inkomst, undersöker medeltalet för samtliga kvinnor och män (20–64 år) får vi delvis ett annat resultat (kolumn 5–7 i tabell 6). Medelinkomsten från de lönerelaterade ersättningarna uppgår i runda tal till 21 500 kr för kvinnor och till knappt 16 000 kr för män år 2002. Pensionerna uppgår till 14 500 kr för kvinnor och till knappt 16 000 kr för män. När det gäller försörj-

ningsrelaterade, behovsprövade och övriga bidrag rör det sig om betydligt mindre summor, men kvinnor får mer än män av alla tre. Totalt går större summor till kvinnor än till män. Resultatet är alltså i detta fall inte det förväntade. Det enda enskilda bidrag där männen får större summor är arbetsmarknadsstöd och pensioner, i övrigt får kvinnorna i medeltal högre inkomster än män från de olika transfereringarna.

Anledningen till att vi får olika resultat beroende på om man ser till medeltalet för samtliga kvinnor och män eller om vi endast ser till medeltalet för de som har en viss inkomst, är att medeltalet för samtliga även påverkas av hur många och under hur lång period en person får del av en transferering. En viktig anledning till att högre bidrag går till kvinnor är att det finns betydligt fler ensamstående mödrar än fäder, vilket innebär att fler kvinnor mottar barnbidrag, studiestöd, bostadsbidrag etc.

Sammanfattningsvis kan man i transfereringssystemet avläsa mäns längre lönearbetstider och högre löneinkomster i de lönerelaterade bidragen på så sätt att de mottagande männen får högre belopp än de mottagande kvinnorna vad gäller sjukersättning, arbetsmarknadsstöd och pensioner. Pensionerna avspeglar tydligast ”manlig” tidsanvändning under lång tid och skulle bli än tydligare om vi hade inkluderat även de över 64 år. Kvinnors tidsanvändning och ansvar för vården av barn syns i att kvinnor får högre belopp från föräldraförsäkringen och att de får mer av de försörjningsrelaterade bidragen och av bostadsbidraget.

Sjukersättningen bryter detta mönster om vi ser till samtliga kvinnor och män. Kvinnor får ett högre belopp i sjukersättning än män. Det innebär att sjukförsäkringen inte endast omfördelar mellan perioder av lönearbete och ej lönearbete, vilket ju är dess primära syfte, den omfördelar också mellan låg- och höginkomsttagare och mellan kvinnor och män, eftersom risken att drabbas av sjukdom är större bland låginkomsttagare och kvinnor än bland höginkomsttagare och män.

7.9 Får kvinnor en större andel av sina inkomster från välfärdsstaten än män?

Några hävdar att kvinnor är mer beroende av välfärdsstaten än män. Mäns status, inkomster och inflytande bestäms i hög grad av marknaden, medan staten mer än marknaden avgör kvinnors villkor.

Kvinnor har gått från ett beroende av enskilda män till ett beroende av staten och kvinnor är mer beroende av staten än vad män är (Hernes 1987). Här undersöker vi om kvinnor får en större andel av sina inkomster av välfärdsstaten än män i termer av transfereringar och om denna andel har ökat eller minskat mellan 1991 och 2002.

Till att börja med visar tabell 7 att såväl kvinnor som män framför allt får sina inkomster ifrån marknaden och att denna andel ökat något mellan åren 1991 och 2002; för kvinnor i medeltal från 74 procent till 75,5 procent och för män från 85 procent till närmare 86 procent. Den summa pengar som i medeltal kommer från marknaden har också ökat för båda könen.

Tabell 7 Inkomst från marknaden respektive välfärdsstaten i 2002 års priser för personer i åldern 20–64 år, 1991 och 2002
Kronor per år (medelvärde) och procentuell fördelning

	1991		2002	
	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män
Marknaden				
Kronor	128 600	203 400	159 900	244 700
Andel (%) av bruttoinkomst	74,1	85,0	75,5	85,7
Välfärdsstaten				
Kronor	45 000	36 000	51 800	40 700
Andel (%) av bruttoinkomst	25,9	15,0	24,5	14,3
Bruttoinkomst				
Kronor	173 500	239 400	211 700	285 400
Andel (%) av bruttoinkomst	100	100	100	100

Källa: SCB, Inkomstfördelningsundersökningen (HEK)

Omvänt gäller att den andel av bruttoinkomsten som kommer från välfärdsstaten har minskat något mellan åren 1991 och 2002. Ser vi däremot till antal kronor så är det belopp som såväl kvinnor som män får högre idag än tidigare och vi ser också att det belopp som kvinnor får är högre än det som går till män.

Kvinnors och mäns högre marknadsinkomster år 2002 än år 1991 borde innebära, kan tyckas, att transfereringarna även i kronor räknat skulle ha minskat. Så är dock inte fallet. Ser man närmare efter är det pensionerna, arbetsmarknadsstödet och studierelaterade bidrag som har ökat, och allra mest pensionerna (syns inte i tabellen). Utvecklingen skulle kunna tolkas så att de som i hög grad får del av transfereringarna, inte i första hand är de som har en stark anknytning, utan tvärtom de som har en relativt svag anknytning, till arbetsmarknaden. De får mer av arbetsmarknadsstöd och pension före 65 års ålder och samma grupper kanske studerar eftersom det inte finns något arbete att få.

7.10 Minskar välfärdsstaten inkomstskillnaderna mellan kvinnor och män?

Spridningen av löneinkomster är den faktor som har störst fördelningspolitisk betydelse. Ett viktigt mål i regeringens politik är att minska dessa inkomstklyftor. Låt oss se närmare på hur transfereringar och skatter jämnar ut inkomstskillnaderna mellan kvinnor och män. Det gör vi genom att undersöka hur inkomstfördelningen påverkas när vi stegvis lägger på olika inkomster med utgångspunkt från marknaden. Till marknadsinkomster lägger vi samtliga transfereringar. I nästa steg drar vi ifrån skatterna och övriga negativa transfereringar. Vi får då fram kvinnors och mäns individuella disponibla inkomst. För varje hopsummering av inkomsterna beräknar vi kvinnans andel av mannens inkomst.

Tabell 8 Inkomst i 2002 års priser för samtliga personer i åldern 20–64 år, 1991 och 2002*Kronor per år (medelvärde) och kvinnors andel av mäns*

	Kvinnor	Män	Kvinnors andel av mäns
1991			
Marknaden	128 600	203 400	63,2
+ Transfereringar	173 500	239 400	72,5
– Skatter m.m.			
= Disponibel inkomst	131 300	172 800	75,9
2002			
Marknaden	159 900	244 700	65,3
+ Transfereringar	211 700	285 400	74,2
– Skatter m.m.			
= Disponibel inkomst	153 500	195 600	78,5

Källa: SCB, Inkomstfördelningsundersökningen (HEK)

Tabell 8 visar att kvinnors inkomster från marknaden i genomsnitt har ökat med 31 000 kr i fasta priser och mäns med 41 000 kr mellan åren 1991 och 2002, vilket är en betydande ökning.³⁶ Kvinnornas medelinkomst från marknaden uppgick år 1991 till 63 procent av männens och den disponibla inkomsten till 76 procent. Det betyder att välfärdsstaten – transfereringar och skatter – utjämnade inkomstskillnaderna mellan könen.

År 2002 hade kvinnor 65 procent av männens marknadsinkomster och 79 procent av mäns disponibla inkomster, vilket innebär att välfärdsstaten också idag minskar de inkomstskillnader som uppstår på marknaden mellan kvinnor och män. Både 1991 och 2002 hade transfereringar större betydelse än skatterna för omfördelningen. Välfärdsstaten minskar således de inkomstskillnader som uppstår på marknaden mellan kvinnor och män och kan därmed sägas stärka den ekonomiska jämställdheten.

³⁶ Som jämförelse kan nämnas att mellan 1975 och 1994 ökade kvinnors inkomster från marknaden med 30 000 kr i fasta priser och männens minskade med 14 000 kr (Nyberg 1997 s. 39). Uppgifterna gällde åldersgruppen 18–64 år, varför de inte är helt jämföra med den här studien, där populationen är 20–64 år.

8 Sammanboende kvinnors och mäns sysselsättning, inkomster och ekonomiskt oberoende

Ökningen i sammanboende kvinnors arbetskraftsdeltagande fram till 1990 minskade antalet kvinnor som var totalt beroende av sin man för sin ekonomiska försörjning (Bygren m.fl. 2004). Det behöver dock inte nödvändigtvis innebära att kvinnors ekonomiska beroende i familjer där båda lönearbetade förändras, eftersom en stor andel av kvinnorna arbetar deltid och många kvinnor tjänar mindre än sina män även när de arbetar heltid. Den tidigare nämnda rapporten till Kvinnomaktutredningen visar dock att kvinnors löneinkomster ökade relativt mäns både bland kvinnor generellt och i familjer (Nyberg 1997). Under 1990-talet har såväl kvinnors som mäns sysselsättning minskat, frågan är om det också gäller sammanboende kvinnor och vad det i så fall har inneburit för sammanboende kvinnors ekonomiska beroende i familjen.

Ovan har vi undersökt hur stora kvinnors och mäns inkomster är och varifrån de kommer. Vi har utgått från samtliga kvinnor och män (20–64 år) och kvinnors inkomster har beräknats i procent av mäns. Nu övergår vi till att studera sammanboende kvinnor och män och kvinnans ekonomiska beroende av mannen i samma familj. Det gör vi för det första genom att undersöka i hur stor andel av hushållen som kvinnan tjänar mer än sin man och för det andra genom att beräkna kvinnans inkomst i procent av hushållets inkomster, dvs. summan av kvinnans och mannens individuella inkomster. Om andelen kvinnor som har högre inkomst än sin man och kvinnors bidrag till hushållsinkomsten ökat, tolkas detta som att kvinnors ekonomiska oberoende och den ekonomiska jämställdheten har ökat.

8.1 Sammanboende kvinnors och mäns sysselsättning

Innan vi granskar inkomsterna och utvecklingen av dessa undersöks hur kvinnors och mäns lönearbete har utvecklats i familjer. Tabell 9 visar att den enda tendens som är genomgående och inte påverkas av krisåret 1995, är att andelen familjer där mannen lönearbetar heltid och kvinnan lönearbetar deltid minskar. Andelen hushåll där båda lönearbetar heltid minskar fram till mitten av 1990-talet, men därefter har den ökat. År 2002 var två heltidsarbetande den vanligaste hushållstypen, till skillnad mot 1991, då

det var vanligare att mannen lönearbetade heltid och kvinnan deltid.

Tabell 9 Sammanboende i åldern 20–64 år efter arbetstid i avlönat arbete³⁷

Andel (%) av alla sammanboende

Arbetstid i avlönat arbete		1991	1995	1999	2002
Kvinnan	Mannen				
Heltid	Heltid	34,5	31,7	37,0	38,7
Deltid	Heltid	35,1	30,9	27,6	27,0
Ingen	Heltid	6,5	8,1	8,4	7,4
Ingen	Ingen	4,8	7,7	6,8	5,7
Deltid	Deltid	5,2	5,3	4,3	5,5
Heltid	Deltid	4,0	4,0	4,4	4,7
Deltid	Ingen	4,3	4,9	4,2	4,4
Heltid	Ingen	3,2	4,5	4,6	4,3
Ingen	Deltid	2,4	2,9	2,8	2,3
Samtliga		100	100	100	100

Källa: SCB, Inkomstfördelningsundersökningen (HEK)

Den modell vi förknippar med den traditionella manliga enför-sörjarfamiljen, dvs. att mannen arbetar heltid och kvinnan inte lönearbetar alls kommer på tredje plats – i cirka 7 procent av hushållen förhöll det sig så år 2002. Vi vet dock inte om kvinnorna i dessa familjer är ”hemmafruar” eller om de t.ex. studerar. År 2003 uppgav endast 50 000 kvinnor i landet att de arbetade i eget hushåll. Tyngdpunkten ligger på de mest reproduktiva åldrarna, i synnerhet 25–34 år, och det finns en överrepresentation av utrikes födda kvinnor. Nivån har de senaste åren legat relativt konstant, efter att kontinuerligt ha fallit under större delen av 1900-talet (AKU i Arbetslivsfakta nr 3 2004).

Tabellen visar också att i 5–6 procent av familjerna lönearbetar varken kvinnan eller mannen eller båda arbetar deltid. Andelen har inte förändrats nämnvärt sedan 1991. I sammanlagt omkring 13 procent av familjerna år 2002 lönearbetar kvinnan mer än

³⁷ Heltid är här lika med minst 1 872 timmar (90 procent av årsnormtalet), vilket motsvarar 36 timmar eller mer per vecka. Deltid är 1-1 871 timmar (dvs. 1-89 procent av årsnormtalet).

mannen, antingen genom att hon arbetar heltid och han deltid eller genom att hon lönearbetar men inte han. Den minst vanliga kombinationen är att hon inte lönearbetar alls och han arbetar deltid. Den utveckling som illustreras i tabellen stämmer väl överens med vad vi tidigare funnit vad gäller sysselsättningsutvecklingen för kvinnor och män generellt. Kvinnor som är sysselsatta tycks lönearbeta längre tid idag än tidigare och det gäller också sammanboende kvinnor.

8.2 Kvinnor med högre marknadsinkomst än mannen

Därmed övergår vi till att undersöka inkomsterna i familjer och i hur stor andel av hushållen som kvinnan har högre marknadsinkomster än sin man. Till att börja med studerar vi endast hushåll utan barn. Vi kan i diagram 8 se att år 1991 var andelen hushåll utan barn där kvinnan hade högre marknadsinkomst än mannen störst bland de äldre (55–64 år) och i unga hushåll (20–24 år), drygt 30 procent. Denna andel ökade till 1995, men minskade sedan åter i de unga hushållen och var år 2002 något lägre än år 1991. En förklaring till detta är sannolikt att fler unga kvinnor studerar och att de gör det i högre utsträckning än sina män, särskilt eftersom män ofta är något äldre än kvinnorna. En annan förklaring är att kvinnorna i denna ålderskategori oftare arbetar deltid idag än tidigare. I den äldre ålderskategorin fortsatte dock andelen kvinnor med högre marknadsinkomster än sin man att öka. En förklaring till att andelen är relativt hög i denna ålderskategori kan ha att göra med att en del av dessa kvinnor är sammanboende med män som har gått i pension.

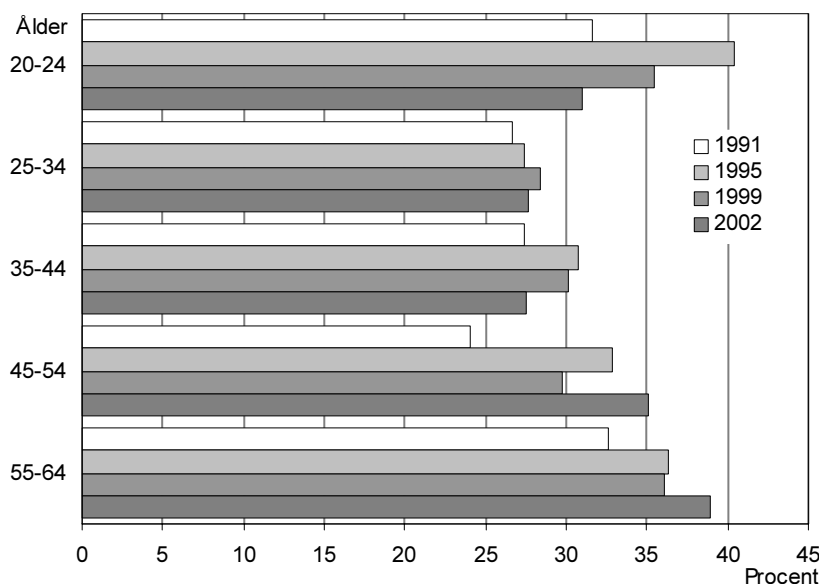
Även i ålderskategorin 45–54 år har andelen kvinnor som har högre marknadsinkomster än sin man ökat. I ålderskategorierna 25–44 år ökade andelen under 1990-talet, men var år 2002 i stort sett tillbaka till samma andel som år 1991. I åldern 25–44 år har en dryg fjärdedel av kvinnorna högre marknadsinkomster än sin man, den andelen är drygt 30 procent i ålderskategorin 20–24 år och 35 procent eller mer för de som är 45 år eller äldre.

Mönstret mellan olika ålderskategorier är relativt lika åren 1991 och 2002. Andelen har knappast förändrats upp till 44-årsåldern, men i hushåll där hushållsföreståndaren är 45 år och äldre har andelen hushåll där kvinnan har högre marknadsinkomst än sin

man ökat kraftigt. Denna utveckling stämmer väl överens med sysselsättningsutvecklingen.

Diagram 8 Hushåll där kvinnan har högre marknadsinkomst än sin man i familjer utan barn efter hushållsföreståndarens ålder³⁸, 1991, 1995, 1999 och 2002

Andel (%) av alla hushåll i familjer utan barn i respektive åldersgrupp

Källa: SCB, Inkomstfördelningsundersökningen (HEK)

Därmed övergår vi till att undersöka utvecklingen i familjer med barn. Till att börja med kan vi konstatera att det är mindre vanligt i dessa familjer att kvinnan har högre marknadsinkomster än sin man än i familjer utan barn (se diagram 9). Men vi kan också se att i samtliga familjekategorier har andelen kvinnor som har högre inkomster än sin man ökat om vi jämför åren 1991 och 2002. Andelen kvinnor med högre inkomster än sin man ligger på 15–25 procent år 2002, istället för 13–19 procent som 1991.

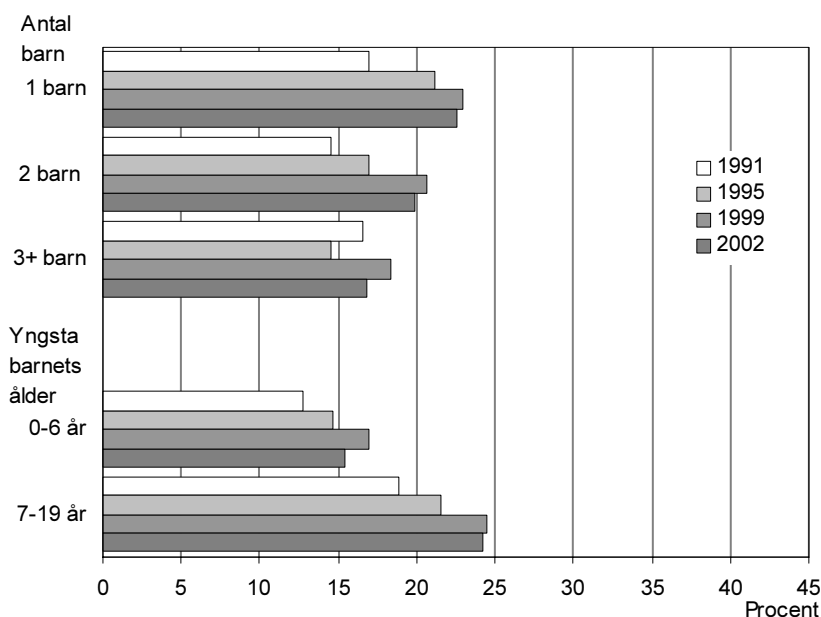
Lägst andel kvinnor med högre inkomster än sin man finner vi bland småbarnsmödrarna och mödrar med tre barn eller fler och högst andel bland de som har äldre barn och ett barn. Man kan

³⁸ Med hushållsföreståndare menas den som har högst förvärsinkomst. Med förvärsinkomst menas löne- och näringsinkomst, sjuk-, föräldra-, arbetslöshetsförsäkring och pension.

dock hävda att andelen kvinnor som har högre inkomster än sin man här underskattas eftersom hänsyn endast tas till marknadsinkomster och många småbarnsmödrar har inkomster från t.ex. föräldrapenning.

Diagram 9 Hushåll där kvinnan har högre marknadsinkomst än sin man i familjer med barn efter antal barn och yngsta barnets ålder, 1991, 1995, 1999 och 2002

Andel (%) av alla hushåll med barn i respektive grupp

Källa: SCB, Inkomstfördelningsundersökningen (HEK)

8.3 Kvinnors andel av familjeinkomsten

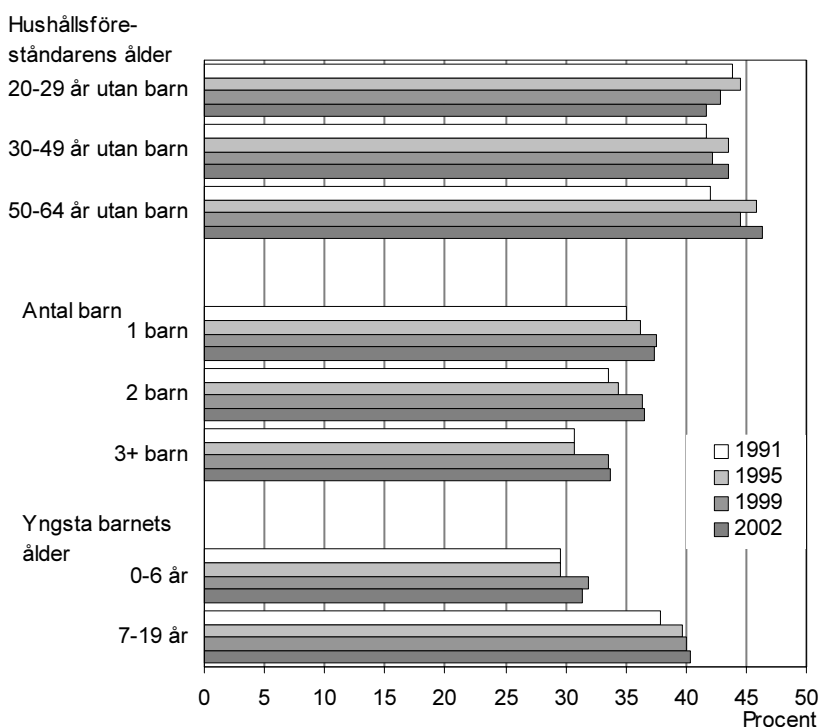
Nu övergår vi till att studera kvinnors andel av familjens inkomster i olika familjekategorier. Vi undersöker dels utvecklingen i familjer utan barn i olika ålderskategorier dels i familjer med olika antal barn och barn i olika ålder mellan början av 1990-talet och början av 2000-talet. Vi börjar med kvinnors andel av familjens samlade marknadsinkomster, dvs. inkomster från arbets- och kapitalmarknaderna. Uppgår denna andel till 50 procent innebär det att kvinnan står för lika stor andel som mannen.

Vi kan konstatera från diagram 10 att kvinnors andel av inkomsterna från marknaden har ökat mellan 1991 och 2002 i samtliga kategorier utom bland de yngsta utan barn (20–29 år). Samtidigt står kvinnorna i familjer utan barn för en större andel av familjens inkomster än i familjer med barn. Störst andel av familjeinkomsten står idag kvinnor 50–64 år i familjer utan barn för. De är också en kategori som i allmänhet har relativt höga inkomster. Lägst andel av familjens marknadsinkomster står kvinnor med barn 0–6 år för.

Diagram 10 Kvinnors andel av familjens marknadsinkomster i hushåll utan barn efter hushållsföreståndarens ålder och i familjer med barn efter antal barn och yngsta barnets ålder, 1991, 1995, 1999 och 2002

Andel (%) av alla hushåll i respektive grupp

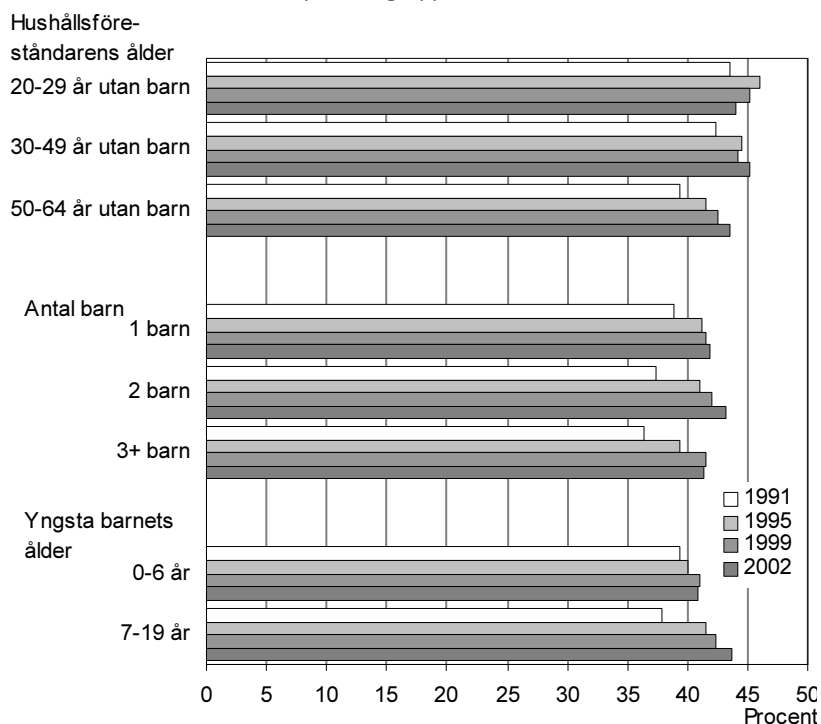
Källa: SCB, Inkomstfördelningsundersökningen (HEK)

Diagram 10 visar att barn har en effekt på kvinnors andel av familjens samlade marknadsinkomster. I familjer utan barn står kvinnorna för i genomsnitt 42–46 procent av familjeinkomsten, dvs.

inte särskilt långt ifrån hälften. I familjer med barn står kvinnorna för mellan drygt 30 och drygt 40 procent år 2002. Dessa uppgifter gäller dock endast marknadsinkomster. Särskilt för kvinnor i barnfamiljer har, som redan påpekats, transfereringar också stor betydelse. Ser vi istället på kvinnors egna disponibla inkomst som andel av familjens disponibla inkomster³⁹ får vi en annan bild.

Diagram 11 Kvinnors andel av familjens disponibla inkomster i hushåll utan barn efter hushållsföreståndarens ålder och i familjer med barn efter antal barn och yngsta barnets ålder, 1991, 1995, 1999 och 2002

Antal (%) av alla hushåll i respektive grupp

Källa: SCB, Inkomstfördelningsundersökningen (HEK)

Jämför vi diagram 10 och 11 finner vi att i de flesta hushållstyper ökar kvinnornas andel av familjeinkomsten när vi ser till den disponibla inkomsten istället för till marknadsinkomster, dvs. föräldrapenning, underhållsbidrag, barnbidrag, skatter osv. spelar en väsentlig roll för att jämna ut skillnaderna i marknadsinkomster

³⁹ Familjens disponibla inkomster är här lika med summan av kvinnans individuella disponibla inkomst och mannens individuella disponibla inkomst.

mellan kvinnor och män och mellan olika hushållstyper. Kvinnors bidrag till familjens disponibla inkomst är förvånansvärt lika i de olika hushållskonstellationerna.

8.4 Hur jämnar välfärdsstaten ut inkomstskillnaderna mellan sammanboende kvinnor och män?

Lås oss se närmare på hur transfereringar och skatter jämnar ut inkomstskillnaderna mellan kvinnor och män och mellan olika hushåll. Det gör vi genom att jämföra kvinnors andel av mäns marknadsinkomster med kvinnors andel av mäns disponibla inkomster.

År 2002 svarade kvinnor för lite drygt 40 procent av familjens marknadsinkomster (se tabell 10). Kvinnor utan barn bidrar, föga förvånande, i högre grad till familjens samlade marknadsinkomster än kvinnor med barn. När pensioner läggs till finner vi att det har liten betydelse för andra kategorier utom för de som är 50 år eller äldre, där kvinnornas andel av inkomsten minskar. Det beror sannolikt på att fler män i den ålderskategorin har pension och de har högre pension än hustrun. När de skattepliktiga bidragen läggs till har det å andra sidan liten betydelse för andra kategorier än för kvinnor med små barn. Föräldraförsäkringen ökar där kvinnors andel av hushållsinkomsten. När skatterna har dragits av ökar kvinnornas andel av hushållsinkomsten något, vilket beror på att män betalar mer i skatt eftersom de har högre inkomster. Slutligen lägger vi till skattefria individuella bidrag och familjestöd, dvs. barn-, bostads- och studiebidrag, studiestöd och underhållsbidrag ökar även de kvinnornas andel något. År 2002 stod kvinnorna i medeltal för mellan 41 och 45 procent av familjens disponibla inkomst.

Tabell 10 Kvinnans inkomst i procent av mannens och kvinnans sammanlagda inkomst för sammanboende i åldern 20–64 år efter hushållstyp, 2002

Andel (%)

	Utan barn			Med barn			Yngsta barnets ålder		Samtliga 20–64 år
	20- 29 år	30- 49 år	50- 64 år	1 barn	2 barn	3 barn	0–6 år	7–19 år	
Marknadsinkomst	41,7	43,6	46,3	37,4	36,5	33,7	31,4	40,3	40,3
+ pensioner	41,4	43,2	42,1	36,9	37,0	33,4	31,4	40,2	39,0
+ övriga skattepliktiga transfereringar	41,6	44,0	42,9	40,7	40,4	37,6	38,5	41,2	41,3
– skatter	41,9	44,5	43,5	41,2	41,1	38,5	39,3	41,8	41,9
+ skattefria individuella bidrag, familjestöd	44,1	45,1	43,5	41,9	43,2	41,3	40,8	43,7	43,1
= Disponibel inkomst	44,1	45,1	43,5	41,9	43,2	41,3	40,8	43,7	43,1

Källa: SCB, Inkomstfördelningsundersökningen (HEK)

I samtliga hushåll med och utan barn, med ett undantag nämligen de mellan 50–64 år utan barn, ökar transfereringar och skatter kvinnors andel av familjens disponibla inkomst, dvs. välfärdsstaten minskar skillnaderna i marknadsinkomster mellan sammanboende kvinnor och män.

Har den ekonomiska jämställdheten i familjer ökat mellan 1991 och 2002? Det menar jag att den har, dels beroende på att tvåförsörjarfamiljen i betydelsen två heltidsarbetande är vanligare idag än i början av 1990-talet, andel kvinnor som har högre marknadsinkomst än sina män har ökat och kvinnors bidrag till familjens disponibla inkomst har ökat. Undantaget från denna utveckling är de unga kvinnorna, där har andelen kvinnor som har marknadsinkomster som är högre än mannens minskat och deras bidrag till familjens disponibla inkomst likaså, vilket är ett uttryck för att de i högre grad idag arbetar deltid, men kanske också för att kvinnor idag får lägre avkastning på sina utbildningssatsningar än tidigare. Därmed övergår vi till att studera mödrars ekonomiska situation i relation till faders.

9 Sammanboende och ensamstående mödrars sysselsättning, inkomster och ekonomisk jämställdhet

Kvinnors och mäns inkomster måste ses som ett resultat av vad som sker i familjen, på arbetsmarknaden och i välfärdsstaten sammantaget. Familjen kan ses som en arena för förhandlingar där diskussionerna bl.a. rör fördelningen av tid och pengar. Vad resultatet blir kan antas vara beroende av parternas förhandlingsstyrka. Den part som har den bästa *fall-back positionen*, dvs. den som klarar sig bäst efter en separation eller skilsmässa, har en starkare förhandlingsposition. Med egen inkomst och hög utbildning får kvinnor större förhandlingsstyrka, ju högre inkomst mannen har och om det finns barn desto mindre förhandlingsstyrka har hon (Ott 1992).

Kvinnors ställning i familjen beror därmed på deras möjligheter att lönearbeta, men också på tillgång till transfereringar från välfärdsstaten. De har betydelse för kvinnors möjligheter att försörja sig och sina barn och bilda eget hushåll vid en separation eller skilsmässa. Jämförande studier visar att andelen fattiga bland ensamstående mödrar är låg i Sverige relativt andra länder (Christopher 2001; Hobson 1994), vilket innebär att sammanboende mödrars *fall-back position* är relativt stark. Men samtidigt skiljer sig kvinnors och mäns inkomster åt både vad gäller storleken och varifrån de kommer och dessa skillnader är störst i barnfamiljer.

I detta avsnitt skall vi undersöka om marknadsinkomsternas andel har ökat eller minskat bland föräldrar och om transfereringar av olika slag ökar eller minskar eventuella inkomstskillnader mellan ensamstående och sammanboende mödrar å ena sidan och sammanboende fäder å den andra. Men inledningsvis undersöker vi hur sysselsättningen har utvecklats för dessa kategorier och då inkluderar även de ensamstående fäderna.

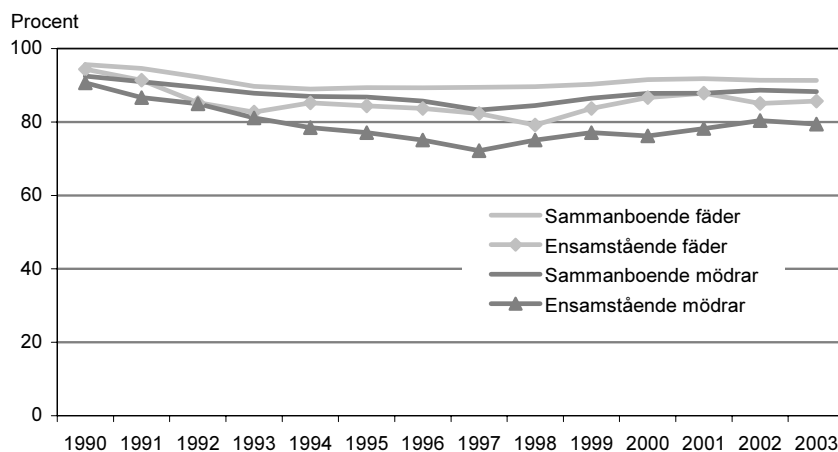
9.1 Mödrars och fäders sysselsättning

Högst andel sysselsatta finner vi bland sammanboende fäder med barn 7–16 år, men även sammanboende mödrar med barn i den åldern har en hög sysselsättning och sysselsättningen är relativt stabil över perioden (se diagram 12). Föräldrar med barn 7–16 år är den kategori som drabbats minst av sysselsättningsminskningen på

1990-talet. En viss nedgång kan förmärkas bland mödrarna mot slutet av 1990-talet, men förändringarna är betydligt mindre än för kvinnor och män i allmänhet (vilket inte syns i diagrammet). Det tycks vara i kategorin sammanboende mödrar och fäder med större barn vi idag finner "kärnarbetskraften".

Diagram 12 Sysselsatta i åldern 20–64 år som är sammanboende respektive ensamstående mödrar och fäder till barn i åldern 7–16 år, 1990–2003

Andel (%) av alla i respektive grupp

Källa: SCB, Arbetskraftsundersökningar, (AKU)

Bland ensamstående fäder finns också en hög andel sysselsatta men andelen varierar mer än bland sammanboende. Det kan bero på att data är mer osäkra eftersom kategorin består av relativt få personer, men det kan också bero på att denna kategori är mer känslig för konjunktursvängningar. Sysselsättningen för ensamstående mödrar med större barn ligger högre än kvinnors och mäns generellt, men den minskar mer fram till slutet av 1990-talet för att därefter återhämta sig. I samtliga kategorier är dock sysselsättningen lägre idag än den var år 1990.

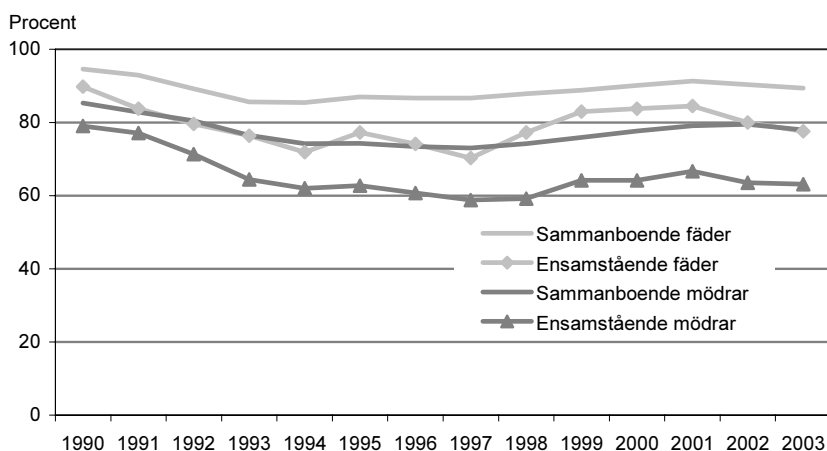
Även sammanboende småbarnsfäder har en hög sysselsättningsgrad och en relativt stabil sådan (se diagram 13). Ensamstående fäder med små barn däremot drabbades hårt av nedgången i sysselsättningen under första hälften av 1990-talet, men hämtade sig sedan. Ensamstående småbarnsfäders sysselsättning tycks vara känslig för konjunktursvängningar, men även i detta fall är

utvecklingen osäker beroende på att gruppen består av ett relativt litet antal personer.

Sammanboende småbarnsmödrars sysselsättning sjönk i ungefär samma takt som för kvinnor och män generellt, men sysselsättningsnivån ligger något högre. Ensamstående småbarnsmödrar påverkades i hög grad av nedgången på 1990-talet och sysselsättningsminskningen har inte hämtats upp. Andelen sysselsatta ensamstående mödrar med barn 0–6 år minskade från 79 procent till 63 procent mellan åren 1990 och 2003.

Diagram 13 Sysselsatta i åldern 20–64 år som är sammanboende respektive ensamstående mödrar och fäder till barn i åldern 0–6 år, 1990–2003

Andel (%) av alla i respektive grupp

Källa: SCB, Arbetskraftsundersökningar (AKU)

Det hade varit önskvärt med en redovisning av utvecklingen av sysselsatta sammanboende och ensamstående föräldrars arbetstider. Tyvärr har jag inte haft tillgång till några sådana data. Men enligt Gähler, som grundligt har studerat de ensamstående mödrarnas ekonomiska villkor i 1990-talets Sverige, har andelen förvärvsarbetande bland de ensamstående mödrarna minskat kraftigt under 1990-talet och också andelen heltidsarbetande har minskat något. Han fann också att nästan en tredjedel av de ensamstående mödrarna ville gå upp i arbetstid, men att svårigheterna var stora att få heltidsarbete (Gähler 2001 s. 59 och 90), dvs. de var deltid-

arbetslösa eller ofrivilligt deltidsarbetande. I förhållande till sammanboende mödrar ökade gapet eftersom de sammanboende ökade sina arbetstider. Uppgifter från SCB visar att 40 procent av de ensamstående småbarnsmödrarna arbetade deltid och 11 procent av fäderna år 2003 (AKU i Arbetslivsfakta 2004).

Sysselsättningen har minskat framför allt bland de ensamstående småbarnsmödrarna, arbetslösheten har ökat och andelen heltidsarbetande har minskat i relation till andra mödrar och till fäder. Dessa trender talar för att ensamstående föräldrars inkomster från lönearbete har utvecklats sämre än sammanboende föräldrars.

9.2 Mödrars och fäders inkomster

Flera internationella studier visar, som redan nämnts, att ensamstående mödrar i Sverige i mindre utsträckning än i de flesta andra länder riskerar att bli fattiga (Christopher 2001). Å andra sidan försämras kvinnors ekonomiska situation kraftigt vid en skilsmässa även i Sverige, ensamstående mödrar har en svår ekonomisk situation och den försämrades under 1990-talet (Gähler 1997, 2001), men har sedan 1997 förbättrats påtagligt (Mossler 2004 s. 185).

Nedan undersöks först hur stor andel av bruttoinkomsten mödrar och fäder får från marknaden respektive välfärdsstaten och hur detta har utvecklats mellan åren 1991 och 2002. Därefter jämförs sammanboende och ensamstående mödrars inkomster med sammanboende fäders (de ensamstående fäderna exkluderas eftersom data är osäkra). För att minska betydelsen av skillnader i försörjningsbörda jämförs endast mödrar och fäder med ett barn. Ett alternativ hade varit att justera inkomsterna med en ekvivalensskala, då ställs inkomsten i relation till hur många som skall försörjas på den inkomsten. Men förändringar mellan olika tidpunkter eller skillnader mellan olika kategorier kan då antingen bero på att inkomsterna har förändrats eller att försörjningsbördan har gjort det. Vi är här främst intresserade av hur stora inkomster mödrar har relativt sammanboende fäder och hur dessa har utvecklats mellan åren 1991 och 2002. Även här gäller de individuella inkomsterna, vilket t.ex. betyder att hela barnbidraget ingår i de ensamstående mödrarnas inkomster från välfärdsstaten, medan endast hälften ingår i de sammanboende mödrarnas.

Tabell 11 visar att även när det gäller föräldrar så kommer merparten av bruttoinkomsterna ifrån marknaden. Det gäller i lägre grad mödrar än fäder. Ensamstående mödrar har den lägsta andelen inkomster från marknaden av bruttoinkomsten och sammanboende fäder den största andelen, med sammanboende mödrar däremellan. För alla tre kategorierna har andelen av bruttoinkomsten som kommer från marknaden ökat mellan 1991 och 2002.

Ser vi till beloppen finner vi att även inkomsterna från marknaden har ökat, mest för sammanboende fäder och minst för ensamstående mödrar. Transfereringarnas andel har då istället minskat, men även transfereringarna har ökat i antal kronor, men med betydligt beskedligare belopp.

Tabell 11 Inkomst från marknaden respektive välfärdsstaten i 2002 års priser för ensamstående och sammanboende mödrar och sammanboende fäder med ett barn, 1991 och 2002

	Ensam mor		Sambo mor		Sambo far	
	1991	2002	1991	2002	1991	2002
Marknaden						
Kronor	127 900	159 200	119 600	163 000	236 600	293 100
Andel (%) av bruttoinkomst	63,9	67,9	73,7	78,3	88,8	90,6
Välfärdsstaten						
Kronor	72 300	75 100	42 800	45 300	30 000	30 400
Andel (%) av bruttoinkomst	36,1	32,1	26,3	21,7	11,2	9,4
Bruttoinkomst						
Kronor	200 300	234 300	162 400	208 300	266 600	323 500
Andel (%) av bruttoinkomst	100	100	100	100	100	100

Källa: SCB, Inkomstfördelningsundersökningen (HEK)

Därmed övergår vi till att undersöka hur ensamstående och sammanboende mödrars inkomster har utvecklats i förhållande till sammanboende fäders samt hur olika transfereringar påverkar inkomstskillnaden mellan dem. Tabell 12 visar att mödrar, såväl ensamstående som sammanboende, i medeltal endast har drygt hälften så stora marknadsinkomster som sammanboende fäder. Mellan 1991 och 2002 har sammanboende mödrar knappt in något i relation till sammanboende fäder, medan ensamstående mödrars marknadsinkomster i förhållande till fäders är lika stora båda åren.

Lägger vi sedan till lönerelaterade ersättningar inklusive pensioner finner vi att mödrarnas andel relativt sammanboende fäder stiger. Det är framför allt föräldrapenningen som jämnar ut inkomstskillnaderna. Även försörjningsrelaterade och behovsprövade bidrag jämnar ut inkomsterna mellan ensamstående mödrar och sammanboende fäder. Störst betydelse har de lönerelaterade ersättningarna, därefter kommer de försörjningsrelaterade och sist de behovsprövade bidragen.

När det gäller de sammanboende mödrarna så minskar de lönerelaterade ersättningarna inklusive pensionerna avståndet till de sammanboende fädernas inkomster. Däremot har försörjningsrelaterade och behovsprövade bidrag liten betydelse. Det beror på att de försörjningsrelaterade och behovsprövade bidragen har delats lika mellan sammanboende föräldrar.

Mödrarnas bruttoinkomst i förhållande till fädernas är högre än marknadsinkomsterna, vilket visar att transfereringarna jämnar ut inkomstskillnaderna mellan mödrar och sammanboende fäder. Det gäller också när hänsyn till skatterna tagits. Skillnaderna i disponibel inkomst är mindre än skillnaden i bruttoinkomster. Framför allt utjämnas inkomstskillnaderna mellan ensamstående mödrar och sammanboende fäder.

Tabell 12 Ensamstående och sammanboende mödrars andel av sammanboende fäders inkomst i 2002 års priser, alla i åldern 20–64 år och med ett barn, 1991 och 2002

Andel (%)

	Ensamstående mor		Sammanboende mor	
	1991	2002	1991	2002
Marknadsinkomster	54,1	54,3	50,6	55,6
+ Lönerelaterade ersättningar inkl. pensioner	62,2	61,9	59,4	63,0
+ Försörjningsrelaterade bidrag	69,0	67,1	60,1	63,6
+ Behovsprövade bidrag	74,6	70,8	60,2	63,8
+ Övriga				
= Bruttoinkomst	75,1	72,4	60,9	64,4
Individuell disponibel inkomst	86,8	80,0	63,9	67,7

Källa: SCB, Inkomstfördelningsundersökningen (HEK)

Jämför vi ensamstående och sammanboende mödrar så är det ingen stor skillnad i de inkomster de får från marknaden. I den meningen har ensamstående och sammanboende enbarnsmödrar i stort sett samma möjligheter att försörja sig och sina barn, men ser vi till disponibel inkomst så är det inte fallet. Ensamstående mödrar har då högre inkomster att försörja sig och sina barn på. Skillnaden ligger i de försörjningsrelaterade bidragen, som helt går till de ensamstående mödrarna, men som här delas mellan föräldrarna när det gäller de sammanboende. Därtill kommer de behovsprövade bidragen, som i mycket liten utsträckning går till sammanboende föräldrar över huvudtaget. Eftersom sammanboende mödrar och ensamstående mödrar har ungefär lika höga marknadsinkomster, så skulle sannolikt de sammanboende mödrarna vid en skilsmässa hamna i en ekonomisk situation som liknar de ensamstående mödrarnas. Jämfört med 1991 har dock ensamstående mödrars möjligheter att försörja sig och sina barn relativt sammanboende fäder försämrats. Det beror dock inte på att ensamstående mödrars marknadsinkomster eller disponibla inkomst minskat i kronor räknat, båda har ökat, utan på att sammanboende fäder har haft en betydligt bättre inkomstutveckling.

Ensamstående föräldrar är en i många avseenden utsatt samhällsgrupp. De ekonomiska påfrestningarna är ofta stora för ensamförsörjaren eftersom de stordriftsfördelar som det innebär att vara flera inkomsttagare i ett hushåll saknas. Det finns ingen att dela på gemensamma utgifter som hyra, TV, tidningar mm med. Därtill kommer ensamförsörjarens svårigheter med att anpassa fördelningen mellan arbete och familjeliv. Svårigheten är ofta stor med att få tiden att räcka till och kunna leva upp till de krav som ställs. Familjer som försörjs av bara en inkomsttagare drabbas också hårt vid utebliven arbetsinkomst som vid exempelvis sjukdom eller arbetslöshet.

Gähler (2001) ställer frågan varför ensamstående mödrars ekonomiska situation försämrades under 1990-talet: berodde det på förändringar i bidragssystemet eller på minskad anknytning till arbetsmarknaden. Hans svar är att det berodde på arbetsmarknaden. Som vi sett minskade ensamstående mödrars sysselsättning dramatiskt och deras arbetstider har inte förlängts, vilket de har för sammanboende mödrar. Gähler fann också att marknadsinkomsterna hade utvecklats sämre för ensamstående mödrar än för andra typer av barnfamiljer och sammanboende utan barn. De positiva transfereringarna omfördelade inkomster till gruppens fördel i

ungefär samma omfattning i slutet av 1900-talet som i början av decenniet. Men de fick, liksom andra familjetyper, betala mer i skatt och fick därför behålla mindre av sina bruttoinkomster i disponibel inkomst.

Ensamstående mödrars ekonomiska situation förbättrades dock alldeles mot slutet av 1990-talet och i början av 2000-talet. Men det är svårt att avgöra huruvida denna förbättring var tillfällig eller inte. Ensamstående mödrars arbetsmarknadssituation tycks påverkas betydligt mer än andra kategorier vid upp- och framför allt nedgångar i sysselsättningen. Samtidigt förefaller det finnas en långsiktig trend som innebär att ensamstående mödrar tappar relativt andra grupper. Den genomsnittliga disponibla inkomsten för ensamstående föräldrar var tre procent lägre år 1997 än för motsvarande kategori år 1975. Under samma period har den genomsnittliga disponibla inkomsten för par med ett eller två barn ökat med 30 procent och för par med tre eller fler barn med 26 procent. Det förefaller således finnas en långsiktig tendens till ett ökande gap i genomsnittlig inkomst mellan personer i ensamstående föräldrahushåll och personer i andra familjer med barn. Det finns också en långsiktig ökning i andelen barn som bor med ensamstående föräldrar (Gustafsson & Palmer 2002 s. 556).

10 Sammanfattande diskussion

Den ekonomiska krisen under 1990-talet innebar att både kvinnors och mäns sysselsättning sjönk och den är idag lägre än 1990–91. Kvinnors sysselsättning försämrades dock inte relativt mäns. Mäns lönearbetstider är fortfarande längre än kvinnors, men kvinnors arbetstider har närmast sig mäns. Kvinnors och mäns sysselsättningsmönster är mer lika idag än tidigare. Könsegregeringen på arbetsmarknaden har minskat något. Kvinnor har gått om män vad gäller utbildningsnivå och skillnaden i arbetslivserfarenhet är liten. Kvinnors löneinkomster relativt mäns har stigit oavsett om vi ser till medianlöneinkomsten för samtliga i befolkningen, för hel- och deltidsanställda eller endast till helårs- och heltidsanställda, vilket kan tydas som att den ekonomiska jämställdheten ökat under perioden början av 1990-talet till början av 2000-talet.

Tvåförsörjarfamiljen i betydelsen två heltidsarbetande är vanligare idag än i början av 1990-talet och andelen hushåll där kvinnan har högre marknadsinkomst än sin man har ökat liksom kvinnors

bidrag till hushållens disponibla inkomst. Det förefaller således som sammanboende kvinnors ekonomiska beroende av sina män har minskat. Undantaget från denna utveckling är de unga kvinnorna, där har andelen kvinnor som har marknadsinkomster som är högre än mannens minskat och deras bidrag till hushållens disponibla inkomst likaså.

Sammanboende mödrars marknadsinkomst, bruttoinkomst och disponibla inkomst har ökat relativt sammanboende fäders. Därmed skulle man kunna hävda att deras möjligheter att försörja sig och sina barn har ökat. För ensamstående mödrar gäller dock att deras marknadsinkomster i stort sett är oförändrade, deras bruttoinkomst och disponibla inkomst relativt sammanboende fäder har minskat, vilket kan tydas som att deras möjligheter att försörja sig och sina barn har minskat och det är möjligt att det också skulle gälla de sammanboende mödrarna om de skilde sig.

Ovanstående ger en relativt ljus bild av utvecklingen vad gäller den ekonomiska jämställdheten. Denna bild kan dock ifrågasättas och göras mer komplicerad. Eftersom kvinnors sysselsättningsnivå är ungefär densamma som mäns men kvinnor idag arbetar fler timmar utan att män tycks ta ett större ansvar för det oavlönade hushållsarbetet (SCB 2003b) kan man ställa sig frågan om jämställdheten verkligen ökat. Att könssegregeringen på arbetsmarknaden har minskat är positivt för jämställdheten framför allt kanske genom att kvinnor tagit sig in i traditionellt manligt dominerade yrken som kräver hög utbildning. Men om det samtidigt betyder att kvinnor får mindre betalt än män med samma utbildningsnivå och arbetslivserfarenhet kan också den aspekten av ökad jämställdhet ifrågasättas. Att kvinnors löneinkomster har ökat relativt mäns är positivt för den ekonomiska jämställdheten, men om det beror på att kvinnor med låg utbildning i lågavlönade kvinnodominerade yrken inte längre finns kvar på arbetsmarknaden, dvs. om lågutbildade kvinnor lämnat arbetsmarknaden i högre grad än lågutbildade män, är det också tveksamt om man kan hävda att jämställdheten ökat.

Ett sätt att undersöka om den ekonomiska jämställdheten har ökat kan vara att undersöka vilka inkomstslag som är jämställda, kvinno- respektive mansdominerade och hur det har förändrats mellan åren 1991 och 2002. Låt oss därför sammanfattningsvis anta att ekonomisk jämställdhet råder när kvinnors medelinkomst uppgår till mellan 80 och 120 procent av mäns medelinkomst. Om kvinnors andel understiger 80 procent av mäns inkomster, benämns

det ett mansdominerat inkomstslag och om kvinnors andel överstiger 120 procent kallas det ett kvinnodominerat inkomstslag. Med den utgångspunkten är frågan om den ekonomiska jämställdheten har ökat eller minskat mellan 1991 och 2002?

Av tabell 13 framgår att samtliga inkomster från ”marknaden”, dvs. arbetsmarknaden och kapitalmarknaden, är mansdominerade inkomster. Dessa inkomster står också för en mycket stor andel av de totala inkomsterna för både kvinnor och män. Mellan 1991 och 2002 har inkomst från kapital blivit mer mansdominerat, medan näringsinkomst och löner har blivit något mer jämställda. Totalt är dock dessa inkomstslag fortfarande tydligt mansdominerade. Det gäller även arbetsmarknadsstöd år 1991.

De flesta kvinnodominerade inkomstslagen har anknytning till barn, förutom sjukersättning som har övergått från att vara jämställt till att bli kvinnodominerat. Samtliga kvinnodominerade inkomstslag har blivit mer kvinnodominerade mellan åren, med ett viktigt undantag – föräldrapenningen. Metoden att reservera dagar för vardera föräldern har påverkat mäns nyttjande av föräldrapenningen.

Tabell 13 Kvinnors inkomst av mäns inkomst för samtliga personer i åldern 20–64 år, 1991 och 2002*Procent och procentenheter*

	1991	2002	Förändring i kvinnors andel (%-enheter)
Mansdominerade			
Näringsinkomst	30,6	39,6	+ 9,0
Ränta utdelningar	73,9	44,4	– 29,5
Kapitalvinst	76,8	55,0	– 21,8
Arbetsmarknadsstöd	76,8		+ 7,7
Löner	63,3	67,9	+ 4,6
Jämställda			
Arbetsmarknadsstöd		84,5	+ 7,7
Pensioner	96,0	91,8	– 4,2
Sjukersättning	106,2		+ 40,3
Ekonomiskt bistånd	115,5	119,4	+ 3,9
Kvinnodominerade			
Barnbidrag	126,0	141,8	+ 15,8
Sjukersättning		146,5	+ 40,3
Skattefritt studiestöd	149,0	150,6	+ 1,6
Bostadsbidrag	224,6	227,9	+ 3,3
Skattepliktigt studiestöd	199,0	265,8	+ 66,8
Föräldrapenning	428,9	328,7	–100,2
Underhållsbidrag	355,7	512,7	+ 157,0
Negativa transfereringar			
Skatt	63,9	64,7	+ 0,8
Återbetalt studielån	116,1	127,7	+ 11,6
Givet underhållsbidrag	6,7	15,3	+ 8,6
Disponibel inkomst	75,9	78,5	+ 2,4

Källa: SCB, Inkomstfördelningsundersökningen (HEK)

Endast två inkomstslag är jämställda båda åren, nämligen pensioner och ekonomiskt bistånd, dvs. inkomster till personer som saknar eller har en svag anknytning till arbetsmarknaden. Även arbets-

marknadsstöd är jämställt år 2002. Detta tyder på att kvinnor och män som har en svag position på arbetsmarknaden – unga, lågutbildade, invandrare – är de mest jämställda, men de är jämställda på en låg nivå. Samtidigt vet vi att den ekonomiska jämställdheten är sämst bland höginkomsttagarna.

Även om jämförande studier mellan länder visar att kvinnor i Sverige har en bra position relativt män, så visar tabell 13 ändå att könsarbetsdelningen inte är bruten. Inkomster från marknaden går främst till män, transfereringar med anknytning till barn går främst till kvinnor, jämställda transfereringar går till personer – kvinnor och män – med svag anknytning till arbetsmarknaden. Den sammanfattande bedömningen får dock bli att den ekonomiska jämställdheten har ökat mellan 1991 och 2002 dels därför att kvinnors löneinkomster, näringsinkomster och disponibla inkomst har ökat relativt mäns dels därför att mäns andel av föräldrapenningen har ökat. Däremot har jämlikheten minskat – dvs. skillnaderna mellan unga och äldre, mellan lågutbildade och högutbildade, mellan ”svenskar” och ”invandrare” och därmed mellan kvinnor och kvinnor respektive mellan män och män – har ökat.

Innehåll

Att få livet att gå ihop – Soheylya Yazdanpanah

1	Inledning.....	85
1.1	Definitioner.....	85
1.2	Lågavlönade kvinnor och inkomster	87
1.3	Kvinnors inkomstkällor	88
2	Löneinkomster	89
2.1	Faktorer som påverkar lönen negativt.....	90
	Deltidsarbete.....	90
	Ohälsa, sjukskrivning och vård av barn.....	92
	Att vara invandrare.....	97
	Att arbeta i familjeföretag.....	99
2.2	Faktorer som påverkar löneinkomsterna positivt	100
	Att arbeta extra och på obekvämtid.....	100
	Att byta till ett yrke med högre lön.....	101
3	Andra inkomster av arbete och inkomster från studier.....	102
	Att arbeta för anhöriga.....	103
	Oregistrerade inkomster av arbete	104
	Studiestöd som inkomstkälla för de iranskfödda kvinnorna.....	106
4	Socialförsäkrings- och bidragssystem som inkomstkälla	109
4.1	Lönerelaterade ersättningar från socialförsäkringen	109
4.2	Försörjningsrelaterade och behovsprövade bidrag...	110
4.3	Socialbidrag	112

5	Familjemedlemmar och det sociala nätverket.....	112
5.1	Äktenskap som inkomstkälla?	113
5.2	Ekonomiskt stöd från familjen	114
5.3	Vänner, pojkvänner och det sociala nätverkets ekonomiska stöd	117
5.4	Barnens fäder.....	118
6.	Välgörenhetsorganisationer.....	119
7	Sammanfattning.....	120
	Referenser	121
	Bilaga – Metod och material.....	127

Att få livet att gå ihop

– Om lågavlönade kvinnors inkomstkällor

Soheyla Yazdanpanah

1 Inledning

Huvudtemat i mitt pågående avhandlingsarbete är hur lågavlönade kvinnor klarar sin och sina barns försörjning i Sverige i dag. Undersökningen bygger på intervjuer med tio iranskfödda och tio svenskfödda lågavlönade kvinnor som arbetar och bor i Storstockholm. Intervjuerna gjordes under hösten 2003 och fram till och med mars 2004. De intervjuade kvinnorna är mellan 25 och 54 år. Majoriteten är ensamstående mödrar huvudansvariga för försörjningen i sina familjer, som består av kvinnorna själva och deras barn.¹ Avhandlingen utgår från en feministisk definition av försörjning där såväl inkomster och utgifter som obetalt omsorgsarbete ingår, vilket speglar kvinnors erfarenheter av försörjning (Mies 1999). Försörjning handlar alltså inte bara om att inkomsterna skall räcka till utgifterna, utan också om att tillgodose grundläggande behov, vilket kräver obetald omsorg i hushållen.

I denna artikel kommer jag dock endast att presentera resultat från min undersökning gällande lågavlönade kvinnors inkomstkällor och möjligheter att påverka inkomstens storlek. Går det att urskilja ett mönster i kvinnors inkomstkällor och inkomstkällornas storlek? Finns det ett samband mellan inkomst och kvinnornas klassbakgrund, etnicitet, ålder och livscykel?

1.1 Definitioner

Min utgångspunkt och förståelse av *kön/genus* i artikeln är att begreppen betecknar en hierarkisk ordningen mellan kvinnor och män, med män som överordnade och kvinnor som underordnade.

---

¹ En utförligare presentation av intervjupersonerna finns att läsa i bilaga.

Denna ojämlika ordning rekonstrueras ständigt – materiellt genom könsarbetsdelningen och ideologiskt genom sociala normer. Kvinnors kön/genus avspeglas i denna artikel framför allt i deras lågavlönade ”kvinnoarbete” och deras ekonomiska och sociala ansvar för försörjningen av sitt hushåll.

Etnicitet är ett problematiskt begrepp med flera olika innebörder.² I denna artikel vill jag för det första veta om iranskfödda kvinnors utomeuropeiska bakgrund/invandrarstatus påverkar deras inkomstkällor relativt svenskfödda kvinnors och för det andra om svenskfödda och iranskfödda kvinnors olika nationella bakgrund och därmed delvis olika sociala erfarenheter och kulturella preferenser (Ålund i Knocke 1986) har betydelse för deras möjligheter att påverka sina inkomster.

På en övergripande nivå handlar *klass* om människors materiella förutsättningar i livet, vilket är ett resultat av deras position i organisationen av produktionen (Marx (1973 [1894])). På individnivå handlar klass om människors resurser; både materiella och icke-materiella. I Bourdieus mening talar man om olika former av kapital, såsom ekonomiskt, kulturellt, symboliskt och socialt kapital (Bourdieu 1990; Broady 1990). Det är storleken och sammansättningen av de olika formerna av kapital man har tillgång till som bestämmer en individs klass. Kvinnors klass i denna artikel är påverkad av deras lågavlönade yrke i kombination med deras ansvar för försörjningen av sin familj. Men de kan vara födda och upp-vuxna i familjer med en annan klassbakgrund. De skiljer sig åt när det gäller utbildningsbakgrund och/eller tillgång till kulturellt kapital. Flera av kvinnorna har levt olika länge med pappan till sitt/sina barn och några har levt med välbärgade män. Klass är inte ett statiskt fenomen utan klass påverkas av individens levnadsvillkor (inklusive arbetsvillkor) samtidigt som individen bär med sig tidigare livsvillkor, erfarenheter och värderingar (detta kallar Bourdieu för *habitus*). Klasstillhörighet existerar därmed inte skilt från det förflutna eller från andra erfarenheter såsom kön eller etnicitet (Amott & Matthaei 1996:12–13). Enligt Joan Acker formeras klass i och genom processer som även producerar och reproducerar genus och etnicitet. Även om klass, kön och etnicitet kan innebära olika former av underordning, fungerar de inte i separata system, utan påverkar på olika sätt varandra (Acker 1999: 53–54).

---

² Se t.ex. Hobsbawm (1998); Brah (1996: kapitel 5); Hall (2000).

1.2 Lågavlönade kvinnor och inkomster

Forskning om lågavlönade kvinnors inkomster och inkomstkällor kan placeras in i ett större sammanhang, nämligen i forskning om kvinnors fattigdom. Alla lågavlönade kvinnor lever dock inte fattigt eftersom de kan leva tillsammans med en högavlönad man och få del av hans inkomster. Men en stor andel av de lågavlönade kvinnorna har, enligt flera kvantitativa och kvalitativa studier, stora problem med att klara sin ekonomi. Det gäller särskilt när de har huvudansvaret för försörjningen i sitt hushåll.³ Könsssegregeringen på arbetsmarknaden, ”kvinnoyrken” med låga löner, kvinnors huvudansvar för det obetalda omsorgsarbetet i familjen,⁴ deltidsarbete⁵ och välfärdstatens socialförsäkringssystem⁶ (som bygger på löneinkomstens storlek) är alla faktorer som enligt forskning om kvinnors fattigdom innebär att risken för kvinnor att bli fattiga är större än för män.⁷ Denna risk är dessutom större för invandrarkvinnor än för inhemskt födda, bl.a. på grund av etnisk diskriminering och rasism.⁸

Kvinnors inkomstkällor i modern tid i västvärlden består i huvudsak av försörjning genom äktenskap, lönearbete på arbetsmarknaden och transfereringar från välfärdstaten.⁹ Vilken inkomstkälla, eller kombinationen av inkomstkällor, kvinnor väljer eller blir hänvisade till beror bl.a. på vilka försörjningsmöjligheter

³ Kommunalarnas hushållsekonomi 1991–1999; Kim (2000); Mitter (1994); Edin & Lein (1997); Glendinning & Millar (1987); Hartmann, Spalter-Roth & Andrews (1993).

⁴ Hartmann (1990) gör en historisk genomgång över könsarbetsdelningen.

⁵ Kvinnors deltagande på arbetsmarknaden har ökat markant under de senaste decennierna. Deltidsarbetet har stått för en stor del av denna ökning (Nyberg 2003).

⁶ Välfärdssystemet är anpassat efter den manliga heltidsarbetande familjeförsörjaren (Orloff 1993; Sainsbury 1996).

⁷ De senaste decenniernas debatt om kvinnors fattigdom i väst har dominerats av två olika förhållningssätt. Enligt det ena har det skett en så kallad ”feminisering av fattigdomen” under de senaste decennierna i västvärlden på grund av en samverkan mellan demografiska förändringar (flera kvinnor är ensamstående i dag jämfört med tidigare) och kvinnors diskriminering på arbetsmarknaden och i välfärdssystemet (Pearce 1983; Scott 1984) medan andra anser att kvinnors fattigdom inte är ett nytt fenomen och att generellt har kvinnor alltid varit fattigare än män (Lewis & Piachaud 1987; Glendinning & Millar 1987, 1992; Orloff 1993; Lord 1993; Björnberg 1996:36-37). Om detta kan läsas i Gunnarsson (2000). Även i Sverige har kvinnor alltid utgjort en stor grupp av de fattiga. Gunnar Inghe skriver år 1960 i *Fattiga i Folkhemmet*: ”Kvinnorna har i regel övervägt inom understödklientelet. De kända svenska siffrorna från 1870-talet visade ungefär dubbelt så många kvinnor som män. Enligt fattigvårdsstatistiken i Stockholm bestod understödklientelet i början av seklet av ungefär 40 % kvinnor, 40 % barn under 16 år och 20 % män” (Inghe 1960: 17).

⁸ Cook, & Watt (1987); Amott & Matthaei (1996:11); Kommunalarbetarförbundets rapport 2003: *Har löner födelseland?*

⁹ Forskning om kvinnors inkomstkällor i välfärdstater har ofta handlat om deras ekonomiska o/beroende. Jag kommer inte här att beröra denna problematik.

samhället erbjuder.¹⁰ Förutom kön påverkas valet och möjligheterna även av/och i interaktion med klass, etnicitet, civilstånd, försörjningsansvar, utbildning, ålder, hälsa m.m. Exempelvis har gifta kvinnor i arbetarklassen ofta deltagit i förvärvandet av inkomster då mannens inkomster inte varit tillräckligt stora för att försörja familjen. Under efterkrigstiden lönearbetade invandrarkvinnor i högre utsträckning än svenskfödda kvinnor. Däremot är arbetsmarknadens dörrar delvis stängda för de kvinnor som kom som flyktingar till Sverige under det senaste decenniet (Knocke 2001).

Kvinnors ansvar för barn och hushållsarbete påverkar deras möjligheter att förvärvsarbeta. För att kunna kombinera förvärvsarbete och barn har fattiga kvinnor, utifrån sina förutsättningar, valt olika strategier. I Stockholm var amning exempelvis fram till 1937 ett sätt för en del av de fattiga ogifta nyblivna mammorna att skaffa sig inkomster och samtidigt ha en möjlighet att ta hand om sitt barn (Hedenborg 2002:76). För gifta arbetarklasskvinnor i städer och jordbrukarhustrur var ett alternativ att bli fostermödrar. Efterfrågan på fosterhem kom från ogifta arbetarkvinnor som fick barn, men som inte hade möjlighet att ta hand om dem eftersom de måste arbeta för att försörja sig (Nyberg 2000:16–17). Även i dag kämpar många kvinnor runt om i världen (särskild de med små ekonomiska resurser) för att hitta lösningar för att kunna kombinera ansvaret för barnens och hemmets omsorg med förvärvandet av inkomster. Medan kvinnor i industriländerna ofta arbetar deltid, arbetar kvinnor i tredje världen ofta i den informella sektorn, där arbetet utförs i hemmet eller i närheten av hemmet för att de samtidigt skall kunna ta hand om barnen (Mitter 1994: 16–17).

1.3 Kvinnors inkomstkällor

Kvinnornas inkomstkällor har i denna undersökning delats in i olika kategorier. Tre av dessa brukar återfinnas i forskning, utredningar och rapporter av olika slag. Dessa är:

- inkomster från lönearbete,
- inkomster från socialförsäkrings- och bidragssystemet,

---

¹⁰ Rätten till förvärvsarbete har inte varit en självklarhet för kvinnor historiskt eller geografiskt. En gift kvinna i Sverige hade fram till år 1921 inte rätt att lönearbeta utan mannens tillåtelse. Förbud mot att avskeda kvinnor vid giftermål kom i Sverige år 1939 (Nilsson & Thorsell 1976:58).

- inkomster från andra familjemedlemmar och det sociala nätverket.¹¹

Lönearbete samt socialförsäkrings- och bidragssystemet utgör de två viktigaste inkomstkällorna för mina informanter.

Enligt Nybergs rapport (2005) till Jämställdhetspolitiska utredningen utgör generellt de viktigaste inkomsterna från transfereringssystemet de lönerelaterade ersättningarna (föräldrapenning, arbetslöshetsunderstöd, sjukersättning). För ensamstående mödrar är emellertid även de försörjningsrelaterade bidragen (barnbidrag, underhållsstöd) av stor betydelse.¹² Av de behovsprövade bidragen är bostadsbidraget betydelsefullt bland mina informanter, medan socialbidrag (numera benämnt ekonomiskt bistånd) står för en liten del av inkomsten. Utöver ovannämnda transfereringar har jag urskiljt en inkomstkälla, som enligt min undersökning framför allt används av iranskfödda kvinnor under minst några år av den tid de bott i Sverige, nämligen olika former av lån och/eller bidrag kopplade till studier.¹³ Förutom dessa inkomstkällor har några av informanterna vissa enstaka gånger fått ekonomiskt stöd från någon välgörenhetsorganisation, liksom de någon gång utfört oregistrerat (svart) arbete.

2 Löneinkomster

Samtliga intervjuade kvinnor arbetar inom traditionellt lågavlönade och kvinnodominerade yrkesområden. Arton av tjugo kvinnor arbetar inom Kommunalarbetsförbundets avtalsområde. Kommunalarbetare, och särskilt de kvinnliga kommunalarbetarna, har enligt flera rapporter, till exempel LO:s rapport om *Löner och löneutveckling år 1994–2003*, de lägsta lönerna på arbetsmarknaden. Barnskötare och vårdbiträden är överrepresenterade bland informanterna. En majoritet av informanterna har en grundlön på mellan 14 000 och 16 000 kr i månaden om de arbetar heltid.¹⁴

---

¹¹ Med socialt nätverk menas här människors sociala relationer.

¹² Se Nyberg (2005).

¹³ Här kan nämnas studiemedel (bestående av en huvuddel lån och en mindre del bidrag från CSN, se www.csn.se), studiestöd kopplat till yrkesinriktade studier, AMU (Arbetsmarknadsutbildning) och SVUX (som var en av flera studiebidragssystem för vuxna som läste på grundskole- eller gymnasienivå under 1990-talet).

¹⁴ Enligt LO:s rapport *Lönegruppen: Låg- och höglönetagare bland arbetare och tjänstemän år 2002*, är man lågavlönade om man har en grundlön som understiger 18 000 kr i månaden.

2.1 Faktorer som påverkar lönen negativt

Förutom att grundlönen är låg påverkas kvinnornas löneinkomster negativt av flera andra faktorer såsom deltidsarbete, tillfälliga anställningar, vård av barn, egen ohälsa, sjukskrivning, m.m.

Deltidsarbete

Deltidsarbete är ett relativt vanligt fenomen bland lågavlönade kvinnor och det förekommer oftare bland samboende/gifta än bland ensamstående.¹⁵ Bland informanterna arbetar endast sju av tjugo heltid eller mer än heltid vid intervjutillfället. De övriga arbetar inte heltid därför att 1) de är sjukskrivna på deltid eller på heltid, eller är förtidspensionerade på deltid (fem personer), 2) de är arbetslösa på heltid eller deltid (fyra personer), 3) de har småbarn och vill inte lämna dem för länge på dagis eller fritids (en person), 4) de studerar på heltid (tre personer).¹⁶

Den vanligaste anledningen till att informanterna arbetar heltid eller vill arbeta heltid är ekonomin. Hade det inte varit för ekonomin, skulle de flesta arbeta deltid. Det främsta motivet är att de har barn i förskole- och/eller grundskoleåldern som, enligt informanterna, då får för långa dagar på dagis, fritids eller får vara ensamma hemma utan någon vuxens tillsyn. En annan anledning, som är vanlig bland de äldre svenskfödda kvinnorna med arbetarklassbakgrund, är att de har arbetat hårt under många år. De har fysiska besvär och de anser att de fysiskt inte klarar av att arbeta heltid och att samtidigt vara ensamstående mödrar. Flera av de iranskfödda informanterna, som inte har yngre barn, uttrycker däremot en stark vilja att arbeta heltid och t.o.m. att arbeta extra. Två av de

¹⁵ Enligt LO:s rapport *Lönetrappan: Låg- och höglönetagare bland arbetare och tjänstemän år 2002*, är andelen deltidsarbetande kvinnor högst bland LO: s kvinnor, 45 procent av dem arbetade deltid första kvartalet år 2002. Av dessa hade 15 procent en arbetstid på mindre än 25 timmar och 30 procent en arbetstid på mellan 25 och 34 timmar i veckan. Andelen deltidsarbetande kvinnor bland TCO: s medlemmar var 27 och bland SACO: s medlemmar 19 procent. Denna andel är för män i LO 9 procent, i TCO och SACO 7 procent. Förutom kön och klass har enligt denna rapport antalet barn och deras ålder betydelse för arbetstiden. Ensamstående med barn arbetar dock i mindre utsträckning deltid än sammanboende kvinnor med barn. Undersökningen har inte hittat några större skillnader när det gäller arbetstiden mellan svenskfödda och de med utomeuropeisk härkomst. Detta bekräftas även av en annan rapport (Nyberg 2003, Arbetslivsrapport nr. 2003:19). Enligt denna är deltidsarbete vanligast inom vård och omsorg. Över 40 procent av alla deltidsarbetande kvinnor finns där. Andelen deltidsarbetande kvinnor med yngsta barn 1–6 år var 60 procent 1990. Denna andel har sjunkit till 45 procent år 2002.

¹⁶ I själva verket studerar två av kvinnorna delvis för att de har flera minderåriga barn och ett studieschema är enklare att hantera än ett arbetsschema.

deltidsarbetande har sökt, men inte lyckats få heltidsarbete. Flera av de iranskfödda kvinnorna har varit arbetslösa, gått på olika utbildningar och har generellt haft en svag anknytning till arbetsmarknaden under flera år. De har länge levt på mycket låga inkomster och med en instabil ekonomi. Heltidsarbete innebär högre lön och en stabilare ekonomisk situation. Flera av de iranskfödda informanterna har tonårsbarn, vilket innebär höga kostnader och ett stort behov av högre inkomster. Lågavlönade iranskfödda kvinnor med medelklassbakgrund kämpar också för att deras ekonomiska situation inte skall påverka barnens materiella levnadsstandard. Tydligast visar sig detta hos en av kvinnorna som har flera jobb. Hon arbetar 70 timmar i veckan:

Soraya: Vår ekonomiska situation var inte bra. Det var viktigt för mig att komma ut på arbetsmarknaden fort. Mina barn hade blivit äldre och deras behov större. [...] Så på morgonen jobbade jag med en sexårsgrupp och på eftermiddagarna hjälpte jag barn som gick årskurs tre. Jag jobbade ett år på det sättet. Samtidigt jobbade jag på kvällar på två andra ställen. [...] Min avsikt i början var inte bara pengar. Jag ville samla ihop erfarenhet och referenser. Jag kände att jag hade förlorat många år. Jag ville ta igen den förlorade tiden. [...]

Soheyla: Hur länge till kan du arbeta så mycket, tror du?

Soraya: Mitt enda bekymmer är att barnen får vara ensamma några dagar i veckan. Men jag tror att jag klarar att jobba åtminstone några år till på det här sättet. Jag måste. Jag kan inte gå tillbaka till det gamla livet. Barnen har blivit stora så jag tror att de klarar sig också.

Några iranskfödda kvinnor kombinerar heltidsstudier med deltidarbete. En av dem, som har äldre barn, studerar på högskolan för utbildningens skull. Hon arbetar deltid eftersom man inte får tjäna över en viss summa per termin utan att få avdrag på studiemedlen,¹⁷ vilket hon ser som ett problem. Hon kan inte få

---

¹⁷ Vid heltidsstudier under 23 veckor på vårterminen och 17 veckor på höstterminen 2004 får man tjäna 41 756 kronor under perioden 1 januari – 30 juni, och 56 493 kronor under

bidrag eftersom hennes barn har gått ut skolan, trots att barnet varken har ett arbete eller en annan inkomst.

För andra är kombinationen av heltidsstudier och deltidsarbete en lösning för ensamstående mammor med flera och relativt små barn. Därigenom hinner de med barnen och hemmet, har inkomster och kan samtidigt skaffa sig en svensk utbildning som förhoppningsvis förbättrar deras chanser på arbetsmarknaden. Eftersom kvinnorna har flera minderåriga barn har de andra inkomster i form av underhållsstöd, barnbidrag och bostadsbidrag och det är svårt för dem att arbeta mycket mer än de redan gör.

Att arbeta deltid innebär lägre löneinkomster, men medför också andra nackdelar. Enligt några informanter, som arbetar deltid i förskolan och i skolkök, får man mindre betalt per timme än de heltidsarbetande. Den dagliga verksamheten är organiserad så att all deltidsarbetande personal arbetar under den mest intensiva perioden på dagen. De som arbetar heltid kan under några timmar hålla ett lägre arbetstempo. Deltidsarbete innebär också mindre makt och inflytande på jobbet. Man har inte ”koll” på verksamheten och man har mindre möjligheter att påverka arbetet än de heltidsarbetande, eftersom man inte deltar i alla beslutsprocesser.

Ohälsa, sjukskrivning och vård av barn

Att vara sjukskriven, eller att behöva vara hemma för vård av barn, innebär en reducering av en redan låg inkomst. Blir barnen allvarligt sjuka så att de måste till läkare och kanske ha medicin för att bli friska medför det också kostnader. Barnens välbefinnande är viktigt! Har man inte pengar då lånar man. Om barnet däremot är lite förkyllt eller liknande överväger man om man ska vara hemma och vårda barnet eller inte. Är det fråga om ett lite äldre barn kan det få stanna hemma självt, om barnet är mindre tar man det kanske ändå till dagis.

Anna: Jag kan inte vara hemma så mycket när min unge är sjuk. Jag förlorar ganska mycket pengar. Min syrra vabbade (hon tog hand om informantens barn och fick ersättning från försäkringskassan) en gång men det blev mycket strul med pengarna från

---

perioden den 1 juli – 31 december utan att studiemedlen sänks. Källa: <http://www.csn.se/-GemensamInformation/Fribelopp/Fribelopp.asp?MenyIdnr=509>, datum 2004-04-29.

försäkringskassan. Jag får 76 procent av min lön när jag stannar hemma med sjukt barn.

Sammanlagt är en iranskfödd kvinna och tre svenskfödda sjukskrivna på deltid eller heltid och en svenskfödd kvinna är förtidspensionerad på deltid vid intervjutillfället. Svenskfödda kvinnor har ofta en arbetarklassbakgrund. Särskilt bland de äldre började flera arbeta redan när de var i femton–sextonårsåldern. De flesta av dem har arbetat i många år. De var endast hemma i samband med att de fick barn. Även när barnen var små försökte de kombinera lönearbete och vård av barnen på något sätt. De arbetade antingen som dagmamma eller, om de levde med barnets pappa, som affärsbiträde i den lokala matvarubutiken. I det sistnämnda fallet var en förutsättning att arbetstiden kunde anpassas till mannens arbetstid, så att han hann hem innan hon skulle gå till jobbet. Passade inte deras arbetstider ihop försökte de få hjälp av äldre barn, syskon eller mamma. När barnen var små och innan kvinnorna blev ensamstående arbetade de ofta på kvällar och helger. De flesta av de svenskfödda kvinnorna har en låg formell utbildningsnivå som är inriktad mot traditionellt kvinnodominerade, lågbetalda arbeten som vårdbiträde och barnskötare. De som är över 40 år har besvär med handleder, nacke, axlar, knän m.m. Ett undantag är en kvinna som har en medelklassbakgrund och som började arbeta som vårdbiträde inom hemtjänsten endast för några år sedan.

De flesta av informanterna har ett fysiskt och psykiskt tungt arbete och är ensamt ansvariga för försörjningen av familjen. Flera är eller har varit utbrända eller sjukskrivna när ansvaret för hemmet och jobbet varit för tungt. Inger är en av dem som genomgått denna process. Hon har arbetat som mentalskötare och undersköterska i många år. Efter nedskärningar på hennes arbetsplats för några år sedan fick flera kolleger sluta. Arbetsuppgifterna skulle nu utföras med färre anställda. Stressen och den hårda arbetsbelastningen samt ansvaret för två minderåriga och ett tonårsbarn gjorde att hon till slut kollapsade en dag på gatan och blev sjukskriven.

Att under många år arbeta inom vården, barnomsorgen eller i matvarubutiker sliter på kroppen. Irene arbetade under en lång tid med sjuka och äldre dementa, men så småningom klarade hon inte av det och blev sjukskriven under flera perioder. Efter den sista rehabiliteringen söker hon ett lättare arbete inom sjukvården, men i

och med att hon inte är så ung längre har hon svårt att hitta ett arbete som passar hennes hälsotillstånd. Nu är hon arbetslös.

Irene: Jag fick jobba på ett sjukhem med halvdöda och svårt sjuka människor. Men det arbetet var tungt det också. Man fick lyfta och allt. Jag hade problem med armarna och ryggen och gick redan då på kortison, akupunktur och [...] Jag hade varit sjukskriven tidigare. [...] Så sa en sjukgymnast till mig att det här går inte. Du får byta jobb. [...] Du vet där var det mycket tungt. Man fick ju sparkar och allt. Om du bara hade sett hur jag såg ut. Och de gjorde ingenting. De gamla nöp mig, hela armarna var blåa, det var förra sommaren. Jag kunde inte gå med T-shirt. Jag kom hem och Kim frågade vad fan har du gjort? Du förstår jag blev klöst, nypt och de kunde dra en i håret. De kan ju vara sådana, de som är senila och dementa. Och jag blev sparkad och du skulle ha sett mina ben.

Antalet sjukskrivna är färre bland de iranskfödda kvinnorna vid intervjutillfället. Två hade fysiska besvär efter att ha haft ett tungt arbete i kök. Flera av de iranskfödda kvinnorna har en delvis annan klassbakgrund än de flesta svenskfödda i undersökningen.¹⁸ De har inte heller samma erfarenhet av yrkesarbete som de svenskfödda. Bara fyra yrkesarbetade i Iran och då var de tjänstemän. Två andra iranskfödda kvinnor har levt och arbetat i flera år under ganska svåra fysiska förhållanden i samband med sin politiska verksamhet. I Sverige har det tagit flera år för de flesta av de iranskfödda kvinnorna att få förankring på den svenska arbetsmarknaden. Några av dem är fortfarande på väg in på arbetsmarknaden. Att de inte har lika lång erfarenhet av tungt lönearbete innebär att de är mindre fysiskt slitna än de svenskfödda kvinnorna. Men flera av dem har i stället haft ett mycket hårt liv under de senaste decennierna, vilket har satt sina spår framför allt i hur de mår psykiskt men även fysiskt.¹⁹ Flera av dem berättar att de har eller

¹⁸ Se bilaga.

¹⁹ En rapport från Socialstyrelsen (2000) bekräftar att de iranskfödda kvinnorna har mycket sämre psykisk hälsa än svenskfödda kvinnor och sämre psykisk hälsa än kvinnor med bakgrund från Turkiet, Polen och Chile. Enligt undersökningen hade 40 procent av de iranskfödda kvinnorna mellan 27–60 år psykisk ohälsa och 26 procent av dem hade svår ångslan, oro eller ångest. Denna andel var hos svenskfödda kvinnor 14 procent och 3 procent (a.a. s. 70–71). Denna rapport visar dock att iranskfödda kvinnor också har sämre fysisk

har haft olika grader av depression och några av dem har tidigare varit sjukskrivna på grund av det. Sex av kvinnorna har förlorat sin man eller pojkvän. Männerna blev avrättade i Iran av den islamiska regimen (1979-), stupade i kriget mellan Iran och Irak (1980–1988) eller dog av sjukdom. Två kvinnor har även förlorat ett syskon. Några av kvinnorna har suttit i fängelse. Flykt, emigration, arbetslöshet, ekonomiska bekymmer, känslan av utanförskap, utsatthet för rasism och diskriminering, svårigheter att bli accepterad och respekterad i Sverige, oro för barnens framtid och ansvaret för försörjning och uppfostran av barnen var teman som togs upp flera gånger av de iranskfödda kvinnor som skilt sig.

Mehri är 38 år och sjukskriven på grund av hjärtinfarkt. Hon har bott i Sverige i tio år varav fem år på flyktingförläggning i väntan på uppehållstillstånd. Hon fick sina två barn under den tiden. Hennes livsberättelse präglas starkt av de fem svåra åren då hon och hennes familj bodde på flyktingförläggning och levde i ovisshet. Efter att hon fått uppehållstillstånd läste hon under några månader SFI (svenska för invandrare). Hon ville börja ”det riktiga livet” snabbt och ta igen de förlorade åren på flyktingförläggningen. Så hon hoppade av skolan och började arbeta som städerska. Men jobbet var tungt och stressigt. Efter knappt ett år fick hon en hjärtinfarkt.

Soheyla: Varför tror du att du fick hjärtinfarkt så tidigt? Finns den i slakten? Är det ärftligt?

Mehri: Nej, det finns inte i slakten. Men tänk dig själv. Mitt liv har inte varit lätt de senaste åren. Att i flera år leva i ovisshet, ensamhet, den eviga väntan, ja, det var inte lätt. Tänk dig dessutom att du har ett litet sjukt barn som inte får någon hjälp.²⁰ Du känner dig maktlös och förtvivlad. Du känner att du och dina barn

---

hälsa om man utgår från svår smärta och värk, svår värk i axlarna och nacke och svår värk i rygg och höfter. I denna grupp har kvinnor med turkisk bakgrund den sämsta hälsan, därefter kommer iranskfödda kvinnor, sedan chilenska kvinnor. Svenskfödda kvinnor har den bästa hälsan i gruppen. Lägga märke till att i min undersökning har kvinnors klassbakgrund och livserfarenhet stor betydelse för deras hälsa. En intressant aspekt i Socialstyrelsens rapport är att när man undersöker sambandet mellan kvinnors ohälsa och deras utbildning finner man ett starkare samband för svenskfödda kvinnor än iranskfödda. Detta samband är däremot relativt lika om man studerar sambandet mellan ohälsa och arbetslöshet (a.a. s 76, figur 5.11 a och figur 5.11.b).

²⁰ Ett av barnen fick enligt Mehri epilepsi när hon var ett och ett halvt år. Det tog två år innan personalen på flyktingförläggningen gick med på att dottern verkligen var sjuk. Fram till dess fick hon ingen medicinsk hjälp eftersom de svenska myndigheterna trodde att detta var föräldrarnas sätt att försöka få uppehållstillstånd.

inte är lika mycket värda som andra människor. Vad tror du ett hjärta är gjort av? Hur mycket tror du att det tål. Sedan var mitt arbete tungt och stressigt. Man vill visa att man är bra och att man duger. Så man utför arbetet utan att klaga. Men jag kan inte säga att det bara var jobbet. Det var flera saker. Ta bara det att du är ensam och isolerad, skild från dina föräldrar, alla dina syskon, alla människor du kände och älskade. Det är inte lätt. Jag tror att min hjärtinfarkt är ett resultat av mitt liv under de senaste åren. Jag är nästan säker på det. [...] Men ju äldre barnen blir, desto mer kostar de. Deras behov blir större och dyrare. Därför har jag talat med min läkare och sagt att jag måste jobba. Det går inte att klara sig med så lite pengar.

Trots att flera av kvinnorna själva har tagit initiativet till skilsmässan och har en positiv syn på sitt beslut upplever de situationen som svår. Det kan bero på att de faktiskt hade stora problem i samband med att de skilde sig och blev ensamstående mödrar samtidigt som de inte hade bott särskilt länge i Sverige. De hade inte så stor kunskap om samhället och hur det fungerar. De hade ingen riktig inkomst att leva av. Kanske överskattade de det stöd man kunde få från välfärdsstaten. En annan viktig faktor är enligt min uppfattning att de iranskfödda kvinnorna inte i samma utsträckning som de svenskfödda har erfarenhet av att leva som ensamstående mödrar. Dagens generation av iranskfödda kvinnor är egentligen den första generationen där ensamstående mödrar med ett försörjningsansvar utgör en större grupp. Svenskfödda kvinnor har åtminstone i två generationer, och i den svenska arbetarklassen i flera generationer, erfarenhet av att leva som ensamstående mödrar, vilket Kristina, en av informanterna, beskriver väldigt bra:

Kristina: Mormor var också 16 år när hon fick min mamma. Så vi har en lång tradition av ensamstående mödrar i min familj. Män har funnits men de har inte varit huvudpersoner. De har kommit och gått. I många familjer var mannen huvudpersonen men vi har en tradition bland kvinnorna i vår släkt att det är kvinnorna som håller samman, det är kvinnorna som ser till barnen, det är kvinnorna som ser till att hyran

blir betald. Det finns en kontinuitet i allting. Så ingenting har raserats när männen har försvunnit. Det har gått ändå.

Bland de iranskfödda kvinnorna som har kommit in på den svenska arbetsmarknaden de senaste åren och som har ansvaret för försörjningen av sitt hushåll finns en tendens till att arbeta mycket. Detta dels för att förbättra sin ekonomi efter flera år av ekonomiska bekymmer, dels för att tillfredsställa sina barns behov. Barnen skall så gott det går inte känna av mödrarnas ekonomiska bekymmer. ”De ska kunna leva som ‘alla andra’ barn.” Bland dessa kvinnor finns tendenser till utbrändhet. Soraya arbetar nästan 70 timmar i veckan:

Soheyla: Har du blivit sjukskriven under tiden?

Soraya: En gång, plötsligt föll jag ihop och svimmade. Det var på dagen. Det kom en ambulans och tog mig till sjukhus. De sa att jag måste ta det lugnt.

Soheyla: Gjorde du det?

Soraya: Jag blev sjukskriven i tio dagar. Sen började jag jobba som vanligt igen.

Att vara invandrare

I iranskfödda kvinnors berättelser om livet i Sverige förekommer erfarenheter av utsatthet, av rasistiska attityder och diskriminering i vardagslivet. Det handlar om myndigheternas bemötande i socialtjänsten, försäkringskassans misstänksamhet, bostadsbolagets ”interna köer”, en pensionär som stänger dörren när hon eller han ser att hemtjänsten är en ”invandrarkvinna”, en arbetskamrats nedlåtande ton när informanten uttalar ett svenskt ord fel osv.²¹ En

---

²¹ Hur skall man som forskare förhålla sig till dessa erfarenheter? Hur objektiva är de egentligen? Samma problematik uppstod när feminister började forska om kvinnors erfarenheter av könsförtryck. Det finns en omfattande feministisk forskning kring svårigheterna att använda mainstream metodologi för att komma åt olika former av patriarkala förtryck och underordningssystem samt de processer genom vilka kvinnorna förtrycks och underordnas. Maria Mies (1995[1983]) diskuterar i sin artikel ”Towards a Methodology for Feminist Research” den feministiska forskningens svårighet att hitta socialvetenskapliga metoder som inte är infekterade av androcentrism (männens förutfattade meningar). ”Det nya vinet får inte hällas i de gamla flaskorna.” Samma svårighet gäller forskning som vill komma åt de rasifieringsprocesser och olika former av rasism och etnisk diskriminering som upplevs av människor i vardagslivet, på arbetsmarknaden, i möte med

gemensam erfarenhet är svårigheten att som utomeuropeisk invandrare få ett arbete eller en anställning.²² Flera har erfarenhet av att få jobb genom en bekant, ofta också han eller hon invandrare. Några kvinnor anser att det är orättvist att deras iranska utbildning och yrkeserfarenhet saknar värde i Sverige.²³ I bästa fall får de arbete efter den utbildning eller arbetserfarenhet de fått i Sverige. "Livet innan Sverige räknas inte." Det gör att de är överkvalificerade för det arbete de får, vilket i sin tur leder till att de får mindre betalt. En annan faktor som påverkar kvinnors löneinkomster negativt är att de inte känner till sina rättigheter, de har inte den rätta informationen.

Mahtab har en förskolläraryt utbildning från Iran, men i Sverige fick hon arbete som barnskötare. Efter flera års arbetslöshet och korta praktik- och vikarieanställningar fick hon tag på ett arbete, men hon fick lägre lön än den lägst betalda barnskötaren. Hon menar att arbetsgivaren utnyttjade henne för att hon var invandrare och inte kände till sina rättigheter.²⁴ Som svar på frågan om hon inte tycker att detta kan gälla även svenskarna, säger hon att det kan vara så, men hon ser detta som resultat av ett medvetet system där flyktingar får lära sig alla skyldigheter men inte sina rättigheter.²⁵ Den etniska segregationen i det svenska samhället underlättar inte heller tillgången till information. Att Mahtab började från en mycket låg lön har lett till att hennes lön fortfarande är lägre än hennes kollegors. Några kvinnor anser också att de har sämre möjligheter än sina "svenskfödda" arbetskamrater att utvecklas på jobbet. De är sällan involverade i planeringsarbete på

---

myndigheter och institutioner osv. Detta diskuteras bland annat av Katarina Mattsson och Makonnen Tesfahuney i "Rasism i vardagen" (Mattsson & Tesfahuney 2002).

²² Detta bekräftas av flera rapporter och utredningar under de senaste åren. Se exempelvis Kommunalarbetarförbundets rapport 2003 *Har löner födelseland?* s.14 eller SCB: rapport *Integration till svensk välfärd? Om invandrades välfärd på 1990-talet*, rapport 96.

²³ Denna kritik är inte något nytt. Läs om den svenska arbetsmarknadens och det svenska utbildningssystemets tröghet för att släppa in människor i systemet efter deras yrkes- eller utbildningskompetens från utomeuropeiska länder i *Rapporter Integration 2001*, *Rapporter Integration 2002*, *Rapporter Integration 2003*.

²⁴ Chandra Talpade Mohanty (2001) menar att kvinnor, svarta eller invandrare, historiskt har förväntas kunna klara sig på mindre resurser än de vita männen.

²⁵ Mahtab: ... De (myndigheterna) glömmar aldrig att informera människor om någonting som ligger i deras eget intresse. Jag kommer ihåg att under de första veckorna efter det att vi kom till Sverige då fick vi en broschyr från Socialtjänsten, där stod det klart och tydligt om våra skyldigheter. "Betalar du inte skatt, blir det si", "om ditt barn snattar mer än 200 kr, blir det så", "vilka konsekvenser det blir om du lånar pengar och inte betalar tillbaka i tid", "arbetar du någonstans måste du informera kommunen omedelbart", "plockar du fridlysta blommor blir det si och så". ... Så de vet vilken information som är viktig för flyktingar och vilken som inte är det. Det var bara om skyldigheter. Det var en "aja baja" broschyr. Kom inte i morgon och säg att du inte visste!

sina arbetsplatser trots att de har haft idéer, samma utbildning och kompetens som sina arbetskamrater. I ansvarsfördelningen hamnar alltid de praktiska arbetsuppgifterna på dem.

Att arbeta i familjeföretag

För tre av de iranskfödda kvinnorna är situationen den att de själva eller deras barn har arbetat hos familjemedlemmar eller bekanta landsmän, ofta med mycket låga löner och i ett fall helt utan lön. En av kvinnorna arbetade i tre år i sin före detta mans familjeföretag innan hon skilde sig. Hon tvingades säga upp sig från sin fasta anställning med motiveringen att ”varför ska du arbeta för främmande och inte i vårt eget företag”. Hennes arbete i familjeföretaget var inte i nivå med hennes utbildning. De kunskaper hon hade kunde ha använts i företaget, men hon fick arbeta som springflicka utan rättigheter. Kännetecknade för hennes arbete var att hon inte hade någon bestämd arbetsuppgift, lön, arbetstid eller andra rättigheter. Arbetsförhållandena inom företaget var patriarkala och hierarkiska, där kvinnans roll var att sköta det tunga och ”perifera” arbetet som service och städning, medan männens (svärfar, svåger och maken) ansvar var att ta hand om ekonomin och sköta relationerna med banken och andra ”viktiga aktörer”. Efter tre år slutade hon arbeta i mannens och broderns företag. Då hade hon förlorat sin fasta anställning, tre års lön, förmåner, arbetslivserfarenhet, fackligt medlemskap och framför allt förankringen på arbetsmarknaden. Den förbättrades inte på flera år.

Tidigare forskning visar att anledningen till att så kallade ”invandrarföretag” eller ”etniska familjeföretag” överlever ekonomiska nedgångar eller svårigheter med att få lån är att de utnyttjar de etniska gruppmedlemmarnas, familjemedlemmarnas och framför allt kvinnornas billiga eller ibland t.o.m. oavlönade arbetskraft. Det är ett av deras viktigaste vapen i konkurrensen och för den ekonomiska överlevnaden. Kvinnor som arbetar i familjeföretag arbetar som ”familjens” kvinna och inte som en fri arbetare i vanlig bemärkelse. Kvinnorna förväntas verka i företaget på samma sätt som i familjen, dvs. som mor eller hustru.²⁶

---

²⁶ Westwood & Bhachu 1988; Phizacklea 1983, 1988; Anathis 1983.

2.2 Faktorer som påverkar löneinkomsterna positivt

Det finns flera sätt att höja sin arbetsinkomst: att arbeta fler timmar, att arbeta på obekvämt arbetstid och att byta till ett arbete med högre lön.

Att arbeta extra och på obekvämt tid

Vanligast förekommande bland informanterna är att arbeta extra om man har barnvakt eller om man har äldre barn. Tre av de heltidsarbetade kvinnorna, två iranskfödda kvinnor med äldre barn och en ung svenskfödd kvinna med små barn, arbetar extra vid intervjutillfället för att öka sina inkomster. Den förstnämnda har flera arbeten och arbetar totalt 70 timmar i veckan, en annan arbetar extra när hon får erbjudande från jobbet och den tredje arbetar varannan helg som kontaktperson för andra barn. Andra kvinnor har tidigare erfarenheter av att arbeta extra för att klara ekonomin, exempelvis innan de blev sjuka, utbrända eller fick barn. Den låga inkomsten och de höga utgifterna är den främsta anledningen till att de arbetar extra. Kvinnor som arbetar mycket mår inte bra, varken fysiskt eller psykiskt. De är trötta samtidigt som de har dåligt samvete för att de är tvungna att lämna barnet/barnen ensamma eller hos barnvakt.

Nattarbete eller att arbeta färre timmar med samma lön är andra sätt att höja löneinkomsten. Kristina tycker att det passar henne som ensamstående mamma. Hon har arbetat natt under flera år inom hemtjänsten. När hon arbetar 82,2 procent av heltidstjänst på natten får hon en lön som motsvarar en heltidslön på dagen. Nattarbetet ger henne också möjlighet att arbeta extra på dagen när hon behöver pengar. Kristina är sjukskriven och ser trött och sliten ut vid intervjutillfället.

Kristina: Att jobba natt har varit min lösning för att kombinera lönearbete med ansvar för hem och familj. I och med att man tjänar lite extra behöver man inte arbeta lika länge som om man jobbar på dagen.

Soheyla: Hur gjorde du med din son då?

Kristina: Nej, han har varit med mig. Jag tog honom till mitt nattjobb. Jag började kvart i elva på kvällarna. [...] Vi packade vår väska på kvällen. [...] Från

femårsåldern började han följa med mig till nattjobbet. Då jobbade jag i en lägenhet hemma hos en kvinna. Där hade vi personalrum. [...] Och så var det ett våningsplan i ett hyreshus där det bodde handikappade. De kunde ringa efter mig på natten om de behövde mig. Men vi hade ett rum där. Så gick vi dit och jag bäddade ner honom. Och han var så van med det till slut så det var inget konstigt med det. Det var som ett rum hemma. Så tog man med frukost och kläder då, sen när han började skolan [...] Och sen följde man honom till skolan på morgonen. Det där gjorde vi några år. Sen började han sova ensam hemma ibland och följde med ibland, upp till han blev 12–13. [...] Nu har den lilla fått följa med mig.

För att klara sin ekonomi arbetade Kristina mycket extra innan hon blev sjukskriven. Då jobbade hon natt och sen lämnade hon sin son vid skolan och gick sen till nästa servicehus och jobbade fram till klockan tre eller fyra. ”Då kunde jag jobba så att jag kom upp i en bra lön, ibland 17 000–18 000 kr i månaden. Men man kan bara jobba så ett litet tag. Jag jobbade så när vi behövde någonting. Eller när man skulle komma i kapp skuldmässigt. Eller att jag behövde gå till tandläkaren till exempel.”

Att byta till ett yrke med högre lön

Ett sätt att öka sin lön är att byta yrke eller arbetsplats. För att byta till ett yrke med högre lön krävs ofta högre utbildning. Även om några svenskfödda informanter är positiva till en vidareutbildning för att höja sin kompetens²⁷, säkra sin position på arbetsmarknaden, höja sin lön, eller för att man är trött på det man har arbetat med i flera år och vill byta bana, menar de att de inte kan klara sig ekonomiskt om de inte får gå utbildningen inom jobbet. De vill inte låna pengar till utbildning.²⁸ Svenskfödda kvinnor har ofta en låg utbildning i botten. För att få läsa till en högre utbildning krävs

²⁷ Ofta vill man gå en utbildning inom samma område som man redan arbetar i. Att få papper på att man är barnskötare eller vårdbiträde om man inte har en sådan utbildning. Eller så vill man utbilda sig vidare inom samma område för att nå en högre yrkesposition. Vårdbiträden funderar på att läsa till undersköterska och barnskötare till förskollärare.

²⁸ Två svenskfödda kvinnor fick gå på undersköterskutbildning i jobbet för flera år sedan. En annan kvinna läser samma utbildning på distans nu i några år samtidigt som hon arbetar heltid.

att de läser en eller flera terminer på komvux. Hela projektet med vidareutbildning, om den inte finansieras via jobbet, innebär att deras ekonomi försämras under några år och de blir skuldsatta för att sedan få ett par tusen i lönehöjning efter utbildningen, resonerar de. Bara två svenskfödda kvinnor med medelklassbakgrund kan tänka sig att ta tjänstledigt från jobbet, läsa några terminer på högskolenivå och ta studielån.²⁹

Iranskfödda kvinnors förhållande till utbildning är mer komplicerat, vilket kommer att beröras längre fram i artikeln. Här kan ändå nämnas att om utbildning är vägen till en bättre position på arbetsmarknaden för svenskfödda arbetarklasskvinnor, har olika sorters utbildningar under flera år varit den formella förutsättningen för iranskfödda kvinnor att komma in på arbetsmarknaden även om de har varit tvungna att ta studielån för att finansiera utbildningen.³⁰ Men ser man till de iranskfödda kvinnor som nu har en förankring på arbetsmarknaden kan man observera att de i likhet med de svenskfödda kvinnorna inte vill riskera sin anställning och återgå till en oviss ekonomisk situation, särskilt inte så länge de har ansvaret för försörjningen av barnen. Bland dessa kvinnor har några med medelklassbakgrund eller en högre utbildning från Iran planer på att läsa en enstaka kurs på universitetet parallellt med att de arbetar för att höja sin kompetens inom sitt yrke. Resten är trötta på att gå i skolan. De har gått på olika utbildningar och varit på olika praktikplatser under minst några år. Psykiskt orkar de inte att sätta sig på skolbänken igen. De vill bara arbeta, i alla fall i några år till.

3 Andra inkomster av arbete och inkomster från studier

Löneinkomsten är informanternas viktigaste inkomstkälla. Under de senaste åren har flera av kvinnorna haft andra inkomster av arbete antingen vid sidan av sin ordinarie anställning eller innan de fått en anställning. Här kommer några av dessa.

---

²⁹ Den ena kvinnan har mycket stöd från sin familj och den andra har läst på högskolenivå. I praktiken är det inte aktuellt med studiemedel för den sistnämnda kvinnan eftersom hon inte kan få mer studiemedel. Den andra kvinnan hoppas på att pojkvännen i framtiden kan ta ett större ekonomiskt ansvar för hennes familj så att hon bara kan studera och ta studielån. Vid intervju tillfället är det kvinnan som delvis försörjer pojkvännen eftersom han har startat eget företag och enligt henne kommer det att ta ett tag innan företaget går med vinst.

³⁰ Sex av tio kvinnor har tagit studielån för olika ändamål.

Att arbeta för anhöriga

Många kvinnor i Iran har ett stort ansvar för omsorg och omhändertagande av de gamla. För kvinnor finns en uttalad förväntan om att de ska ta hand om sina föräldrar när de är gamla, svaga och sjuka.³¹ Äldreomsorgen i Iran är inte särskilt väl utbyggd. Det utbud som finns är mycket begränsat och dyrt för vanligt folk. Dessutom finns det traditionella normer som ser det som negativt att "sätta gamla på institution". Lösningen är den gamla vanliga, nämligen att kvinnorna skall ta ansvaret som de alltid har gjort. Dessa förväntningar lever kvar i iranska familjer även i Sverige. För kvinnor med stort ansvar för att försörja sig och sina barn kan ekonomisk ersättning för omsorg av gamla och sjuka föräldrar (det kan också gälla barn med funktionshinder) underlätta situationen. Att få en anställning för vård av anhörig innebär i praktiken en reducering av den totala arbetstiden (både betalt och obetalt).³² Lågavlönade kvinnor med dåliga anställningsformer och arbetsförhållande förlorar inte heller så mycket ekonomiskt på det.³³

Två iransfödda kvinnor har en förälder/föräldrar som är bosatta i Sverige. Båda kvinnorna är ensamstående mammor med flera barn och båda har ett stort ansvar för vård och omsorg av sina gamla och sjuka föräldrar. Att det är svårt att få äldreomsorg i Sverige anpassad till den äldre iransfödda befolkningen³⁴ innebär att de två informanterna får bära ansvaret för vård och omsorg av sina föräldrar. En av kvinnorna arbetar deltid i ett skolkök och är deltidsarbetslös. Hon lägger ner flera timmar varje dag på att sköta sina gamla och sjuka föräldrar. Hon har kämpat för att få en deltidsanställning som anhörigvårdare eller personlig assistent åt föräldrarna från kommunen utan något resultat. Istället får hon hemvårdbidrag. Den andra kvinnan är vårdbiträde och har olika timvikariat och deltidstjänster. Under några månader fick hon betalt av kommunen för en del av det arbete hon utförde för att ta hand om mamman. Hennes avlönade arbete för mamman varierade från en timme till fyra timmar per dygn. Informanten tyckte att det var bra för då kunde hon minska annan lönearbets tid och ändå klara sig ekonomiskt. Men efter ett tag sa kommunen upp henne från vård

³¹ Denna förväntan kan finnas även hos svenska kvinnor, men den är mindre uttalad än den är för kvinnor i Iran.

³² Eftersom de då minskar den betalda arbetstiden när en del av den obetalda förvandlas till betalt.

³³ Detta kan ett sätt att "komma in på arbetsmarkanden" för kvinnor som står utanför den.

³⁴ Se Socialstyrelsens rapport 2002 samt Forssell (2004).

av anhörig eftersom man hade bestämt att mamman skulle placeras på ett sjukhem, men modern vägrade att flytta dit. Nu arbetar dottern i stort sett som förr men utan lön.

Oregistrerade inkomster av arbete

Sju av tjugo kvinnor, både svenskfödda och iranskfödda, berättar att de har erfarenhet av att ha utfört oregistrerat (svart) arbete. Kvinnors löner för detta arbete är ofta mycket låga. Själva beskriver de denna inkomst som extraknäck som fyller ett hål i deras ”mång-håliga” ekonomi. Kvinnorna arbetar oregistrerat, ofta med samma uppgifter som de arbetar med vitt eller obetalt hemma, nämligen med att sköta, vårda, städa, laga mat mm. Den vanligaste anledningen till att man arbetar svart är att man riskerar att få ett lägre eller helt förlora sitt bostadsbidrag om man arbetar vitt. Några av de iranskfödda kvinnorna påstår att de har arbetat oregistrerat under vissa perioder för att de inte kunnat få vitt arbete. Förutom att arbeta svart säljer de också varor eller tjänster som de själva producerar. En iranskfödd kvinna klipper ibland håret på sina bekanta och får betalt. En annan kvinna berättar att hon har några kunder som kommer till henne för att ta bort oönskad hårväxt. Två svenskfödda kvinnor hyr ut rum i lägenheten där de bor. En svenskfödd kvinna sydde tidigare gardiner och sålde till vänner och bekanta. En annan hjälper ibland pensionärer som är bekanta till henne med deras tvätt eller lite olika ärenden varannan vecka. Två iranskfödda kvinnor arbetar som städerskor hos ”de rika” svenskar. Poran och hennes vänner, alla invandrarkvinnor, arbetar oregistrerat som hushållsarbetare sedan några år mot mycket låga löner. Poran åker hem till några äldre och sjuka svenskar en gång i veckan. Hon städar, lagar mat, går olika ärenden, till exempel handlar och följer med till sjukhuset.

Poran: Jag jobbar svart hos ... ett äldre par ... När jag började där för tre år sedan kunde inte mannen röra sig från sin stol. Jag går dit och lagar mat med grönsaker och allt till dem. Jag lagar iransk mat och de älskar min mat. Jag lagar en stor gryta soppa och fryser ner den så att de kan värma upp och äta den hela veckan. Jag lagar mycket soppa och tar en del av den till en annan kvinna som är deras vän. [...] Vi har mycket bra relationer.

När jag går dit öppnar kvinnan famnen. ”Oh, Poran! Vad bra att du kom”. Hon har haft ett viktigt jobb. [...] Jag hjälper även en annan bekant till dem. [...] Han är sjuk. [...] Jag tycker mycket synd om honom. Han hamnade på sjukhus. Det var jag som åkte med buss och tåg och fixade allt vad han behövde. Mannens mamma ringde och sa att ”du är en ängel”, ”vad skulle vi ha gjort utan dig?” Jag jobbar inte bara för pengar. Jag blir tillfredställd när jag ser att jag kan hjälpa människor. Att de blir glada. [...] Jag vet inte varför detta samhälle är så? Varför alla är så kalla mot varandra? Jag gillar att hjälpa andra. Men egentligen är det jag som behöver mest hjälp. [...] Men när jag går dit ser jag att sopåsarna står i kö och luktar hemskt. Jag jobbar där som mitt hem. Städar, lagar mat, slänger tidningarna och soporna. [...] Jag ser att den gamle mannen har blivit mycket piggare sedan jag började jobba hos dem. Till och med hans läkare har sagt att ”tack vare Poran har du blivit mycket bättre”. [...] Ibland sitter vi och äter mat tillsammans. Ibland öppnar han en champagneflaska. Jag ser det som att jag hjälper mina föräldrar. Så försöker jag tänka.³⁵

Soheyla: Hur mycket tjänar du på det?

Poran: Jag får 300 kr varje gång jag går dit. Sen får jag 100 kr för två gånger när jag lagar mat åt deras vän. Hemma hos deras manliga bekant får jag också 300 kr.

³⁵ Naturligtvis är Porans ekonomiska intresse den främsta anledningen till att hon arbetar som hushållerska hemma hos ”rika” svenskar, men samtidigt är det en realitet i den positiva känsla hon upplever genom att hjälpa andra människor (särskilt som de är infödda svenskar och rika och att få uppskattning och respekt för det hon gör även om hon också blir utnyttjad). Känslan av att få uppskattning och respekt för det arbete eller den insats man utför beskrivs som mycket värdefullt av flera av de iranskfödda kvinnorna. Genom att ta ansvar vill några av de iranskfödda kvinnorna få respekt och kompensera för sin låga sociala status som invandrarkvinna. En av de viktigaste faktorerna som ifrågasätter de iranskfödda kvinnornas respektabilitet är deras invandrarstatus. ”Invandrare” i Sverige brukar ofta skildras i media, av politiker, olika myndigheter mm som vårdslösa, ansvarslösa människor som lever på socialbidrag och utnyttjar hela det svenska välfärdsystemet utan att ta något ansvar för det. I sin bok ”Att bli respektabel” diskuterar Beverley Skeggs (2000) om brittiska, vita, arbetarklasskvinnors identitetskonstruktion i förhållande till deras önskan att bli erkända av högre samhällsklasser som respektable människor. I respektabilitet, enligt Skeggs, ”ingår omdömen som har att göra med klass, kön, ras och sexualitet och olika gruppers särskiljs genom sina möjligheter att ge upphov till, omsätta och uppvisa respektabilitet”. De som bryr sig om respektabilitet är oftast de som inte anses vara respektable. ”Respektabilitet vore inget att bry sig om i det här sammanhanget, om inte arbetarklassen (svart och vit) ständigt hade beskrivits som farlig, förorenande, hotande, revolutionär, patologisk och respektlös (Skeggs 2000:11).

Dit går jag varannan vecka.

Soheyla: Har du bara dem?

Poran: Ja, jag hinner inte. Vill jag, så finns det flera som vill ha hjälp. Jag kan inte lämna mina barn hur länge som helst, eller min mamma. Alla behöver min hjälp. Det är bara jag som inte har någon att vända mig till. [...] Egentligen är de pengar jag får inte så mycket. Arbetet tar mina krafter. Jag arbetar 3–4 timmar varje gång jag är där. Sammanlagt tar det minst två timmar på vägen dit och tillbaka hem. Resekostnader betalar jag också själv. Så det blir inte så mycket kvar. Jag försöker resonera så att det ändå blir lite hjälp till min ekonomi och sen får jag hjälpa människor som behöver verkligen hjälp.

Ett annat sätt att påverka inkomsten är att byta tjänster. Kerstin tillverkar dockor på sin fritid och får istället gå på vattengymna som annars skulle ha kostat henne mycket. I och med att hon jobbar mer än vad hennes vattengymnastik kostar, så får hon i december månad även några tusen kronor som hon kan använda för att köpa julklappar och julmat.

Studiestöd som inkomstkälla för de iranskfödda kvinnorna

De flesta av de iranskfödda kvinnorna har haft studiestöd som inkomstkälla under några år. Det innebär att de hade studielån och/eller olika former av studiebidrag kopplade till statliga eller kommunala arbetsmarknadsåtgärder som viktigaste inkomstkälla.³⁶ Flera faktorer ligger bakom att utbildning är vanligare som inkomstkälla för iranskfödda kvinnor än för svenskfödda. De flesta iranskfödda kvinnorna kom till Sverige i slutet av 1980-talet fram till mitten av 1990-talet. Kvinnornas erfarenhet av lönearbete i Sverige präglas av det hårda arbetsmarknadsklimatet med mass-

---

³⁶ Huruvida iranskfödda kvinnor generellt får studiebidrag och tar studielån i högre grad än andra kategorier kan jag inte uttala mig om, så ser det dock ut i mitt material. Man har dock i rapporterna Integration 2001, 2002, 2003 konstaterat att en stor andel av de som läser på vuxenutbildningen både på grundnivå och gymnasienivå har utomeuropeiskt ursprung. Enligt rapporterna utgör kvinnorna en större andel än männen. Författarna till rapporterna är förvånade över den höga andelen högutbildade bland de som läser på vuxenutbildningens grundnivå, särskild bland kvinnorna.

arbetslöshet i början av 1990-talet³⁷ och det hårdnande politiska klimatet³⁸ för utomeuropeiska invandrare som har gjort det svårare för dem att komma in på arbetsmarknaden. Varken kvinnornas utbildning eller deras arbetslivserfarenhet (de som lönearbetat) från Iran räckte långt i Sverige.³⁹ För att öka sina chanser att komma in på arbetsmarknaden uppmuntrades kvinnorna av olika myndigheter att förbättra sin svenska, samt att gå på olika utbildningar, läsa olika kurser, samt praktisera språket och olika sorters (lågavlönade) arbeten för att få ”arbetsmarknadskompetens”.⁴⁰ De flesta iranskfödda informanter har negativa erfarenheter av att pendla mellan olika utbildningar, kurser och lågbetalda tillfälliga arbeten i form av vikariat eller praktik under flera år.

Att delta i en utbildning är inte främmande för majoriteten av de iranskfödda informanterna. Flera av kvinnorna har en medelklassbakgrund med en stark utbildningstradition.⁴¹ Drömmen var från början att komplettera en utbildning från hemlandet när de kom till Sverige. Men verkligheten blev en annan. Åtta av tio kvinnor fick barn under de första åren i Sverige. Sex hade minderåriga barn när de skilde sig eller förlorade sin man. De kvinnor som hade utbildning som ett självförverkligande projekt har lagt de planerna åt sidan, åtminstone fram tills barnen blir äldre. För flera av kvinnorna har det istället handlat om att planera sitt liv för att ensam kunna ta hand om sina barn, ofta minderåriga. I brist på arbete och i bollandet mellan socialen och arbetsförmedlingen med dess olika program och åtgärds paket som sällan lett till något arbete, har kvinnorna med minderåriga barn istället valt att läsa en yrkesinriktad utbildning eller att läsa på grund- eller gymnasienivå på komvux. Att göra det har inneburit en mer flexibel tidsanvänd-

³⁷ Enligt Wuokko Knocke (2001:30) försämrades arbetsmarknadsläget drastisk för invandrarkvinnor från början av 1990-talet. Den högsta arbetslösheten hade flyktingkvinnorna från Iran, exempelvis 55,5 procent år 1993 (källa: AKU). Se även Lundborg 2000: 31–33.

³⁸ Som exempel på det hårdnande politiska klimatet under den här tiden kan nämnas att ett främlingsfientligt parti som Ny demokrati bildades och kom in i riksdagen.

³⁹ I Bourdieus mening minskar kvinnors ”etnicitet” värdet på deras utbildning eller arbetserfarenhet, dvs. deras kapital. Se också Skeggs (2000:21–22)

⁴⁰ Utöver svenska språket har nio av tio kvinnor deltagit i någon eller några utbildningar under den tid de har bott i Sverige. De har läst olika länge antingen på komvux och/eller på någon/några yrkesinriktade utbildningar. En av kvinnorna läser sista terminen på universitet vid intervjutillfället. En annan läste sista terminen på komvux för att bli behörig att söka in på högskolan. En ska söka en kurs på universitet för att höja sin yrkeskompetens, två har gått barnskötarutbildning, en tredje har gått en liknande utbildning under rubriken ”barn och ungdom”. En har utbildat sig till köksbiträde och en annan har gått en kort, intensiv kockutbildning. En av kvinnorna har läst till undersköterska och en annan gick första terminen på denna utbildning vid intervjutillfället.

⁴¹ Se bilaga 1.

ning med möjlighet att vara nära barnen och lättare att vara hemma när barnen är sjuka m.m. Att läsa på komvux eller på andra yrkesinriktade utbildningar har också inneburit att kvinnorna inte har behövt lägga så mycket tid och energi på studierna (förutom på ämnen som svenska) eftersom de har läst dessa ämnen tidigare, ofta på högre nivå i hemlandet. Samtidigt hoppas de att i framtiden få glädje av själva utbildningen/intyget på arbetsmarknaden eller för sina framtida studier.

Även om detta ”val” har gjort kvinnorna oberoende av socialtjänstens och arbetsförmedlingens olika åtgärdsprogram, har det inneburit en kärv ekonomisk situation. Att försörja ett hushåll bestående av två till sex personer huvudsakligen på studiemedel eller under vissa perioder på studiestöd innebär en svår och osäker ekonomisk situation. Sex av tio iranskfödda kvinnor har under olika perioder försörjt sig själva och sitt hushåll på studiemedel. Några kvinnor lever fortfarande i en liknande situation, för andra tillhör den det förflutna. För att klara sin ekonomi har kvinnorna på andra sätt sökt hitta inkomstkällor. Mandana berättar att hon sydde gardiner på nätterna eller lagade kläder åt folk för att pengarna skulle räcka till. Det hände att hon somnade klockan tre eller fyra på natten bakom symaskinen. Roya som fortfarande läser på komvux försöker arbeta på ett sjukhem så ofta det går, vissa dagar när barnen är på dagis eller i skolan och på helger. Hon har inte någon hjälp med barnpassning på helger eller lov. Hon brottas ständigt med problemet hur hon skall kunna arbeta fler timmar för att klara sin ekonomi utan att barnen behöver vara ensamma hemma, vara i fara eller bli uttråkade. Vem skulle betala räkningarna och se till barnens materiella behov om hon arbetade mindre? Vad skulle hon göra om något hände barnen medan hon var på jobbet och de var ensamma hemma?

Sammanfattningsvis kan man säga att arbetsmarknadens stängda dörrar för invandrare å ena sidan och kvinnornas ansvar för hemmet och barnen å den andra är de viktigaste orsakerna till att flera av de iranskfödda kvinnorna med minderåriga barn har haft studiemedel som inkomstkälla. I deras respektive livssituationer har det passat relativt bra. Det är först under de senaste åren som några av kvinnorna har fått en fast anställning vilket då har kunnat bli deras viktigaste inkomstkälla.⁴²

---

⁴² Den längsta oavbrutna arbetserfarenheten för iranskfödda kvinnor är fyra år i Sverige.

4 Socialförsäkrings- och bidragssystem som inkomstkälla

Socialförsäkrings- och bidragssystemet utgör den näst största inkomstkällan för majoriteten av kvinnorna. Som inkomstkälla består detta system av olika inkomstslag:⁴³

- Lönerelaterade ersättningar såsom arbetslöshetsersättning, sjukpenning, föräldrapenning och pension
- Försörjningsrelaterade bidrag i form av barnbidrag och underhållsbidrag
- Behovsprövade bidrag som bostadsbidrag och socialbidrag
- Övriga bidrag framför allt bestående av studiestöd.

4.1 Lönerelaterade ersättningar från socialförsäkringen

Det avlönade arbetet utgör grundbulten i det svenska socialförsäkringssystemet. Vad man får ut i ersättning vid arbetslöshet, sjukdom, pensionering, barnafödande och föräldraledighet bygger i hög utsträckning på löneinkomsten.⁴⁴

Feministisk forskning i Sverige och i övriga delar av västvärlden har kritiserat socialförsäkringarnas uppbyggnad.⁴⁵ Eftersom obetalt arbete inte ligger till grund för ersättning i socialförsäkringen och eftersom en avsevärt större del av kvinnors arbete är obetalt jämfört med mäns arbete, innebär det att kvinnor har ett svagare socialförsäkringsskydd än män. Därtill kommer den starka kopplingen mellan lön och ersättningsnivåer i socialförsäkringen som innebär att grupper med låga löneinkomster också har låga ersättningar från socialförsäkringen. Generellt handlar det om lågavlönade kvinnor och män som har svårt att komma in på den svenska arbetsmarknaden.

Flera av informanterna har svårt att klara sig ekonomiskt på den ersättning de får vid arbetslöshet, sjukdom, föräldraledighet m.m. Inskaffade kvinnor täcks dåligt av systemet, vilket förklaras av att de kom till Sverige i vuxen ålder och framförallt för att de under flera år varit mer eller mindre utestängda från arbetsmarknaden. De har därmed lönearbetat i mindre utsträckning än svenskfödda kvinnor. Därför har flera av dem erfarenhet av att antingen inte täckas

⁴³ Se Nybergs bidrag till den jämställdhetspolitiska utredningen.

⁴⁴ Om det svenska socialförsäkringssystemet läs i Holgersson 2004.

⁴⁵ Bara för att nämna några: Sainsbury (1996); Hobson (1990); Nyberg (2002); Lord (1993); Daly & Lewis (2000); Orloff (1996).

av systemet eller få den lägsta ersättningsnivån vid föräldraledighet, sjukskrivning, vård av barn mm. Det är under de senaste åren som några av kvinnorna har fått arbete. Till skillnad från de svenskfödda kvinnorna har flera av dem inte haft tillräcklig kunskap om hur försäkringssystemet i Sverige fungerar och hur man kan planera sitt liv (om man kan det) för att inte förlora ekonomiskt. Svenskfödda kvinnor känner till det svenska välfärdssystemet bättre och kan därför manövrera inom systemet på ett helt annat sätt. Exempelvis berättar svenskfödda informanter att de försökte arbeta heltid innan de fick barn för att få en högre ersättning från föräldraförsäkringen.

En annan grupp bland informanterna som har det svårt i försäkringssystemet är unga kvinnor, på grund av att de har kort arbetslivserfarenhet och generellt låga löner. Två unga kvinnor (svenskfödda) som fick barn för några år sedan hade en svår ekonomisk situation när de var föräldralediga. I och med att deras föräldrapenning inte räckte till hushållets utgifter blev de tvungna att få ekonomisk hjälp från sin familj, den ena i form av gåvor och den andra i form av lån. Den andra kvinnans ekonomi har ännu inte återhämtat sig. Hennes låga inkomster räcker inte till för att hon utöver hushållets ordinarie utgifter skall kunna betala tillbaka sina skulder. Sammanfattningsvis kan man säga att iranskfödda och unga svenskfödda kvinnor, med kort tid i arbete, drabbas hårdast när det gäller att komma i åtnjutande av de lönerelaterade ersättningarna.

4.2 Försörjningsrelaterade och behovsprövade bidrag

Bidrag utgör en viktig inkomstkälla för de kvinnor som har hemmaboende barn under 16 år eller under 19 år ifall barnen fortfarande går i skolan. De förekommande bidragen bland informanterna är barnbidrag, studiebidrag, bostadsbidrag, underhållsbidrag⁴⁶/underhållsstöd⁴⁷/efterlevandebidrag⁴⁸, vårdbidrag och hemvårdbidrag. Förutom de två sistnämnda utgör de övriga bidragen en stor andel av flera av informanternas inkomster. Flera kvinnor nämner barnbidraget som en viktig hjälp när det blir ”kris i plånboken” i mitten av månaden. Utmärkande för studiebidrag är

⁴⁶ När den andra föräldern betalar.

⁴⁷ När försäkringskassan betalar.

⁴⁸ Om en av föräldrarna har avlidit betalar försäkringskassan 1 200 kr per månad och per barn i efterlevandebidrag.

däremot att det nämns som en konflikthärd mellan kvinnorna och barnen beträffande vem som har rätt att få det. Studiebidrag ges till barn som är 16 t.o.m. 19 år när de läser på gymnasiet. Mammorna anser att de inte har råd att lämna hela studiebidraget till barnen, eftersom det är en del av deras inkomster för att klara av barnens utgifter. Barnen däremot tycker att de vill ha "sina" pengar som "alla andra kompisar". Generellt får de iranskfödda kvinnornas barn studiebidraget i större utsträckning än barnen till de svenskfödda kvinnorna. Genom att överlämna studiebidraget till barnet försöker lågavlönade iranskfödda kvinnor, med en medelklassbakgrund, se till att deras barn lever som "alla andra barn",⁴⁹ d.v.s. som medelklassbarn och inte som fattiga "invandrabarn". Detta kan ses som en strävan från kvinnornas sida efter kontinuitet i klasshänseende även om flera faktorer i deras nuvarande liv motverkar detta.

Bostadsbidrag utgör en väsentlig andel av flera kvinnors inkomster. Femton kvinnor bland informanterna får bostadsbidrag. Det lägsta bostadsbidraget bland de femton kvinnorna är 500 kr och det högsta är 3 900 kr i månad.

När barnen slutar skolan reduceras hushållets inkomster avsevärt, ibland upp till flera tusen kronor i månaden. Bostadsbidrag, studiebidrag och underhållsstöd är de viktigaste inkomsterna som alla försvinner samtidigt. Detta händer ofta innan barnet har fått en egen inkomst. Det beskrivs som en mycket svår ekonomisk period av kvinnorna med erfarenhet av det. En kvinna med ett handikappat barn har under några år fått vårdbidrag (4 500 kr i månaden), vilket utgjort en mycket viktig del av hennes inkomst. Utan det anser hon att hon inte skulle ha klarat hushållets ekonomi. En iranskfödd kvinna får hemvårdbidrag för att hon dagligen använder mycket tid på att sköta sina mycket gamla och sjuka föräldrar. Två till tre gånger per dag springer hon mellan jobbet, sitt hem och föräldrarnas hem för att sköta deras medicinering, matlagning, städning, osv. Föräldrarna kan inte svenska, så hon fungerar både som hemtjänst, assistent och tolk för dem. Hon är deltidsarbetslös. Som nämndes tidigare har hon förgäves kämpat för att kunna få betalt för sitt arbete för föräldrarna från kommunen. Istället får hon hemvårdbidrag på 950 kr i månaden för

---

⁴⁹ Barnens uppfattningar om hur svenskar lever är en av de viktigaste informationskällorna om det svenska familjelivet för många invandrare med ett begränsad social nätverk i det svenska samhället. Det är inte sällan som barn kommer hem och berättar om att hennes/hans skolkamrater har det och det eller får det och det. Detta behöver inte alltid vara hela sanningen utan ett sätt att få igenom sin vilja.

vardera förälder. Med 1 900 kr i månaden slipper kommunen vård för två sjuka och gamla människor.

4.3 Socialbidrag

Informanterna är i allmänhet inte socialbidragstagare. Ändå har flera av dem erfarenhet av att vända sig till socialtjänsten för att söka hjälp vid enstaka tillfällen. Flera informanter har negativa erfarenheter av de få gånger de har sökt socialbidrag under de senaste åren. Det beror dels på att de inte har fått någon hjälp, dels på att de inte blivit bemötta på ett bra sätt. Informanterna har generellt mycket små ekonomiska marginaler. De svenskfödda kvinnornas skäl till att söka hjälp hos socialen är ofta en oväntad situation som förorsakar en kris. En försenad utbetalning från försäkringskassan, en dubbel hyra på grund av flyttning, en sönderbiten tand eller att bli bestulen på sin plånbok samma dag som man skall betala räkningarna är några exempel på omständigheter som inneburit att de måst söka socialbidrag. Iranskfödda kvinnors svaga anknytning till arbetsmarkanden och därmed svaga skydd av försäkringssystemet innebär att när de förlorar sin ordinarie huvudinkomst, blir de tvungna att vända sig till socialen. Socialen kan i sådana fall fungera som a-kassa, försäkringskassa osv. Trots att de iranskfödda kvinnorna endast har sökt socialbidrag några få gånger under de senaste åren ger de flesta uttryck för en obehaglig känsla när vi talar om socialbidrag. Särskilt för kvinnor med en medelklassbakgrund är det viktigt att förmedla att de inte är den typen av "invandrare" som från olika håll anklagas för att utnyttja systemet.

5 Familjemedlemmar och det sociala nätverket

Familjerelationer och andra sociala nätverk kan fungera som inkomstkällor. Trots att det svenska välfärdssystemet och särbeskattningen i stor utsträckning skall bygga på att var och en är ekonomiskt självständig, kan äktenskap eller sammanboende vara en form av "inkomstkälla" för kvinnor med låga inkomster, vilket innebär att de kan ha en god levnadsstandard trots att de själva har låga inkomster. Men det innebär samtidigt ett ekonomiskt

beroende av en man. I min undersökning har jag bl.a. undersökt hur mina informanter ser på detta.

5.1 Äktenskap som inkomstkälla?

I vilken utsträckning väljer lågavlönade kvinnor äktenskap som inkomstkälla i välfärdstater?⁵⁰ Enligt två studier från USA (Edin 2001; Sigle-Rushton & McLanahan 2002) är lågavlönade ensamstående mödrar mer tveksamma till äktenskap som inkomstkälla än övriga sociala grupper.⁵¹ Trots att de flesta ensamstående mödrarna i båda studierna har en positiv inställning till äktenskap/partnerskap, väljer en stor grupp bort äktenskapet/partnerskapet. Ensamstående lågavlönade kvinnor med barn gifter sig eller sammanbor ofta med en man med en svag ekonomisk situation. Detta innebär att äktenskap inte bidrar särskilt mycket till kvinnornas ekonomi.⁵² För de ekonomiskt utsatta kvinnorna handlar det om att väga äktenskapets/partnerskapets ekonomiska fördelar mot förlusten av ersättningar och bidrag när man blir sammanboende. Förutom den direkta ekonomiska förlusten som ett äktenskap kan medföra, riskerar mödrarna också att förlora makten över resursfördelningen i hushållet (Edin 2001: 175; Sigle-Rushton & McLanahan 2002: 513). Enligt Edin väljer kvinnorna att gifta sig eller bli sammanboende ifall det gynnar hushållets ekonomiska och sociala stabilitet och respektabilitet (Edin 2001:176). Männerna i Edins undersökning blir ofta, enligt kvinnorna, ytterligare en börda i deras liv.⁵³

Trots att det råder stora skillnader när det gäller välfärds-systemet, arbetsmarknaden och kvinnors livssituation m.m mellan USA och Sverige⁵⁴ stämmer dessa undersökningsresultat delvis överens med de jag fått fram i min undersökning. De kvinnor jag har intervjuat är generellt tveksamma till att flytta ihop med någon i syfte att förbättra sin ekonomi. Bortsett från att nästan alla

⁵⁰ Jag har inte stött på forskning rörande förhållandena i Sverige eller i andra länder än USA.

⁵¹ I Edins studie är tre "etniska" grupper, nämligen vita, afroamerikanska och latinska lågavlönade kvinnor representerade.

⁵² Det är klart att "två inkomster" skulle kunna lyfta många ensamstående mödrar ur fattigdomen konstaterar Sigle-Rushton & McLanahan (2002:523), men en beräkning visar att 46 procent av dem fortfarande skulle vara under fattigdomsgränsen om de gifte sig.

⁵³ Till exempel när mannen är arbetslös, eller inte har några inkomster, blir han en ekonomisk börda för kvinnorna. Förutom det medför mannen en extra börda för kvinnors hushållsarbete. En del kvinnor i den här undersökningen har erfarenhet av att antingen de själva eller deras barn eller båda blivit utsatta för mannens våld i hemmet.

⁵⁴ Läs exempelvis en jämförelse mellan kvinnors situation i välfärdstater i bl.a. USA och Sverige i Båvner 2001.

markerar att de inte kan tänka sig att flytta ihop med någon bara för ekonomins skull, påpekar flera att det inte heller är så självklart att man alltid förbättrar ekonomin genom att flytta ihop med någon.

Carin: Får man in en annan person och leva med, så kanske du får en del ekonomiskt stöd men det försvinner en del också. Dels kostar den personen någonting och dels förlorar du bostadsbidraget ... det tas saker någonstans ifrån också.

Det förefaller vara vanligt att lågavlönade ensamstående mödrar har ett förhållande med en partner från samma sociala klass. Det innebär att ekonomin inte påverkas så mycket till det bättre, i synnerhet om barnen inte är gemensamma. Oron över att förlora makten över hushållets resurser uttrycks också av de flesta informanter, vilket ökar tveksamheten till att flytta ihop med någon. Några iranskfödda kvinnor med barn i skolåldern uttrycker sin oro över att mannen även skall lägga sig i barnens liv eller kommer i konflikt med dem och därmed förstöra det fungerande familjeliv kvinnorna trots umbäranden har lyckats åstadkomma. En sådan relation tar kraft och tid, vilket kvinnorna anser att de inte har råd med, åtminstone inte så länge barnen är relativt små. Några kvinnor har erfarenhet av att leva med män som har barn från tidigare relationer. Att flytta ihop med en sådan man innebär ofta extra ansvar, arbete och utgifter för kvinnorna, inte bara för männen, utan också för hans barn i den utsträckning han har barnet/barnen hos sig. En av informanterna har valt att bo särbo med en av sina barns pappor för att undvika de extra uppgifterna som hon inte har möjlighet eller lust att sköta.

5.2 Ekonomiskt stöd från familjen

Familjbanden verkar fortfarande vara de starkaste sociala banden, de som skyddar och stödjer individen, ekonomiskt och socialt, både rent allmänt och vid särskilda tillfällen. Sammanlagt har informanterna i denna studie mottagit fyra olika sorters ekonomiskt stöd av familjen:

1. Kontinuerligt ekonomiskt ansvarstagande för informantens försörjning under en period av ekonomisk kris.⁵⁵
2. Ekonomiskt stöd vid behov i form av bidrag eller lån enstaka gånger. Majoriteten av kvinnorna har haft erfarenhet av ett sådant stöd både från familjen, vänner och bekanta i det sociala nätverket.
3. Inköp av varor, tjänster eller upplevelser, ofta i form av presenter till barnen, från familjen men även från vänner, när de vet att informanten har önskat det.
4. Underlättande av kvinnans ekonomiska börda genom att låta henne och/eller hennes barn använda sig av familjens eller det sociala nätverkets resurser.

Det finns ett samband mellan kvinnornas livscykelphas och från vilka i familjen de kan få ekonomiskt stöd. För de unga med små barn är det ofta föräldrar eller syskon som ställer upp. De medelålders kvinnorna får ofta i första hand stöd från vuxna barn. Men syskon och föräldrar, särskilt mamma, syster och mormor, kan ändå utgöra viktiga stödpersoner. Den ganska höga medelåldern bland informanterna generellt och särskilt bland de iranskfödda kvinnorna innebär att flera av dem har vuxna eller tonåriga barn.

Familjemedlemmarnas och det sociala nätverkets ekonomiska situation brukar generellt inte skilja sig särskilt mycket från kvinnornas egen situation. Det ekonomiska stöd låglönade kvinnor med arbetarklassbakgrund kan få från sin familj är ofta begränsat.

Kristina: Jag tycker att jag har personer som stöttar mig ekonomiskt men ändå inte så mycket. Jag har ingen pappa som kommer med flera tusenlappar. Jag får hjälp med småsaker. Men det är jättevärdefullt, ett par nya gummistövlar ... eller en tröja eller ... det är mycket värt men rena pengar, blir det inte. När det har varit riktig kris så har jag fått låna pengar men jag tycker inte om det. [...] Jag har även vänner som kan ställa upp. Ja, det har jag. Men de flesta av mina vänner har inte mycket pengar de heller utan det är så att man hjälper varandra på ganska låg nivå.

---

⁵⁵ Få kvinnor bland mina informanter har haft ett sådant stöd. En av de svenskfödda kvinnornas pappa betalade barnomsorgsavgiften för sina barnbarn i flera månader när kvinnan hade det svårt ekonomiskt.

Det fåtal svenskfödda informanter som har en medelklassbakgrund och en bra relation till sin familj kan däremot få mer stöd. Föräldrarna kan dyka upp med några tusen kronor när kvinnorna (särskild de yngre) inte har råd att betala hyran eller köpa säng och vagn till det nyfödda barnet. Man kan bo hos föräldrarna eller skicka barnen över sommaren till deras sommarställe. Även om samma princip, dvs. sambandet mellan familjens klassbakgrund och deras möjligheter att ge ekonomiskt stöd, också gäller iranskfödda kvinnor är deras livssituation än annan. Flera av dem har inte sina föräldrar, syskon eller nära släktingar i Sverige, vilket begränsar kvinnornas möjligheter att få hjälp. Iranskfödda kvinnor med arbetarklassbakgrund förväntar sig inte någon hjälp utan känner ansvar för att själva kunna stödja sin familj i Iran. Kvinnor från högre sociala klasser har inte heller möjlighet att få regelbunden ekonomisk hjälp från Iran. Dels för att de ofta inte vill tala om sina ekonomiska bekymmer i Sverige med sina släktingar i hemlandet, dels för att iranskfödda informanter inte kommer ifrån rika familjer som kan stödja dem kontinuerligt ekonomisk. Till det skall också läggas att den iranska valutan är mycket lite värd i förhållande till den svenska. Även om det finns kvinnor som får ekonomiskt stöd från sina syskon i svåra situationer är det mycket vanligare att de får låna pengar av vänner och familjemedlemmar eftersom de befinner sig i en likartad ekonomisk situation.

Barnens ekonomiska bidrag till mödrarna är ofta indirekt. Tonåringar som arbetar och har inkomster står för en del av sina egna utgifter och underlättar därmed mödrarnas ekonomiska börda. Trots att urvalet är litet och det är svårt att dra några generella slutsatser, tycks kvinnornas berättelser tyda på att det är svårare för barn till iranskfödda kvinnor att få ett arbete än det är för de svenskfödda kvinnornas tonåringar. Samtidigt förefaller de iranskfödda mammorna ställa lägre krav på ekonomiskt ansvars-tagande från sina barn än de svenskfödda gör.

Vuxna barn (ofta till iranskfödda kvinnor) med egna inkomster brukar i olika stor omfattning ta ett ekonomiskt ansvar för familjen, ofta genom att köpa kläder, presenter och leksaker till sina syskon, ta med dem på bio eller äta ute. De köper även kläder och presenter till sin mamma. Detta sker inte regelbundet utan när de har lust och möjlighet.

Trots att det i allmänhet inte är kvinnor som har de största ekonomiska resurserna är det främst de som hjälper sina döttrar, syskon och barnbarn. För flera av informanterna är det mormödrar,

mammor, döttrar och systrar som ställer upp. Två unga svenskfödda kvinnor får det främsta ekonomiska stödet från systrar som arbetar mycket och inte själva har familj. De fungerar också ofta som extramamma åt sina systerbarn.

Soheyla: Hjälper din mamma dig ekonomiskt?

Anna: Nej, hon har det själv inte så bra. Men det är min syrra som hjälper mig mest. Hon brukar köpa kläder och skor till min dotter. Så hon kan få det hon behöver. Hon jobbar inom äldreomsorgen. Hon är ensam än så länge. Hon är äldre än mig. Hon har två jobb. Så hon jobbar jättemycket. Så hon hjälper oss när hon kan. [...] Om jag blir sjuk, hjälper oftast min syster mig och betalar när jag måste till sjukhuset...

5.3 Vänner, pojkvänner och det sociala nätverkets ekonomiska stöd

Vänner nämns av informanterna oftare som socialt stöd än som ekonomiskt stöd. Men vänner har varit mycket viktiga för flera kvinnor, ofta iranskfödda kvinnor, när de behöver låna pengar. Informanterna lånar pengar från sina vänner och bekanta när de måste betala någon räkning eller utgift, köpa något nödvändigt och de själva inte har pengar. Mahtab arbetar heltid och är mycket aktiv i en politisk organisation. Hennes låga lön räcker inte till hushållets utgifter. Hon blir ofta tvungen att låna pengar från sina kamrater.

Mahtab: Jag brukar låna pengar från mina vänner för att jag inte klarar att betala alla mina räkningar. Du frågade mig om jag har andra inkomstkällor. Ja, att låna pengar är min andra inkomstkälla. Jag jobbar inte extra, jag jobbar inte svart, jag lånar pengar och jag mår jättedåligt när jag tänker hur jag kan betala tillbaka mina skulder.

Ett intressant fenomen är att kvinnornas relation till sina pojkvänner inte skiljer sig från relationerna till andra vänner, dvs. kvinnorna ställer inte några ekonomiska krav på dem. Antingen har mannen själv en svag ekonomisk situation eller så vill inte kvinnan belasta/skrämma bort honom med sin dåliga ekonomi. På mot-

svarande sätt är kvinnorna också mindre villiga att ta ekonomiskt ansvar för sin pojkvän.

5.4 Barnens fäder

De flesta pappornas ekonomiska ansvarstagande för sina barn är långtifrån fullständigt. Det är kvinnorna som bär det största ekonomiska ansvaret för försörjningen av sitt/sina barn trots att tre av de svenskfödda och fyra av de iranskfödda kvinnorna har barn med en man som har bättre eller mycket bättre ekonomisk situation än de själva. Mammornas relation till barnens pappa och pappornas relation till sina barn skiljer sig åt i familjerna. Liksom omsorgsansvaret, tar fäder olika stort ekonomiskt ansvar (utöver underhållsbidraget) för sina barn. Bland barnens pappor finns ett fåtal som tar ett ganska stort ansvar för den ekonomiska försörjningen av sina barn, det finns de som har försvunnit helt och hållet ur barnens liv, det finns de som träffar sina barn varannan helg och de som hör av sig när de har tid och lust. Pappans ekonomiska situation och hans relation till barnens mamma är faktorer som påverkar hans ekonomiska ansvarstagande.

Barnen till åtta av de tjugo kvinnorna i undersökningen har ingen kontakt med sina fäder. (Fäderna till tre av de iranskfödda kvinnornas barn är döda.) Två av de ekonomiskt välmående papporna har en relativt bra kontakt med sitt/sina barn och de betalar ett underhållsbidrag som är ungefär dubbelt så stort som försäkringskassans lägsta belopp på 1 173 kronor. I båda fallen får barnen även pengar av sin pappa för att köpa kläder, betala resor eller kurser m.m. En tredje pappa sköter sig bra enligt mamman:

Sofie: På det sättet har jag tur att barnens pappa ställer upp rätt mycket. Det är inte så att han betalar bara sitt underhåll och ingenting mer. Han köper cyklar och tv-spel och såna saker åt barnen. Så är han väldigt generös mot barnen. Sen idrottar båda barnen. Ibland händer det att de ska i väg på läger och sånt och det kostar 2 000–3 000 kronor. Då brukar han hjälpa till. Det gör han. Likadant är det med semester och sånt. [...] Sen åker barnen till [...] sitt hemland varje år. Deras pappa kommer från [...] Så de är där fyra, fem veckor varje år hos sin farmor och sina kusiner.

Resten av kvinnorna får ett underhållsstöd/underhållsbidrag. Sju av kvinnorna har barn med en man som är också lågavlönad, sjukskriven eller arbetslös.

6 Vägörehetsorganisationer

Flera svenskfödda kvinnor har erfarenhet av att söka hjälp från kyrkan, olika fonder eller andra organisationer med välgörehetsverksamhet. Fem av de tio kvinnorna har fått ekonomisk hjälp en gång eller några enstaka gånger för olika ändamål, från barnvagn till resa. Storleken på den hjälp de har fått varierar från några hundralappar till några tusen kronor. Ibland har de fått fylla i blanketter och lämna intyg på sin ekonomiska situation. Enligt informanterna är det viktigt att formulera sig på ett trovärdigt sätt. Alla kvinnor som har fått hjälp uttrycker sig positivt om organisationernas bemötande.

Monica: Jag har en väninna som har hjälpt mig med att fylla i papprena med diakonissan i [...] församling. Så jag ringde till dem för att komma dit. De trodde på mina ord. Så jag fick 2 000 kr. Det var roligt. [...] Den här diakonissan sa att det var synd att du inte kom tidigare för då kunde man söka pengar från en fond. Och det gjorde jag faktiskt till hösten och där fick jag 3 000 kr. Men då måste man skriva alla sina inkomster och då måste diakonissan skriva under. Man kunde skriva om man ville resa någonstans eller köpa kläder och vad det var för någonting. [...] det var mycket bättre bemötande än på socialen. Dit ska jag aldrig i livet gå igen.

Bara en av de iranskfödda kvinnorna har hört att det existerar kyrkor och andra organisationer som hjälper människor vid ekonomisk nöd. Trots att hon läser på högskolan anser hon att söka hjälp därifrån kan vara mycket svårt med allt pappersarbete och att lämna bevis och övertyga dem att man verkligen är i behov av hjälp.

7 Sammanfattning

I denna artikel har jag presenterat resultat av min undersökning som är grundad på intervjuer med tjugo lågavlönade kvinnor om deras olika inkomstkällor samt om deras möjligheter att påverka den totala inkomstens storlek. Informanternas inkomstkällor består av löneinkomster, inkomster från socialförsäkrings- och bidragssystemet, lån och bidrag kopplat till utbildning, ekonomiskt stöd från familj och vänner och enstaka ekonomiska bidrag från välgörenhetsorganisationer. Några av informanterna har också haft oregistrerade inkomster från svartarbete, byte av tjänster och uthyrning av rum.

Kvinnors tillgång till olika inkomstkällor och storleken på inkomsterna påverkas av flera olika, ofta samverkande faktorer. Kvinnors kön, klass, klassbakgrund, etnicitet, livscykel, antal barn och deras ålder inverkar på olika sätt och i olika grad på kvinnors möjligheter att försörja sig. Den gemensamma nämnaren för mina informanter är att de har låga löner och ett stort ansvar för försörjningen av sig och sitt/sina barn.

Utmärkande för de iranskfödda kvinnornas situation är att deras tillgång till olika inkomstkällor, enligt denna undersökning, i första hand påverkas av deras "etniska bakgrund". De iranskfödda kvinnornas tillgång till två centrala inkomstkällor i Sverige nämligen löneinkomster och de lönerelaterade ersättningarna från socialförsäkringssystemet är mycket begränsade under många år. De iranskfödda kvinnorna har under flera år rört sig i den svenska arbetsmarknadens periferi. Det innebär att flera av dem "väljer" andra "tillgängliga" inkomstkällor, ofta instabila och av "udda" karaktär, beroende på sin livssituation och sina möjligheter. Studiestöd, arbete i familjföretag, ersättning för vård av anhörig och oregistrerat arbete är vanliga exempel på detta.

Svenskfödda kvinnors klassbakgrund i form av låg utbildning, lågavlönat fysiskt och psykiskt tungt arbete under en längre tid i kombination med ensamt ansvar för försörjning och omsorg av barn har försämrat hälsan hos de svenskfödda informanterna i medelåldern. Deras tillgång till de lönerelaterade ersättningarna i socialförsäkringssystemet är bättre än de iranskfödda kvinnornas, men vid sjukskrivning, förtidspension, arbetslöshet, rehabilitering m.m. minskar deras inkomster i förhållande till löneinkomsterna. För unga och friska (svenskfödda) kvinnor utgör bristen på tid det största problemet. Konflikten ligger mellan att kunna lönearbeta i

så stor omfattning som möjligt för inkomstens skull och att ha tillräckligt med tid för att ensam kunna ta hand om de små barnen och tillgodose deras behov. Deras relativt korta yrkeserfarenhet på arbetsmarkanden innebär också en sämre ställning i relation till de lönerelaterade ersättningarna.

Kvinnor med barn under 16 år eller under 19 år, om barnen läser på gymnasiet, får en relativt stor andel av sin inkomst från de försörjnings- och behovsprövande bidragen, där bostadsbidraget utgör en viktig inkomstkälla. De kvinnor med barn över 16 som antingen inte läser på gymnasiet eller har läst färdigt men inte har egna inkomster, har svårigheter att försörja sina barn.

Det är svårt att utifrån det begränsade undersökningsunderlaget dra några slutgiltiga slutsatser, men utifrån kvinnornas berättelser förefaller det ändå som att regelsystemet och kvinnornas upplevelser av att söka ekonomiskt bistånd (socialbidrag) leder till att de väljer andra vägar för att försörja sig. Även om det har rört sig om enstaka gånger har välgörenhetsorganisationer varit ett sådant alternativ för ett flertal svenskfödda kvinnor i undersökningen. Det är slående att familjen, särskild de kvinnliga familjmedlemmarna, tar ett stort ekonomiskt och socialt ansvar för informanterna, trots att deras egen ekonomiska situation också är svår. Det är också slående att fäderna till informanternas barn inte tar ett ekonomiskt ansvar för sina barn som står i paritet med deras möjligheter att göra det.

Det vanligaste sättet för kvinnorna i min undersökning att förbättra sin ekonomi eller klara av en extra kärv ekonomisk situation är att arbeta mycket. Förutsättningen för att arbeta mycket är att ha tillgång till extraarbete, att ha möjlighet att utöka sina arbetstider (inte ha tillsynsbehövande barn) och att vara frisk. Det är just kvinnor med äldre barn som har stora utgifter och som är i behov av extra inkomster, som arbetar mycket om de är friska.

Referenser

- Acker, Joan (1999) "Rewriting Class, Race, and Gender; Problems in Feminist Rethinking" i *Revisioning Gender*. (eds.) Myra Marx Ferree, Judith Lorber & Beth B. Hess. London: SAGE Publications
- Amott, Teresa & Matthaei, Julie (1996) *Race, Gender and Work; a Multicultural Economic History of Women in the United States*, Boston: South End Press

- Anställningsformer och arbetstider 2003*, LO/Löne- och välfärdsenheten, nov. 2003
- Anthias, Floya (1983) "Sexual division and ethnic adaptation: the case of Greek-Cypriot women" i *One way Ticket; Migration and Female Labour*, (red) Annie Phizacklea, London, Boston, Melbourne and Henley: Routledge & Kegan Paul
- Björnberg, Ulla (1996) "Ensamstående mödrar i Sverige" i Zenit. nr. 132/133
- Brah, Avtar (1996) *Cartographies of Diaspora; contesting identities*, London & New York: Routledge
- Bourdieu, Pierre (1984) *Distinction; a Social Critique of the Judgment of Taste*, New York & London: Routledge
- Bourdieu, Pierre (1990) *In Other Words; Essays Towards a Reflexive Sociology*, Oxford: Polity
- Broadly, Donald (1990) *Sociologi och epistemologi; om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*, Stockholm: HLS Förlag
- Båvner, Per (2001) *Half Full or Half empty? Part time work and Well-being Among Swedish Women*, Stockholm : Swedish Institute for Social Research [Institutet för social forskning]
- Cook, Juliet & Watt, Shantu (1987) "Racism, Women and Poverty" i *Women and poverty in Britain*, (red) Caroline Glendinning, & Jane Millar. Brighton: Wheatsheaf Books Ltd.
- Daly, Mary & Lewis, Jane (2000) "The concept of social care and the analysis of Contemporary welfare states" i *British Journal of Sociology* Vol. 51, Issue 2
- Edin, Kathryn (2001) "Few Good Men: Why Poor Mothers Stay Single" i *Family in transition*, (red) Arlene S. Skolnick, Jerome H. Skolnick, Boston, Mass.: Allyn and Bacon
- Forssell, Emilia (2004) *Skyddandets förnuft; en studie om anhöriga till hjälp behövande äldre som invandrat sent i livet*, Stockholm universitet [Institutionen för socialt arbete; Socialhögskolan]
- Hall, Stuart (2000) "Old and New Identities, Old and New Ethnicities" i *Theories of Race and Racism; A Reader*, (red) Les back & John Solomos. London; New York: Routledge
- Hartmann, Heidi (1990) "Capitalism, Patriarchy, and Job Segregation by Sex" i *Women, Class and Feminist Imagination: A Socialist- Feminist Reader*, (red) Karen V. Hansen and Ilene J. Philipson. Philadelphia: Temple University Press

- Hartmann, Heidi & Spalter-Roth, Robert M & Andrews, Linda M (1993) "Mothers, Children, and Low-Wage Work: The ability to earn a Family wage" i *Sociology and the Public Agenda*, (red) William Julius Wilson London: Sage
- Hedenborg, Susanna & Wikander, Ulla (2002) *Makt och Försörjning*. Lund: Studentlitteratur
- Hobsbawm, Eric J. (1998) *Nationer och nationalism*, Stockholm: Ordfront förlag
- Hobson, Barbara (1990) "No Exist, No Voice: Women's Economic Dependency and the Welfare State" i *Acta Sociologica*, vol. 33, no. 3
- Holgersson, Leif (1997) *Socialpolitik och socialt arbete; historia och idéer*, Stockholm: Nordstedts Juridik
- Ghorashi, Halleh (2003) *Way to Survive, Battles to Win; Iranien Women Exiles in the Netherlands and the United States*, New York: Nova Science Publishers, Inc.
- Glendinning, Caroline & Millar, Jane (1987) "Toward the Defeminisation of Poverty" i *Women and poverty in Britain*, (red) Caroline Glendinning, & Jane Millar. Brighton: Wheatsheaf Books Ltd.
- Gunnarsson, Evy (2000) *Kvinnors fattigdom; könsperspektivet i forskningen om socialbidrag och fattigdom* Särtrycksserien Nr 113 ur: Socialvetenskaplig tidskrift 2000; 1–2, s. 57–71
- Inghe, Gunnar (1960) *Fattiga i Folkhemmet: en studie av långvarigt understödda i Stockholm*. Stockholms Kommunalförvaltning
- Integration till svensk välfärd? Om invandras välfärd på 1990-talet*, rapport 96, 2002 SCB
- Kim, Mariene "Women paid low wages: who they are and where they work" i *Monthly Labor Review* sep. 2000
- Kommunalarnas hushållsekonomi 1991–1999
- Kommunalarbetarförbundets rapport 2003 *Har löner födelseland?*
- Knocke, Wuokko (1986) *Invandrade kvinnor i lönearbete och fack: en studie om kvinnor från fyra länder inom Kommunal- och Fabriksarbetareförbundets avtalsområde* Stockholm: Arbetslivscentrum: Brevskolan
- Knocke, Wuokko (2001) "Att vara kvinna och invandrare i det svenska arbetslivet" i *Könssegregering i arbetslivet*, (red) Lena Gonäs, Gerd Lindgren & Carina Bildt, Stockholm: Arbetslivsinstitutet

- Kvale, Steinar (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: studentlitteratur
- Lewis, Jane & Piachaud, David (1987) "Women and Poverty in the Twentieth Century" i *Women and poverty in Britain*, ed. by Caroline Glendinning, & Jane Millar. Brighton: Wheatsheaf Books Ltd.
- Lord, Shirley A (1993) *Social Welfare and the Feminization of Poverty*, New York & London: Garland Publishing
- Löner år 2003; Löner och löneutveckling år 1994–2003, av LO: s Löne- och välfärdsenhet. Rapporten har utarbetats
- Lönetrappan: Låg- och höglönetagare bland arbetare och tjänstemän år 2002, av LO: s Löne- och välfärdsenheten – april 2004, Mats Larsson
- Marx, Karl (1973 [1894]) *Kapitalet*, tredje boken, Lund: Bo Cavefors bokförlag.
- Mattsson, Katarina & Tesfahuney, Mekonnen (2002) "Rasism i vardagen" i *Det slutna folkhemmet: om etniska klyftor och blågul självbild*, (red) Ingemar Lindberg & Magnus Dahlstedt, Stockholm: Agora
- Mies, Maria (1999) *The subsistence perspective: beyond the globalised economy*, London: Zed
- Mies, Maria (1995 [1983]) "Towards a Methodology for Feminist Research" i *Social Research; Philosophy, Politics and Practices*, (red) Martyn Hammersley, London, Thousands Oaks, New Delhi: SAGE Publication
- Mitter, Swatti (1994) "On organising women in casualised work; A global view" i *Dignity and Daily Bread. New Forms of Economic Organising Among Poor Women in Third World and the First*. London: Routledge
- Mohanty, Chandra Talpade (2001) "kvinnliga arbetare och kapitalistiska skript- dominansideologier, gemensamma intresse och solidaritetspolitik" i *Postkoloniala texter*, (red.) Catharina Landström, Stockholm: Federativs förlag
- Nilsson, Ruth & Thorsell, Lennart (1976) *Kvinnoroller genom tiderna*. Stockholm: Esselte stadium.
- Nyberg, Anita "From Foster Mothers to Child Care Centres: A History of Working Mother and Child Care in Sweden" i *Feminist Economics* 6 (1), 2000

- Nyberg, Anita (2002) "Genusperspektiv på välfärdsutveckling: Om kvinnor och män, arbete och inkomster" i *Fattigdom i välfärdsstaten: en konferens i Göteborg 1617 april 2002*, forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap
- Nyberg, Anita (2003) *Deltidsarbetande och deltidslöshet – en uppföljning av DELTA utredningen* (SOU 1999:27)
Arbetslivsrapport nr. 2003: 19
- Nyberg, Anita (2005)
- Orloff, Ann Shola (1993) "Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and 'Welfare States'" i *American Sociological Review*. Vol. 58, Issue 3 (jun. 1993)
- Orloff, Ann (1996) "Gender in Welfare State" i *Annual Review of Sociology*, vol. 22
- Pearce, Diana M (1983) "The Feminization of Ghetto Poverty" i *Society* 21 (1983): 1 Nov–Dec.
- Phizacklea Annie (1983) "Introduction" i *One way Ticket; Migration and Female Labour*, (red) Annie Phizacklea, London: Routledge & Kegan Paul
- Phizacklea, Annie (1988) "Entrepreneurship, ethnicity, and gender" i *Enterprising women; ethnicity, economy, and gender relations*, (red) Sallie Westwood and Parminder Bhachu London & New York: Routledge
- Rapport Integration 2001
- Rapport Integration 2002
- Rapport Integration 2003
- Sainsbury, Diane (1996) *Gender, equality, and welfare states*, Cambridge: Cambridge University Press
- Scott, Hilda (1984) *Working Your Way to the Bottom; The Feminization of Poverty*, London: Pandora Press
- Sigle-Rushton, Wendy & McLanahan, Sara (2002) "For Richer or Poorer? Marriage as an Anti-Poverty Strategy in the United States" i *Population*, English edition, 2002 57(3).
- Skeggs, Beverley (2000) *Att bli respektabel: konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos
- Socialstyrelsens rapport 2000; *Olika villkor, olika hälsa; en studie bland invandrare från Chile, Iran, Polen och Turkiet* (Invandrades levnadsrapport 4)
- Socialstyrelsens rapport 2002; *Äldre iranier och deras anhörigas syn på vården och omsorgen*

Westwood, Sallie & Bhachu, Parminder (1988) "Introduction" i
Enterprising women: ethnicity, economy, and gender relations,
(red) Sallie Westwood and Parminder Bhachu London & New
York: Routledge

Bilaga – Metod och material

Studien bygger på kvalitativa, halvstrukturerade (Kvale 1997:117) intervjuer med tjugo lågavlönade kvinnor i Storstockholm utförda under hösten 2003 fram till början av mars 2004. Intervjupersonerna har jag sökt med hjälp av några lokalsektioner i Kommunalarbetarförbundet i Storstockholm, genom annons i Kommunalarbetarförbundets tidning i Stockholm MT (hösten 2003), genom annons i några persiska närradiostationer i Storstockholm samt genom en iransk kvinno förening. Två informanter har jag tagit kontakt med genom snöbollsmetoden.

I urvalet av informanterna har jag utgått ifrån kvinnornas nuvarande livs- och försörjningssituation, dvs. jag sökte kvinnor som vid intervjutillfället var lågavlönade med hade ett försörjningsansvar. Men i själva intervjun har jag också sökt bilda mig en uppfattning om kvinnornas försörjning och försörjningsstrategier utifrån deras livshistorier. Intervjuerna bygger på samtal kring några teman om kvinnors bakgrund, avlönade och oavlönade arbete, ekonomiska situation och vad de gör för att klara av ekonomin.

Själva intervjun har tagit mellan 2–4 timmar beroende på hur mycket kvinnorna ville eller kunde berätta. Fjorton av tjugo intervjuer utfördes hemma hos informanten, tre på en neutral plats och tre andra på informanternas förslag på min arbetsplats. Jag skrev ut intervjuerna själv, dels för att behålla informanternas anonymitet och dels för att kunna fånga och registrera den situation, reflektion, känsla m.m som utspelade sig under intervjuens gång. Jag skrev ut det mesta som sades i intervjuerna, dock inte allt. Jag skrev inte ut de delar då intervjupersonen pratade om helt andra ämnen än intervjuämnet. Namn och information om personer, platser m.m. byttes ut mot en annan eller har tagits bort för att skydda informanternas anonymitet. Några iranskfödda kvinnor uttryckte oro över att deras medverkan skulle kunna få politiska och/eller sociala konsekvenser. Under intervjun avbröt jag inspelningen när de önskade att vissa uppgifter inte skulle spelas in.⁵⁶ Intervju med de iranskfödda kvinnorna gjordes på persiska vilket jag sedan över-

---

⁵⁶ Även andra forskare har haft denna erfarenhet. Se exempelvis Ghorashi (2003) som intervjuar iranskfödda kvinnor i Holland och USA. Flera kvinnor har direkt eller indirekt varit utsatta för regimen våld. Oron över att en del av informationen ska läcka ut till regimen och skada dem eller deras familj i hemlandet är ett skäl till oro. Några andra iranskfödda kvinnor upplever ett socialt tryck och kontroll, särskilt som kvinna, av det iranskfödda samhället i Sverige.

satte till svenska. Utöver de sakliga informationerna har ambitionen varit att behålla iranskfödda kvinnors sätt att beskriva sina erfarenheter så gott det går. Talspråk i alla intervjuer behölls i den mån samtalet blev begripligt.

Vilka är informanterna?

När det gäller kvinnors ålder bör nämnas att åldersspridningen är större bland de svenskfödda kvinnorna än bland de iranskfödda, av vilka flertalet är i 40-årsåldern. Antalet barn och deras ålder påverkar både inkomsternas och utgifternas storlek. Tolv av tjugo kvinnor har ett eller två barn. Resten har mellan tre och fem barn. Det är inte så stor skillnad mellan antalet barn hos de svenskfödda och de iranskfödda kvinnorna. När det gäller barnens ålder har sammanlagt fyra av tjugo kvinnor barn i förskoleåldern. Antalet kvinnor som har barn mellan sex och tretton år är nio. De flesta av informanterna – tolv av tjugo – har försörjningsansvar för en eller flera tonåringar. Åtta av tjugo kvinnor har barn som är äldre än nitton år. Sammanlagt är sexton av tjugo kvinnor ensamstående mödrar, resten har ett förhållande med en man, varav en lever med sina barns pappa, även han lågavlönad.

Sex av de tio svenskfödda kvinnorna har en yrkesinriktad vårdu-ttbildning eller en barnskötarutbildning. Två av tio kvinnor hoppade av högstadiet och har sedan arbetat inom vård och/eller barn-omsorg. En av kvinnorna hade läst en tvåårig gymnasieutbildning. En har läst flera fristående kurser på universitet. Två av dess kvinnor har gått undersköterskeutbildning och en tredje en annan serviceinriktad kurs.

Den genomsnittliga utbildningsnivån bland de iranskfödda kvinnorna är högre än bland de svenskfödda. Sju av tio iranskfödda kvinnor har gymnasieexamen från hemlandet. Tre av dessa har en eftergymnasial utbildning från Iran, dock inte längre än två år. Av de tre läste en till förskollärare, en till lärare på högstadiet och en läste ekonomi på universitet under två år. Tre av de tio iranskfödda kvinnorna har inte slutbetyg från gymnasiet i Iran, två på grund av politiska omständigheter. Av de nio iranskfödda kvinnorna som har syskon, har sex kvinnor syskon som är läkare, psykolog, ingenjör, eller högre tjänsteman, de flesta i Iran. Högre utbildning är inte främmande i deras värld. I Sverige har alla kvinnor läst svenska språket. Bara en av de tio kvinnorna har inte gått på någon annan

utbildning än svenska språket, eftersom hon fick jobb som städerska. Resten har läst olika länge, antingen på komvux och/eller på någon yrkesinriktad utbildning (vård, köksbiträde, eller barnskötartutbildning). En av kvinnorna studerar sista terminen på universitet vid intervjutillfället.

Skillnaden mellan de iranskfödda och de svenskföddas utbildningsnivå kan delvis förklaras av kvinnornas olika klassbakgrund. De flesta svenskfödda kvinnorna har en arbetarklassbakgrund, medan flertalet av de iranskfödda kvinnorna kommer från medelklassen i Iran. Även några av de med arbetarklassbakgrund har på grund av sin politiska skolning och verksamhet ett kulturellt kapital (Bourdieu 1984) som inte är representativt för den iranska arbetarklasskulturen.

När det gäller yrkeserfarenheten har de flesta svenskfödda kvinnorna arbetat länge, ofta direkt efter sin utbildning i tidiga ungdomen antingen i samma eller i liknande branscher. En kvinna med medelklassbakgrund har tidigare arbetat några år som frilansjournalist. De iranskfödda kvinnorna har inte samma erfarenhet av lönarbete som de svenskfödda. Kvinnor lönearbetar allmänt i mycket mindre utsträckning i Iran än i Sverige. Fem av de tio iranskfödda kvinnorna förvärvsarbetade innan de kom till Sverige, ofta som tjänstemän. Två andra kvinnor förvärvsarbetade under en kortare period. I Sverige har de i flera år varit nästa utestängda från arbetsmarknaden. De har mest gått mellan olika utbildningar, arbetat som praktikant eller vikarie under korta perioder. De senaste åren har några av dem fått anställning. Den längsta arbetserfarenheten bland iranskfödda kvinnor är fyra år (tre personer). Två stora yrkesgrupper bland informanterna är barnskötare och kvinnor som arbetar inom vård och äldreomsorg. Utöver det arbetar kvinnor, alla iranskfödda, som köksbiträde, städerska eller konduktör.

De flesta iranskfödda informanterna har bott i Sverige mellan tio och femton år vid intervjutillfället. Nio av tio kvinnor kom till Sverige som flyktingar. En av kvinnorna kom hit efter det att hon gift sig med en iransk man redan bosatt i Sverige. Två kvinnor kom till Sverige som ensamstående mammor med barn sedan deras män hade blivit avrättade i Iran. Sju kvinnor kom antingen med sin man, eller med sin man och sina barn.

Tabell 1 Antal intervjupersoner efter olika typer av tillgångar.

<i>Egendom</i>	Svenska	Iranskfödda
Bostadsrätt (lägenhet eller radhus)	2	- (en kvinna har bostad i Iran)
Sommarställe	1	-
Bil	2	1
Dator & Internet	9	8
Tvättmaskin	7	-
Kontantmarginal på 12 000 ⁵⁷	1	-

---

⁵⁷ Jag har frågat informanten om möjligheten att skaffa fram 12 000 kr under en vecka. Bara en kvinna kunde ta delvis från sin sparpeng och delvis låna från sin mamma. Resten visste inte vad de skulle göra. En svensk kvinna kunde tänka sig att låna från banken. Resten av kvinnorna kan låna av sin familj eller vänner, men inte så mycket säger de. En svenskfödd och en iranskfödd hade svårt att komma på någon som kunde låna dem pengar.

Innehåll

Anhörigas betalda och obetalda äldreomsorgsinsatser

– Marta Szebehely

1	Inledning.....	133
1.1	Vad är anhörigomsorg?	135
1.2	Olika former av omsorgsarbete	138
2	Var finns könsuppdelade uppgifter om anhörigomsorg i statistiken?.....	141
2.1	Statistik där frågorna ställs till den som ger omsorg.....	141
2.1.1	Arbetskraftsundersökningen.....	142
2.1.2	SCB:s tidsanvändningsstudier.....	145
2.1.3	SCB:s Undersökningar av levnadsförhållanden (ULF).....	146
2.2	Statistik där frågorna ställs till den som behöver omsorg.....	148
2.2.1	SCB:s Undersökningar av levnadsförhållanden (ULF).....	148
2.2.2	Socialstyrelsens intervjustudier bland hemmaboende äldre.....	149
2.3	Sammanfattande bedömning av statistiken.....	150
3	Forskning om anhörigomsorg	151
3.1	Studier baserade på uppgifter från den som ger omsorg.....	151
3.1.1	Socialstatsprojektet.....	152
3.1.2	Befolkningsbaserade studier om informella hjälpinsatser	152
3.1.3	Befolkningsbaserad studie i Stockholms län.....	153

3.2	Studier baserade på uppgifter från den som behöver/får omsorg	155
3.3	Varför ökar anhörigomsorgen?	158
3.4	Ett könsperspektiv på anhörigomsorg.....	161
3.4.1	Äldre kvinnors och mäns omsorgsmönster.....	161
3.4.2	Omsorgsarbetets könsmissiga fördelning.....	168
3.5	Forskning om anhörigvårdare situation.....	171
4	Offentligt stöd till vårdande anhöriga	175
4.1	Anhörigstöd i lagstiftning och policyformuleringar	175
4.2	Ekonomisk ersättning som stöd för anhöriga som vårdar	178
4.2.1	Kontantbidrag till den omsorgsbehövande.....	178
4.2.2	Anställning som anhörigvårdare.....	180
4.2.3	Närståendepenning.....	183
4.2.4	Anställning som personlig assistent.....	185
5	Sammanfattande diskussion.....	188
5.1	Kvinnor, män och äldreomsorgens informalisering	188
5.2	Kunskapsluckor i den offentliga statistiken.....	191
5.3	Ekonomisk ersättning för anhörigvård – ett jämslällhetsdilemma?	193
	Referenser	196

Anhörigas betalda och obetalda äldreomsorgsinsatser

Marta Szebehely

1 Inledning

Den offentliga äldreomsorgen utgör en viktig del av den svenska välfärdsmodellen. Det offentliga ansvaret för gamla människors välfärd är tydligt uttalat i lagstiftning och nationella policydokument. I Socialtjänstlagen betonas att "kommunen har det yttersta ansvaret för att de som vistas i kommunen får det stöd och den hjälp som de behöver" (2 kap. 2 § SoL). Trots detta finns det ett visst lagligt reglerat anhörigansvar: enligt äktenskapsbalken ska makar, "var och en efter sin förmåga, bidra till det underhåll som krävs för att deras gemensamma och personliga behov skall tillgodoses". Lagen innebär att makar har skyldighet att gemensamt ta ansvar för sysslor i hushållet, men inte för personlig omvårdnad (Socialdepartementet 2004 s. 7). Till skillnad från många länder på kontinenten har däremot inte vuxna barn i Sverige och resten av Norden något lagstadgat omsorgs- och försörjningsansvar gentemot sina föräldrar. I Sverige försvann detta ansvar ur sociallagstiftningen 1956 och ur familjelagstiftningen 1979 (Sundström & Johansson 2004 s. 7).

Äldreomsorgen är en del av välfärdsstaten som har varit i en påtagligt snabb förändring. Mätt i antalet personer som får del av den offentliga äldreomsorgen har en kraftig expansion under 1960- och 70-talen vänts till en näst intill lika kraftig nedgång. Det är framför allt hjälp i hemmet som har minskat. *Jämfört med 1980 är det idag runt 100 000 färre (oavsett ålder) som får hjälp från hemtjänsten, samtidigt som antalet 80 år och äldre i befolkningen har ökat med mer än 200 000 personer* (Thorslund 2005). En del av denna minskning kan förklaras av förbättrad hälsa bland de äldre, men långt ifrån allt (Batljan & Lagergren 2000). Också de äldsta (80 år och äldre), där hälsoförbättringarna har varit betydligt mer begränsade, har berörts av äldreomsorgsminskningen. Andelen av befolkningen 80 år och äldre som får del av hemtjänstens insatser

har minskat från 34 procent år 1980 till cirka 20 procent år 2003, samtidigt som andelen som bor/vårdas i olika former av äldreboenden (inklusive geriatrisk vård) har minskat från 28 till runt 20 procent.¹

Under samma period har den offentliga äldreomsorgen ändrat karaktär. Insatserna fokuseras allt mer på de mest omsorgsbehövande, medan de med något mindre hjälpbehov i ökande grad står utanför det offentliga åtagandet. I den senaste årliga skrivelsen om utvecklingen inom den kommunala sektorn noterar regeringen att när det gäller hemtjänsten har kommunerna blivit mer restriktiva med att ge hjälp med husliga sysslor. Också det sociala innehållet i hjälpen till äldre har minskat i omfattning. Antalet platser i äldreboenden har minskat samtidigt som vårdtiderna inom sjukvården har kortats, vilket lett till ökade behov av vård i hemmet. ”Drivkraften bakom denna utveckling är kommunernas och landstingens problem med att finansiera vård och omsorg. Utvecklingen speglar samtidigt en restriktivare tolkning av det offentliga ansvaret” (Regeringens skrivelse 2003/04:102 s. 51). I årets budgetproposition konstaterar regeringen att ”stora förändringar inträffat under en ganska kort tid mellan omfattningen på den offentliga omsorgen och den informella. Närstående, framförallt make/maka och/eller barn, har fått ta ett ökat ansvar för vården och omsorgen om den anhörige” (Regeringens prop. 2004/05:1 s. 146).

Syftet med denna rapport är att ur ett jämställdhetsperspektiv analysera denna förskjutning av omsorgsansvar från ”det offentliga” till anhöriga – en förskjutning som ägt rum utan motsvarande förskjutning i lagstiftning eller policyformuleringar. I fokus står *anhörigas omsorgsinsatser för hjälpbehövande äldre*; både den mindre del av anhängomsorgen där det förekommer ekonomisk ersättning i någon form från stat, landsting eller kommun och den betydligt större del som utförs utan detta stöd.

Uppdraget från Jämställdhetspolitiska utredningen berör tre områden:

1. Att inventera statistik och register som kan användas för att beskriva de grupper som utför betald och obetald äldreomsorg i familjen.

---

¹ Beräkningen bygger på Socialdepartementet 2003 och Socialstyrelsen 2004a. De senaste årens uppgifter är inte fullt ut jämförbara med tidigare år, men sammantaget har andelen som får del av äldreomsorgen minskat också sedan 2000, nu dock genom en minskning av det särskilda boendet och inte hemtjänsten (Socialstyrelsen 2004a).

2. Att sammanställa forskning och statistik om återförandet av äldreomsorg från det offentliga ansvaret till familjen.

3. Att beskriva hur olika typer av ekonomisk ersättning för omsorg om äldre i familjen är konstruerade.

Rapporten består av fem delar. Efter en *inledande diskussion* om begreppet anhörigomsorg och om anhörigomsorgens relation till andra omsorgsformer i detta kapitel följer en genomgång av existerande *statistikkällor* som kan belysa omsorgsinsatser bland kvinnor och män (kapitel 2). Kapitel 3 rymmer en *forskningsöversikt* med fokus främst på omfattningen av anhörigas omsorgsinsatser ur ett könsperspektiv (här redovisas också några tidigare ej publicerade uppgifter om omsorgsarbetets könsmissiga fördelning). I kapitel 4 redovisas olika former av *ekonomiskt stöd för anhörigvårdare*, och avslutningsvis i kapitel 5 sammanfattas och diskuteras studiens resultat.

1.1 Vad är anhörigomsorg?

Varken anhörig eller vård/omsorg är entydiga begrepp, vare sig i vardagsspråket, i myndighetstexter eller i forskning. Här finns dock endast utrymme för en kortfattad begreppsdiskussion.²

I det här sammanhanget använder jag *anhörigomsorg*, *anhörigvård* och *anhörigas omsorgsarbete* eller *hjälpinsatser* som i huvudsak synonyma begrepp. I begreppen ryms både *hjälp med hemmet* (som t.ex. städning, matlagning eller tvätt) och *hjälp med kroppen* (som t.ex. hjälp att bada/duscha eller klä på sig), men också *emotionell omsorg* (t ex att trösta eller "se till") och "*administrativ*" *omsorg* (som t.ex. att hålla kontakt med olika vårdgivare eller agera "advokat" för den hjälpbehövande). Omsorgsuppgifternas omfattning och karaktär kan vara mycket varierande, men gemensamt är att det handlar om insatser för en person som inte (eller bara med stora svårigheter) själv kan utföra insatsen på egen hand. Jag ansluter mig här till Kari Wærness (1983 s. 19ff) viktiga distinktion mellan *omsorgsarbete* och *personlig service*. Arbetsuppgifterna kan vara de samma – t.ex. husliga sysslor – men medan omsorgsarbete innebär hjälp åt en person som inte själv kan utföra arbetsuppgifterna använder Wærness beteckningen *personlig service* för sådana tjänster som mottagaren har förmåga att själv utföra.

---

² För mer utförliga diskussioner se t.ex. Szebehely 1996; Mossberg Sand 2000; Hansson, Jegermalm & Whitaker 2000 och Jeppsson Grassman 2003.

Jag använder här också begreppet *anhörig* i en vid mening, och avser make/maka/partner och andra nära familjemedlemmar men också mer avlägsna släktingar. Ibland omfattas också andra personer som vänner eller grannar, och då använder jag i allmänhet begreppet *närstående*.³

Rapportens fokus är på omsorg om *äldre människor*. Inte heller "äldre" är ett självklart begrepp, och som det kommer att visa sig är det inte alltid möjligt att i statistik och forskning skilja på anhörigas omsorgsinsatser för äldre och för andra personer som pga. sjukdom eller funktionshinder behöver hjälp i sin vardag. Viktigare är kanhända att vara medveten om att många äldre själva är anhörigvårdare – det gäller främst omsorg makar emellan, men äldre människor ger omfattande omsorg också till andra personer som funktionshindrade barn, hjälpbehövande grannar eller släktingar. Även barn som hjälper sina föräldrar kan vara äldre, och är inte sällan själva över 65 år.

Eftersom både omsorgsuppgifterna och anhörigrelationen kan vara av så varierande art är också *anhörigomsorg* ett mycket heterogent begrepp. Gemensamt är dock att i de flesta fall förändras omsorgsansvaret över tid, och den som träder in i en omsorgsrelation vet sällan hur framtiden kommer att se ut. På den ena ytterkanten finns tids- och känslomässigt begränsade uppgifter som relativt lätt låter sig förenas med andra aktiviteter, på den andra ytterligheten finns fysiskt och psykiskt mycket krävande dygnetruntarbete. Ibland har omsorgsbehoven stegvis vuxit fram, som en del av den normala åldrandeprocessen; ibland har en dramatisk händelse utlöst ett stort hjälpbehov. Ibland rör det sig om en begränsad tidsperiod, ibland om vård under många år. Ibland går omsorgsansvaret att kombinera med förvärvsarbete (även om det inkräktar på fritiden), andra gånger har omsorgsansvaret lett till att den anhöriga lämnat sitt yrkesarbete (tillfälligt eller varaktigt), och vid ytterligare andra tillfällen är den anhöriga som ger omsorg själv ålderspensionär eller står utanför arbetskraften av något annat skäl.

---

³ Jfr Regeringens prop. 1996/97:124 s. 132 där anhörig definieras som "den person som inom familje- eller släktkretsen bistår en annan", och närstående som ett vidare begrepp inkluderande grannar och vänner som ibland "träder in i anhörigas ställe och antar 'funktionen' som anhörig". Observera att både "anhörig" och "närstående" i citatet används som beteckning på den som hjälper, inte den som tar emot hjälp. Detta skiljer sig från vardagsspråket där begreppen i den mån de används uttrycker en ömsesidig relation – den som hjälper och den som tar emot hjälp är anhöriga eller närstående till varandra.

Också känslomässigt rymmer begreppet en mycket heterogen verklighet, där inte minst den gemensamma historien före omsorgssituationen har stor betydelse för båda parter upplevelse av relationen. Att hjälpa eller ta emot hjälp från en make/maka skiljer sig från hjälprelationen mellan föräldrar och vuxna barn eller mellan vänner. Och alldeles särskilt har det stor betydelse för både den som får och den som ger omsorg om anhörigomsorgen är ett resultat av ett fritt val från bägge parter eller ej.

I den fortsatta genomgången av anhörigomsorg i officiell statistik och i forskning är det därför viktigt att vara klar över att begreppet rymmer en mångfacetterad verklighet. Det är också viktigt att notera att det finns stora svårigheter att uppskatta omfattningen av anhörigomsorgen. Till skillnad från den offentliga äldreomsorgen finns det ingen verksamhetsstatistik att luta sig mot, och andra statistikällor och olika forskningsrapporter som bygger på intervjuer ger olika bilder av anhörigomsorgens omfattning. Detta beror bland annat på hur man har avgränsat "anhöriga" respektive "omsorg". Särskilt svårt är det att fånga sådana tidskrävande och ofta känslomässigt engagerande omsorgsuppgifter som att "se till", "passa" eller "trösta", medan det är lättare få grepp om mer handfasta sysslor som inköp eller hjälp upp ur sängen.

En del i denna problematik är att samma aktivitet uppfattas på olika sätt av olika personer. Sannolikt finns det ålders-, klass-, etnicitets- och könsskillnader när det gäller benägenheten att se en handling som omsorg. Man får också olika bilder av anhörigomsorgens omfattning om man frågar de äldre som behöver hjälpen eller deras anhöriga. Gränsen mellan ett besök och praktisk hjälp är inte alltid så tydlig – särskilt inte för den som får besöket (och hjälpen), och framför allt inte om besökaren försöker hjälpa så taktfullt som möjligt, vilken man gärna gör för att den som får hjälp inte ska behöva känna sig mer hjälplös än nödvändigt. Den som ger omsorg ser kanske inte heller sin insats som ett arbete utan snarare som en del av en relation. Sannolikt underskattas ofta omfattningen av anhörigomsorgen i olika studier, oavsett om det är den hjälpbehövande eller den hjälpgivande parten som tillfrågas. Och sannolikt finns det systematiska skillnader mellan män och kvinnor (och även mellan andra grupper) när det gäller att uppfatta den insats man får eller ger som omsorg/vård/hjälp.

1.2 Olika former av omsorgsarbete

De eventuella sambanden mellan anhörigomsorg och andra omsorgsformer, främst den offentligfinansierade äldreomsorgen, är en fråga som har ägnats mycket uppmärksamhet inom svensk och internationell forskning (för översikter se t.ex. Lingsom 1997; Larsson 2004; Sundström & Johansson 2004; Kröger 2005). De flesta forskare menar att det inte finns några enkla kompensatoriska samband mellan olika omsorgsformer, dvs. att när tillgången till en form av omsorg minskar så ökar automatiskt en annan omsorgsform. Den totala mängden omsorgsarbete i ett samhälle är inte konstant över tid. Men samtidigt finns det omsorgsuppgifter som inte kan förbli ogjorda utan att människor far illa, och som noterades inledningsvis (och som diskuteras närmare längre fram i rapporten) har en kraftig hemhjälpminskning åtföljts av en ökning av anhörigomsorg.

Ett begreppspar som ofta används för att belysa samspel mellan olika omsorgsformer är formell respektive informell omsorg. Med *formell omsorg* menar man då vanligen det omsorgsarbete som i organiserad form utförs mot betalning; både offentligt finansierad (och i Norden oftast också offentligt utförd) omsorg och omsorgstjänster utförda på marknaden och betalade ur den hjälpbehövandes egen ficka. *Informell omsorg* omfattar oavlönade omsorgsinsatser utförda av familjen eller andra närstående (ibland räknas också oavlönade frivilliginsatser hit). Den del av anhörigomsorgen som ersätts ekonomiskt på ett eller annat sätt utgör med denna begreppsapparat en mellanform som löser upp dikotomin formell och informell omsorg (för en intressant diskussion, se Forssell 2004a).

För att kunna diskutera vem som utför omsorgsarbetet åtskilt från vem som betalar utgår jag här från en modell över omsorgsarbete som jag har använt tidigare i olika varianter (Szebehely 1999a, 2004). Modellen har inspirerats av bland annat Jane Jenson (1997) och Agneta Stark & Åsa Regnér (1997). I modellen kombineras två frågor: *vem utför omsorgsarbetet* och *vem betalar?* På den ena axeln urskiljs fyra kategorier av utförare av omsorg: *anhöriga*, *”det offentliga”*⁴ (dvs. stat, landsting, kommun – i det här sammanhanget främst den sistnämnda), *marknaden* och *frivilligsektorn*. På den andra axeln finns tre alternativ för *omsorgsarbetets finansiering*: *obetalt arbete*, *offentligt finansierat arbete* (genom skattemedel) och

---

⁴ Jag väljer att använda det vardagliga och lite smidigare uttrycket ”det offentliga” i stället för att genomgående skriva ”stat, landsting, kommun”.

privat finansiering, antingen av individen själv (direkt ur egen ficka eller genom en privat försäkring) eller av någon annan (t.ex. anhörig).

Figur 1 Omsorg om äldre människor: vem utför och vem betalar?

		Vem utför?			
		Anhöriga	"Det offentliga"	Marknaden	Frivillig sektorn
Vem betalar?	Obetalt arbete	1	4	7	10
	Offentlig finansiering	2	5	8	11
	Privat finansiering	3	6	9	12

Fokus i rapporten ligger främst på de två mörkt gråtonade cellerna i modellens första kolumn (cell 1 och 2): anhörigas omsorgsinsatser utförda utan betalning respektive med stöd från stat, kommun eller landsting. Men eftersom anhörigomsorgen inte förekommer i ett vakuum är omsorgsarbete i modellens övriga celler också viktiga att belysa, framför allt det offentligt finansierade och offentligt utförda omsorgsarbetet i modellens cell 5.⁵ Här ryms huvuddelen av det omsorgsarbete för äldre som i vardagslag kallas äldreomsorg – kommunernas insatser i form av hemtjänst och särskilda boendeformer som exempelvis sjukhem, ålderdomshem, servicehus, men också andra insatser som dagverksamhet, larm och matdistribution. Här ryms också hemsjukvård, oavsett om den

⁵ Merparten av detta omsorgsarbete befinner sig egentligen på gränsen mellan cell 5 och 6; den "offentliga omsorgen" är så gott som aldrig helt utan kostnad för individen, utan finansieras av både "det offentliga" och individen i form av brukaravgifter.

utförs av kommun eller landsting. En ökande del av detta offentligt finansierade omsorgsarbete utförs idag i privat regi (cell 8), men i detta sammanhang kommer jag inte att skilja mellan offentliga och privata utförare av offentligt finansierad äldreomsorg.⁶

Den ljusst gråtonade rutan längst ner i den första kolumnen, cell 3, omfattar privat betald anhörigomsorg, dvs. omsorgsarbete utfört av anhöriga och betalt (inom den vita eller svarta ekonomin) av den hjälpbehövande individen själv eller någon annan person. Från ett fåtal studier vet vi att olika former av privat betalning av anhörigas omsorgstjänster inte är ovanligt, men eftersom uppgifterna är så begränsade kommer frågan inte att diskuteras närmare i den här rapporten.⁷

Även om kunskapen är begränsad när det gäller många av modellens celler, förekommer sannolikt omsorgsarbete i de flesta celler – även i dem man inte omedelbart förknippar med omsorg.⁸ Inte heller detta kommer att diskuteras i det följande. Däremot är det viktigt att notera att gränserna mellan modellens olika rutor är flytande. Detta gäller inte minst gränsen mellan oavlönad och offentligt finansierad anhörigomsorg (cell 1 och 2). Som Clare Ungerson (1997, 2000) har påpekat finns det en rad betalningsformer mellan helt oavlönat arbete och formell avlöning – från symboliska ersättningar till mer regelrätta anställningar. Viktigt i sammanhanget är också vem som får bidraget – den hjälpbehövande eller den hjälpgivande parten. Gemensamt för de flesta former av offentlig finansiering av anhörigomsorg är dock att endast en mindre del av arbetsinsatsen ersätts ekonomiskt (jfr Mossberg Sand 2000 och Stark & Regnér 2001). De olika formerna av ekonomisk ersättning innebär olika villkor och har olika konsekvenser för den som utför omsorgsarbetet, och kommer att diskuteras närmare i kapitel 4 och 5.

Få omsorgsbehövande gamla människor får all sin hjälp från aktörer inom endast en av modellens celler. Runt många människor som behöver hjälp i sin vardag finns ett *omsorgspussel* som kan omfatta många olika aktörer. I likhet med ett vanligt pussel kan pusselbitarna passa mer eller mindre bra ihop med varandra.

⁶ Mellan 1993 och 2000 ökade andelen privatanställda inom äldre- och handikapp omsorgen från 2,5 till knappt 13 procent, huvuddelen i vinstsyftande företag (Trydegård 2001 s. 116). Ökningen har fortsatt även under senare år (Socialstyrelsen 2004a).

⁷ Enligt en norsk studie från 1980-talet betalade var femte äldre person som fick hjälp från anhöriga sina släktingar ur egen ficka (Lingsom 1988). Med undantag för en lokal studie som visar att detta tycks vara relativt vanligt också i Sverige (Hammarström 2000) finns mig veterligt inga svenska uppgifter om privat avlönad anhörigomsorg.

⁸ För diskussion, se Szebehely 1999a, 2004. Se även Stark & Regnér 2001.

Särskilt för den som har mycket stora omsorgsbehov eller nedsatt kognitiv förmåga hänger omsorgspusslets olika delar dåligt samman, vilket får konsekvenser inte bara för den sjuke utan också ofta för anhöriga som kan tvingas ta ansvar för att försöka samordna de olika samhällsinsatserna. Gurner & Thorslund (2003) hävdar att det inom den offentliga äldreomsorgen skulle behövas en sammanhållande kraft (en dirigent) för de sjukaste äldre. Särskilt problematiskt tycks omsorgspusslet vara när det gäller samspel mellan anhörigas och den offentliga äldreomsorgens insatser för mycket hjälpbehövande personers omsorg (Mossberg Sand 2000, Lundh & Nolan 2001, Wennberg 2002).

2 Var finns könsuppdelade uppgifter om anhörigomsorg i statistiken?

I detta kapitel analyseras olika statistikkällor på jakt efter könsuppdelade uppgifter om anhörigomsorg. Här skiljer vi på två olika typer av statistik: dels statistik som baseras på den som utför omsorgsarbetet, dels statistik som baseras på den hjälpbehövande äldre.⁹

Den som inte är intresserad av den befintliga statistikens möjligheter att belysa anhörigas omsorgsinsatser kan med fördel gå direkt till kapitel 3.

2.1 Statistik där frågorna ställs till den som ger omsorg

Det finns tre huvudsakliga statistikkällor från SCB som mer eller mindre väl kan användas för att belysa anhörigvård och dess betydelse för förvärvsarbete, ekonomi och hälsa ur den omsorgsgivande partens perspektiv – arbetskraftsundersökningen (AKU), tidsanvändningsstudien och undersökningen av levnadsförhållanden (ULF). I det följande granskas vilka uppgifter som kan erhållas genom dessa datakällor och i vad mån uppgifterna finns publicerade.

---

⁹ En tredje form av statistik är verksamhetsstatistiken där det finns vissa uppgifter om den del av anhörigomsorgen som ersätts ekonomiskt med offentliga medel. Uppgifter ur denna verksamhetsstatistik redovisas i kapitel 4, i samband med diskussionen av olika former av ekonomisk ersättning för anhörigvård.

2.1.1 Arbetskraftsundersökningen

Den viktigaste statistikkällan för arbete är Arbetskraftsundersökningen (AKU). Varje månad intervjuas (per telefon) 21 000 personer i åldrarna 16–64 år.¹⁰ AKU har fokus på arbetsmarknaden och inte på arbete generellt. Det innebär att olika former av oavlönat arbete inte fångas upp, vilket inte hindrar att det ändå finns uppgifter i AKU som berör anhörigvård, nämligen i den mån omsorgsansvaret inkräktar på förvärvsarbetet.

Frågeformuläret för AKU förändras just nu (2005) i enlighet med EU:s krav. I det frågeformulär som hittills har använts finns en fråga om *varför man arbetar mindre än vanligt eller inte alls* under en mätvecka. Svartalernativet ”vård av annan anhörig än barn” kan dock bara väljas av företagare/medhjälpare familjemedlem; inte av den betydligt större gruppen som är anställda. Den anställda som har förvärvsarbetat mindre eller inte alls för att hjälpa/vårda en anhörig kanske uppger ”semester”, ”annan tjänstledighet” eller ”övrigt”, beroende på formen av ledighet från arbetet, och den eventuella anhörigomsorgen blir inte synlig i intervjun.

I redovisningen från AKU redovisas anställda, företagare och medhjälpare tillsammans när det gäller *frånvaro från arbetet* under den aktuella mätveckan (SCB 2004a, tab. 19). År 2003 var totalt 302 000 män och 422 000 kvinnor frånvarande hela mätveckan, mer än hälften pga. sjukdom eller semester. Den som varit frånvarande pga. omsorgsansvar kanske ryms i dessa kategorier, eller i ”annan tjänstledighet” (3 000 män och 5 000 kvinnor) eller i ”övrigt” (4 000 män och 4 000 kvinnor). Eftersom uppgifter om anhörigvård inte samlats in för de anställda är det dock inte möjligt att med insamlade uppgifter utveckla detta närmare.

Inte heller i det nya formuläret som börjar användas 2005 återfinns anhörigvård som orsak till frånvaro från arbetet (helt eller delvis) under den aktuella veckan.

I det AKU-formulär som hittills har använts finns också en fråga till alla sysselsatta om de *vill arbeta mer*, och de anställda (men inte företagare/medhjälpare) tillfrågas också om *varför de inte arbetar så mycket som de skulle önska*. Här finns endast två svartalernativ: arbetsmarknadsskäl och personliga skäl. I intervjun nämns ”vårdarbete i familjen” som exempel på personliga skäl, men de personliga skälen specificeras inte. Av alla kvinnor är 17 000 undersyssel-

¹⁰ Som en följd av EU-anpassning intervjuas dessutom cirka 1000 personer i åldrarna 15 år och 65–74 år. Endast åldersgruppen 16–64 år redovisas dock i den reguljära statistiken.

satta av personliga skäl; 155 000 av arbetsmarknadsskäl. Bland män är motsvarande antal 9 000 resp. 66 000 (SCB 2004, tabell 18). Att vara undersysselsatt är därmed mycket vanligare bland kvinnor än bland män, men personliga skäl till detta är betydligt ovanligare än arbetsmarknadsskäl. Eftersom inga uppgifter om olika former av "personliga skäl" samlas in är det inte möjligt att genom närmare bearbetningar av insamlat material belysa frågan ytterligare. I vad mån kvinnors kortare förvärvsarbets-tid orsakas av omsorgsuppgifter för anhöriga kan därmed inte utläsas av AKU.

Det nya formuläret som börjar användas 2005 har större potential på detta område. Här får alla sysselsatta¹¹ som arbetar deltid svara på frågan om främsta anledningen till detta. Här finns svarsalternativet "vård av vuxna anhöriga, vänner, släktingar", och en följdfråga ställs om man skulle vilja "arbeta heltid om det fanns annan lämplig tillsyn och omvårdnad". Denna förändring i formuläret gör det möjligt att mer ingående belysa anhörigomsorgens betydelse för (ofrivilligt) deltidsarbete, men det är viktigt att notera att den som vill höja sin arbetstid, men som även i fortsättningen vill arbeta deltid, inte kommer att synliggöras. Och den som arbetar deltid för att ta hand om ett funktionshindrat barn kommer inte att kunna särskiljas från övriga som väljer att arbeta deltid pga. barn.

I det gamla frågeformuläret frågas också om de intervjuade befinner sig utanför arbetskraften, dvs. varken är sysselsatta eller arbetslösa. År 2003 gällde detta 582 000 män och 660 000 kvinnor (SCB 2004, tab. 21). Mer än tre fjärdedelar av dessa stod utanför arbetskraften pga. studier, sjukdom eller förtidspension. Anhörigvård finns inte med som svarsalternativ i frågeformuläret, vilket innebär att anhörigvårdare utanför arbetskraften kan återfinnas i samtliga svars-kategorier inklusive "hemarbetande" (52 000 kvinnor och 1 000 män) och kategorin "övrigt" (89 000 kvinnor och 83 000 män).

Det gamla frågeformuläret innehåller ytterligare tre frågor till personer utanför arbetskraften vilka skulle kunna belysa betydelsen av anhörigvård för att inte förvärsarbeta. De som inte arbetar får frågan om de vill respektive kan ta ett arbete, och i förekommande fall anledningen till att de inte vill/kan. Till frågan om varför man *inte vill* arbeta återfinns som ett av svarsalternativen "vård av an-

---

¹¹ Dvs. såväl anställda som företagare och medhjälpande hushållsmedlemmar.

hörig, t.ex. barnbarn”.¹² Till frågan om varför man *inte kan* arbeta finns ”vård av anhörig” som ett svarsalternativ. Såvitt jag har kunnat bedöma har dessa uppgifter hittills inte redovisats över huvud taget.

Även på denna punkt ger det nya frågeformuläret vissa möjligheter till fördjupning. Som ett av svarsalternativen till frågan om varför man inte vill arbeta återfinns ”vård av vuxna anhöriga, vänner, släktingar” (dvs. inte funktionshindrade barn, min anm.), och som följdfråga: ”skulle du sökt arbete om det funnits annan lämplig tillsyn och omvårdnad”.

Sammanfattningsvis visar genomgången att publicerade AKU-uppgifter endast i mycket begränsad utsträckning kan användas för att belysa i vad mån anhörigvårdare helt eller delvis avstår från förvärvsarbete pga. sitt omsorgsansvar. Några uppgifter finns insamlade men inte redovisade, men pga. frågornas konstruktion är värdet av dessa uppgifter relativt begränsat.

Det nya intervjuformuläret som började användas år 2005 rymmer större möjligheter. Frågorna gör det möjligt att belysa betydelsen av anhörigvård som orsak att inte förvärvsarbete över huvud taget, eller för att arbeta deltid.¹³ Med hjälp av det nya intervjuformuläret där ”vård av vuxna anhöriga, vänner, släktingar” är ett av svarsalternativen till att arbeta deltid borde det vara möjligt att exempelvis ta reda på i vad mån anhörigomsorg är en bidragande orsak till att 42 procent av kvinnor 55–64 år arbetar deltid.¹⁴

Den kunskap om deltidsarbete och anhörigomsorg som på detta sätt kan erhållas med hjälp av det nya intervjuformuläret i AKU har dock troligen vissa begränsningar. Deltidsarbete (som ofta kombineras med ett meransvar för familjemedlemmarnas och andra närståendes välfärd) är nästan lika vanligt över hela den kvinnliga livscykeln. Det gör att det kan vara svårt att med den typ av frågor som ingår i AKU fånga upp dem som arbetar deltid pga. att de vårdar en anhörig, framför allt i de fall när deltidsarbete har föregått anhörigvården. Det finns över huvud taget problem att fånga graden av frivillighet i kvinnors deltidsarbete (se exempelvis Båvner 2001, Forssell 2003 och Nyberg 2003 för diskussion).

¹² Exemplifieringen i svarsalternativet leder därmed tankarna till mindre betungande omsorgssituationer än vad man vanligen associerar med anhörigvård.

¹³ Däremot är det inte heller med det nya formuläret möjligt att belysa betydelsen av anhörigvård för *tillfällig* frånvaro på hel- eller deltid.

¹⁴ Uppgiften gäller år 2004 och har hämtats från SCB, statistikdatabasen, AKU (www.scb.se, 2005-03-08).

2.1.2 SCB:s tidsanvändningsstudier

Till skillnad från Arbetskraftsundersökningen har SCB:s tidsanvändningsstudier ett uttalat syfte att belysa mäns och kvinnors tidsanvändning för alla vardagslivets aktiviteter. Fokus är därmed på både förvärvsarbete och hemarbete och dessutom på tid för studier, fritid och personliga behov. En annan skillnad är att tidsanvändningsstudien inte ingår i den reguljära statistiken, utan endast har genomförts vid två tillfällen. Den första undersökningen som genomfördes 1990–91 omfattar åldrarna 20–64 år, den andra genomfördes 2000–01 och omfattar drygt 3 000 personer i åldrarna 20–84 år (SCB 2003). Vid den senaste studien var bortfallet stort.¹⁵ Studien bygger på informanternas tidsdagböcker över två dagar (en vardag och en helgdag) samt intervjuer. Endast en mindre del av det omfattande materialet har hittills avrapporterats; de insamlade uppgifterna är möjliga att analysera ur en rad aspekter och kan också användas för internationella jämförelser.

I tidsanvändningsstudien är det i princip möjligt att studera tidsåtgången för vård av anhöriga, som här ryms i kategorin ”omsorg om andra” (än barn). Det är däremot inte möjligt att skilja ut omsorg om sjuka, funktionshindrade eller äldre från andra hjälpinsatser, t.ex. passning av andras (friska) barn. Inte heller är det möjligt att skilja mellan omsorgsinsatser för personer inom och utanför det egna hushållet, eller avlönad anhörigomsorg från oavlönad.

SCB anger att ”omsorg om andra” är ”en ytterst problematisk kategori” (a.a. s. 93). Som anledning anges att tidsanvändningsstudier fokuserar på aktiviteter, inte motiv till aktiviteterna. Det innebär att en och samma uppgift kan upplevas och anges på olika sätt av olika personer. Matlagning nämns som exempel på en syssla som både kan ses som hushållsarbete och som omsorg, men som av tekniska skäl endast kan redovisas i en av kategorierna. I rapporten konstateras att många omsorgsaktiviteter därför sannolikt finns dolt i andra aktiviteter. Som indikation på detta nämns att äldre sammanboende kvinnor (65–84 år) lägger mer tid på hushållsarbete än någon annan grupp, vilket kan tolkas som att en del av deras mertid för hushållsarbete är ett uttryck för omsorgsarbete för deras äldre män (a.a. s. 93).

Om man endast ser till det som redovisas som ”omsorg om andra” uppgav enligt studien 14 procent av kvinnorna och 11 procent

¹⁵ Bortfallet var 25 procent år 1990-91 och 43 procent år 2000-01 (SCB 2003 s. 119).

av männen år 2000–01 att de gav omsorg om andra (a.a. s. 30). Andelen var i stort sett oförändrad jämfört med 1990–91. ”Omsorg om andra” var vanligast bland kvinnor över 45 år, däremot var köns- och ålderskillnaderna måttliga när det gäller tidsåtgången för omsorgsarbetet.

Även om osäkerheten kring vad svarspersonerna lägger i ”omsorg om andra” är ett problem skulle det sannolikt vara meningsfullt att göra ytterligare analyser av Tidsanvändningsstudien, och exempelvis jämföra tidsanvändning för kvinnor och män som uppger att de ger omsorg om andra med personer som inte ger sådan omsorg. Vilka skillnader finns det mellan grupperna när det gäller tid för förvärvsarbete och för fritid?

2.1.3 SCB:s Undersökningar av levnadsförhållanden (ULF)

ULF – SCB:s Undersökningar av levnadsförhållanden – är en bred datainsamling om individers välfärd. Sedan starten 1975 har sammanlagt mer än 200 000 personer intervjuats, huvudsakligen med besöksintervjuer. Studien genomförs årligen, men i redovisningarna slås två årgångar samman och omfattar 12–13 000 personer per tvåårsperiod. I huvudsak har personer mellan 16 och 84 år intervjuats. Bortfallet har under 1990 till 2003 varierat mellan 20 och 25 procent. Vissa frågor återkommer årligen i ULF, men de olika årgångarna har olika fokus (arbete, hälsa, sociala relationer respektive fysisk miljö). Genom den breda ansatsen, möjligheten att jämföra över tid och det relativt stora antalet intervjuer är ULF en mycket viktig källa för analys av befolkningens välfärdsförhållanden, och intervjuerna innehåller flera frågor av intresse för att belysa anhörigomsorgen.

Sedan 1994 ställs i ULF årligen två frågor om anhörigomsorg i samband med sysselsättning. Den första frågan gäller varför man arbetar deltid, den andra varför man inte förvärvsarbetar. Den som har svarat att man är deltidsanställd får frågan ”Man kan ha deltidsanställning av olika skäl. Nu ska jag räkna upp några tänkbara skäl. Att du har deltidsarbete beror det på ...”. Ett av alternativen är ”vård av anhörig”. Den som har svarat att man inte arbetar alls får en liknande fråga: ”Det kan ju finnas flera skäl till att man inte arbetar. Nu skall jag räkna upp några tänkbara skäl så får du säga vilka som passar in på din situation. Att du inte arbetar beror det på ...”. Ett av alternativen är ”vård av anhörig”.

SCB har hittills inte särredovisat dessa uppgifter.¹⁶ Uppgifterna skulle kunna redovisas köns- och åldersdelat, från 1994 och framåt, och därmed ge en bild av i vad mån kvinnor och män i olika åldrar uppger vård av anhörig som anledning till att arbeta deltid eller att inte arbeta över huvud taget. Vidare skulle man med hjälp av andra ULF-frågor kunna analysera om denna grupps hälsa och ekonomi skiljer sig från andras. En begränsning i materialet är dock att man inte får veta vem som vårdas (om det är sjuka eller funktionshindrade barn¹⁷, vuxna eller äldre; hemmaboende eller institutionsboende), och inte heller omfattningen och varaktigheten i vårdansvaret. Det är också svårt att veta om personer med samma omsorgsansvar är lika benägna att uppfatta sitt åtagande som ”vård” och därmed uppge detta som orsak till att inte arbeta (heltid), jfr diskussionen ovan.

År 2002–03 genomfördes ULF utan övre åldersgräns, och med ett utvidgat frågeformulär i åldersgruppen 55 år och äldre (ULF 55+). Till denna åldersgrupp ställdes förutom ovannämnda två frågor ytterligare fyra frågor med möjligheten att uppge ”vård av anhörig” som anledning till att man inte arbetar ’normalt’ (mitt ordval). Detta gäller ”vård av anhörig” som orsak till att man vill gå i pension före 65 års ålder; som orsak till att man lämnat arbetslivet, oavsett om detta var före eller vid 65 års ålder; som orsak till varför man hade velat gå i pension tidigare än man faktiskt gjorde samt som orsak till att man hade deltidsarbete före pensioneringen. Dessa frågor har såvitt känt inte redovisats, men vore intressanta att analysera ur ett könsperspektiv.

I ULF 55+ finns ytterligare en mycket intressant fråga som inte ingår i de reguljära ULF-studierna: ”Hjälper du själv regelbundet någon annan person som är gammal, sjuk eller handikappad och som antingen bor här i ditt hushåll eller någon annanstans?” Svartalternativen är Ja dagligen; Ja flera gånger per vecka; Ja några gånger per månad eller mer sällan; Nej. Vidare finns här följdfrågan ”Vem hjälper du?” med svartalternativen: make/maka/sambo i hushållet; dito på institution; annan familjemedlem/släkting i hushållet; dito utanför hushållet; annan person i dennes hem resp. på institution. Inte heller denna fråga har hittills redovisats, så vitt jag har kunnat utröna.

Jag bedömer att denna fråga har stor potential, inte bara för att belysa anhörigomsorgens omfattning utan också dess konsekvenser

¹⁶ Personlig information Cecilia Skjöld, ULF-gruppen, 2005-02-02.

¹⁷ Vård av friska barn ingår inte i ”vård av anhörig”.

för omsorgsgivarnas hälsa, ekonomi och sysselsättning, genom möjligheten att kombinera med andra frågor i ULF. Därmed kan ny och högst relevant kunskap erhållas om medelålders och äldre (men inte yngre) kvinnors och mäns omsorgsinsatser, och omsorgsgivande kvinnor och män kan jämföras med befolkningen i övrigt.¹⁸

2.2 Statistik där frågorna ställs till den som behöver omsorg

2.2.1 SCB:s Undersökningar av levnadsförhållanden (ULF)

ULF är en viktig datakälla också när det gäller att belysa anhörigomsorgen från den hjälpbehövandes perspektiv. I de allra flesta ULF-årgångar sedan 1980 (undantag 1986–87 och 1993–94) finns en fråga om vem som (vid behov) hjälper den tillfrågade med husliga eller omvårdande uppgifter. Frågan och svarsalternativen varierar något över tid, liksom vilka som får svara på frågan. En genomgående begränsning är dock att de som bor på institution inte får svara på dessa frågor.

Trots begränsningarna är det möjligt att med hjälp av ULF-studierna belysa hur stor andel av äldre med olika funktionsnedsättningar och hjälpbehov som får hjälp av anhöriga inom och utom hushållet respektive av hemtjänsten.¹⁹ Från 1996–97 ställs också frågan om hur ofta hjälpen ges av resp. hjälpgivare (varje dag, någon gång varje vecka, mer sällan). Detta material har använts för flera jämförelser över tid, men också för att belysa omsorgsmönster bland olika grupper av hjälpbehövande, se avsnitt 3.2.

Ur jämställdhetsperspektiv begränsas analysmöjligheten av att det saknas uppgifter om omsorgsgivarens kön. En annan begränsning är åldersgränsen; de ordinarie ULF-studierna har hittills riktats endast till dem som är 84 år eller yngre. Undantag är 1988–89 och 2002–03 års undersökningar som saknade övre

---

¹⁸ En begränsning är dock att inte heller detta material gör det möjligt att skilja avlönad anhörigomsorg från oavlönad, och det är inte möjligt att skilja omsorg om äldre från omsorgen om andra åldersgrupper (även om det här finns en intressant möjlighet att skilja mellan hjälp till makar och andra anhöriga, och mellan hjälp till hemmaboende och institutionsboende personer).

¹⁹ I den senaste ULF-studien (2004-05) är svarsalternativen "annan hushållsmedlem", "anhörig utanför hushållet eller bekant", "kommunal hjälp", "privat köpt hjälp" samt "annan hjälp".

åldersgräns.²⁰ Från 2004 ingår ett mindre antal 85 år och äldre i ULF-undersökningarna. Även dessa studier har använts för att belysa de äldres omsorgsmönster över tid, se avsnitt 3.2.

I 2002–03 års undersökning finns många intressanta frågor om omsorgsmönster, och det är här möjligt att skilja mellan make/maka/sambo, dotter, son, svärdotter, svärson och andra anhöriga/släktingar/bekanta som omsorgsgivare. Däremot är det inte heller med hjälp av detta material möjligt att få en samlad bild av anhängomsorgens kön, men man kan exempelvis skilja mellan döttrars och söners insatser. Så vitt jag kan bedöma har dessa mer detaljerade uppgifter om omsorgsgivarna (ännu) inte redovisats.

2.2.2 Socialstyrelsens intervjustudier bland hemmaboende äldre

Socialstyrelsen har vid två tillfällen låtit Temo genomföra intervjustudier med fokus på levnadsförhållanden bland äldre (75 år+) som bor hemma. 1994 intervjuades 1 379 personer, år 2000 var antalet intervjuade 1 466 (Socialstyrelsen 1994 och 2000). Jämfört med de reguljära ULF-studierna är styrkan i dessa undersökningar dels att även de allra äldsta ingår, dels att det finns mer ingående frågor om anhörighjälp. Bland annat kan man med dessa studier analysera vem som hjälper de äldre med olika uppgifter, och det är också möjligt att skilja mellan exempelvis hjälp från döttrar, söner, systrar, bröder, svärdöttrar och svärsöner. Materialet har dock vissa brister: dels ingår inte äldre i institutionsvård (och därmed kan inte anhörigas omsorgsinsatser för institutionsboende äldre studeras), dels är bortfallet stort, särskilt vid det andra intervjutillfället, då man, till skillnad från 1994 (och till skillnad från SCB:s ULF-studier), inte använde sig av indirekta intervjuer (dvs. intervjuer med en närstående i de fall den äldre inte själv kunde besvara frågorna).²¹

Trots dessa reservationer är materialet av stort intresse i detta sammanhang och de båda studierna har (ibland i kombination med ULF) använts för många analyser (se vidare avsnitt 3.2 och 3.4).

---

²⁰ År 1988–89 intervjuades 3 583 personer 65 år och äldre, bortfallet var 22 procent; år 2002–03 intervjuade 3 552 personer och bortfallet var 25 procent i åldersgruppen 65–79 år; 31 procent i gruppen 80 år+.

²¹ Enligt Socialstyrelsen (2000, s. 9) var andelen vägrare 30 procent år 2000 och 17 procent år 1994. I dessa siffror ingår inte det bortfall som beror på att personer inte påträffats eller är för sjuka för att besvara frågorna.

2.3 Sammanfattande bedömning av statistiken

Sammantaget kan konstateras att det finns uppgifter om anhörigas omsorgsinsatser i alla de datakällor som hittills har diskuterats, men att frågekonstruktionerna i flera fall omöjliggör närmare analyser av könsfördelningen vad gäller anhörigomsorgens omfattning.

Det material som trots allt finns om anhörigomsorgen speglad genom omsorgsgivarna har hittills i stort sett inte redovisats. Utifrån ett jämställdhetsperspektiv finns det vissa brister i hur frågorna ställs, men det finns också ett antal intressanta analyser som skulle vara möjliga att genomföra även med den insamlade statistiken. Eftersom det tidigare frågeformuläret i AKU hade begränsningar när det gäller att belysa samband mellan anhörigomsorg och förvärvsarbete, vore det viktigt att så snart som möjligt undersöka det nya formulärets möjligheter i detta sammanhang. Om uppgifterna är tillförlitliga borde könsuppdelade uppgifter om anhörigomsorg som orsak till att inte förvärvsarbete alls eller att göra det på deltid ingå i den reguljära redovisningen från AKU.

Om syftet är att inte enbart belysa omfattningen av anhörigomsorgen utan också dess konsekvenser för de kvinnor och män som utför omsorgsarbetet är ULF en bättre källa än såväl AKU som Tidsanvändningsstudien, eftersom ULF rymmer många frågor om hälsa, förvärvsarbete och ekonomi.

Den fråga i ULF om anhörigomsorg som endast ställts vid ett tillfälle (2002–03), och då endast till personer som fyllt 55 år ("Hjälper du själv regelbundet någon annan person som är gammal, sjuk eller handikappad och som antingen bor här i ditt hushåll eller någon annanstans?") är sannolikt den enskilda fråga som har störst potential för att fånga anhörigas omsorgsinsatser. För att möjliggöra jämförelser över tid vore det därför önskvärt om denna fråga skulle upprepas regelbundet, och helst ingå i det reguljära frågebatteriet i ULF.

De data som fångar de äldres erfarenheter av att ta emot hjälp har analyserats betydligt mer ingående än de data som fångar de anhöriga omsorgsgivarnas erfarenheter. Uppgifter om hjälpbehövande äldre, baserade på ULF och från Socialstyrelsens stora intervjustudier, har använts för att belysa förskjutningar mellan offentlig omsorg och anhörigomsorg över tid, och för att belysa äldre mäns och kvinnors skilda omsorgsmönster (se avsnitt 3.2). Ur ett jämställdhetsperspektiv har dock det insamlade materialet

vissa brister, framför allt genom att det saknas möjlighet att konsekvent belysa de anhöriga omsorgsgivarnas kön

Vare sig i de data som baseras på uppgifter från hjälpbehövande äldre eller från presumtiva anhöriga omsorgsgivare finns det information om ekonomisk ersättning för anhörigomsorg. Om man genom den offentliga statistiken vill kunna skilja mellan betald och obetald anhörigomsorg, och den ekonomiska ersättningens eventuella konsekvenser för anhörigvårdarnas ekonomi och välfärd, behöver därför nya uppgifter samlas in, förslagsvis i ULF.

3 Forskning om anhörigomsorg

I detta kapitel redovisas dels forskning som bygger på de statistikkällor som redovisats i kapitel 2, dels forskning som bygger på data som insamlats på annat sätt. Strukturen följer inledningsvis samma indelning som i kapitel 2, dvs. i avsnitt 3.1 redovisas studier som baseras på uppgifter från den som utför omsorgsarbetet och i avsnitt 3.2 studier som bygger på uppgifter från de hjälpbehövande äldre. I avsnitt 3.3 diskuteras kortfattat förklaringar till den förskjutning från offentlig omsorg mot anhörigomsorg som ägt rum. I avsnitt 3.4 redovisas några egna, tidigare ej publicerade, analyser, baserade främst på Socialstyrelsens intervjuundersökning bland hemmaboende äldre från år 2000. Avslutningsvis redovisas i avsnitt 3.5 en kortfattad översikt över forskning som belyser anhörigas erfarenheter av att vara anhörigvårdare.

3.1 Studier baserade på uppgifter från den som ger omsorg

De offentliga statistikkällor som nämnts i avsnitt 2.1 har (så vitt jag har kunnat utröna) inte använts för att belysa anhörigas omsorgsinsatser. Däremot har uppgifter om förekomsten av anhöriga omsorgsgivare i befolkningen samlats in och analyserats i några olika forskningsprojekt sedan mitten av 1990-talet.

3.1.1 Socialstatsprojektet

Karin Busch Zetterberg (1996) har redovisat en studie som bygger på 2 749 telefonintervjuer med personer 16–89 år. Studien genomfördes 1994 och har hög svarsfrekvens (ca 80 procent). Studien genomfördes inom ramen för City-universitetets forskningsprogram ”Den svenska socialstaten”. Enligt studien uppgav 5 procent av såväl män som kvinnor att de regelbundet hjälper en ”sjuk, handikappad eller äldre” person inom hushållet, och 20 procent av kvinnorna och 16 procent av männen uppgav att de hjälper någon motsvarande person utanför det egna hushållet. Sammantaget uppgav 23 procent av kvinnorna och 20 procent av männen att de hjälper någon hjälpbehövande person inom eller utanför hushållet (a.a. s. 87). I studien finns inga uppgifter om hur mycket tid som kvinnor och män lägger på anhörigomsorg, men när det gäller vård av make/maka och av förälder/svärförälder uppgav kvinnor betydligt oftare än män att de har huvudansvaret för den vårdades hjälp (a.a. s. 114 och 119).

Anhörigomsorg är vanligast i åldrarna 45–64 år, och där är föräldrar/svärföräldrar de vanligaste omsorgsmottagarna (a.a. s. 88 och 92). De flesta som hjälper någon utanför hemmet hjälper en äldre person, 82 procent av de hjälpta är över 60 år (s. 95). Av anhörighjälparna hjälper 15 procent en person som tillfälligt eller varaktigt vårdas på sjukhus, vårdhem eller liknande (s. 262).

3.1.2 Befolkningsbaserade studier om informella hjälpinsatser

I syfte att belysa omfattningen av både organiserat frivilligarbete och informella hjälpinsatser genomfördes 1992 och 1998–99 två riksrepresentativa befolkningsstudier. Ansvariga för studierna var Eva Jeppsson Grassman och Lars Svedberg (se t.ex. Jeppsson Grassman & Svedberg 1999).²²

Frågan om informella hjälpinsatser gällde i dessa undersökningar regelbundna oavlönade insatser för anhöriga, vänner, grannar eller andra närstående utanför det egna hemmet. Dessa insatser exemplifieras i studien med skjutsning, matinköp, trädgårdsarbete, städning etc. Viktigt i sammanhanget är att man på detta sätt fångar insatser också för personer som inte är äldre, sjuka eller funktions-

---

²² 1992 års studie genomfördes inom ramen för Socialtjänstkommitténs arbete och omfattade 1 045 telefonintervjuer, 1998–99 års studie omfattade 1 104 intervjuer och genomfördes på uppdrag av Demokratiutredningen. Bortfallet var 29 respektive 30 procent.

hindrade, t.ex. passning av (friska) barnbarn, men däremot inte den del av anhörigvården där ekonomisk ersättning förekommer. Med denna definition finner man att år 1992 uppgav 29 procent av männen och 27 procent av kvinnorna (16–74 år) att de gav regelbundna insatser till någon person utanför det egna hemmet, år 1998–99 var motsvarande andelar 28 respektive 31 procent – med andra ord inga större förändringar, men en tendens till ökning av kvinnors hjälpinsatser (Svedberg 2001 s. 160). Hjälpgivandet var vanligast i åldersgruppen 60–74 år (a.a. s. 161).

Jämfört med Busch Zetterbergs studie framstår de informella insatserna som mer omfattande i denna studie. Förklaringen är med största sannolikhet den vidare definitionen, dvs. att även hjälpinsatser som inte gäller omsorgsbehövande personer inkluderas.

3.1.3 Befolkningsbaserad studie i Stockholms län

År 2000 genomfördes en studie som på flera sätt påminner om Busch Zetterbergs undersökning, och som samtidigt är en vidareutveckling av de studier som nämndes i föregående avsnitt. Med ekonomiskt stöd från *Anhörig 300* genomförde Eva Jeppsson Grassman med medarbetare en telefonintervjustudie med ett representativt urval av personer i Stockholms län. Sammanlagt 1 639 personer i åldrarna 18–84 år intervjuades (bortfallet var 39 procent). Studien har avrapporterats i bl.a. Jeppsson Grassman (2001, 2003).

Undersökningen tar i likhet med de ovan nämnda medborgarstudierna ett mycket brett grepp på *informella hjälpinsatser*. Förutom omsorgsinsatser för sjuka, äldre eller funktionshindrade personer inkluderas också hjälp till personer som inte har särskilda omsorgsbehov. Jämfört med de studier som nämns i avsnitt 3.1.2 var definitionen ännu vidare och totalt 39 procent av de intervjuade uppgav att de gav informella hjälpinsatser till någon person utanför det egna hushållet (Jeppsson Grassman 2001 s. 16).

I det följande är det dock inte denna vida definition av informella insatser som vi ska intressera oss för, utan de insatser som görs för ”sjuka, handikappade eller gamla” inom eller utanför det egna hushållet som är ”i behov av särskilda omsorgsinsatser”.²³ I

---

²³ Det innebär att vi i fortsättningen bortser från 22 procent av de intervjuade som uppger att de enbart ger hjälp till någon person som inte har särskilda omsorgsbehov. Denna grupp som Jeppsson Grassman betecknar *den engagerade medborgaren* utför mindre omfattande insatser

undersökningen uppgav 17 procent att de utför insatser för omsorgsbehövande personer *utanför* det egna hushållet. Jeppsson Grassman (a.a. s. 70) betecknar dessa *omsorgsgivare*, till skillnad från de 5 procent *anhörigvårdare* som hjälper en omsorgsbehövande person inom det egna hushållet. De två grupperna skiljer sig bland annat när det gäller omfattningen av omsorgsinsatserna, men båda formerna av insatser är vanligare bland kvinnor än män. Kvinnorna lägger också mer tid på sitt omsorgsarbete än männen, se tabell 1.

Tabell 1 Andel (%) som utför informella hjälpinsatser till personer med särskilda omsorgsbehov samt genomsnittligt antal hjälptimmar. Kvinnor och män, 18–64 år, i Stockholms län, år 2000

	Kvinnor	Män
Andel (%) som hjälper person utanför hushållet med omsorgsbehov: <i>omsorgsgivare</i> ¹	20	14
Genomsnittligt antal timmar per månad ²	28	17
Andel (%) som hjälper person inom hushållet med omsorgsbehov: <i>anhörigvårdare</i> ³	6	4
Genomsnittligt antal timmar per månad ³	102	79

Källor: ¹Egen beräkning från Jeppsson Grassman 2001 s. 20-21, ² Personlig information från Jeppsson Grassman, ³Jeppsson Grassman 2001 s. 22.

Det är viktigt att vara medveten om att dessa uppgifter inte enbart gäller omsorg om äldre personer, även om kvinnor över 75 år är den vanligaste mottagaren av *omsorgsgivarens* insatser, och andelen omsorgsgivare är högst i åldersgruppen 45–59 år. Den vanligaste omsorgsrelationen är en dotter som hjälper sin mor (Jeppsson Grassman 2001 s. 44). En intressant information i studien (samslämmig med Busch Zetterbergs studie) är att 14 procent av de personer som hjälps av omsorgsgivarna bor i någon form av äldreboende (a.a. s. 41).

Anhörigvårdare förekommer främst i åldersgruppen 75–84 år, och den vanligaste mottagaren av vården är en maka/make, men även barn är ofta mottagare av anhörigvårdarens insatser (a.a. s. 71). Ekonomisk ersättning från det offentliga förekommer bland

(i genomsnitt 13 timmar per månad), och omfattar ungefär lika många män som kvinnor (aa s. 68).

3 procent av omsorgsgivarna och bland 13 procent av anhängvårdarna (a.a. s. 62).²⁴

Könsskillnaderna framstår som större i denna studie än i de två rikstäckande studier som redovisades i föregående avsnitt. Detta kan sannolikt förklaras med skillnader mellan studierna i hur hjälpinsatserna avgränsas – kvinnor och män ger hjälp till personer som inte behöver särskild omsorg i ungefär samma utsträckning, men *när det handlar om hjälp till omsorgsbehövande personer är kvinnors insatser genomsnittligt sett både vanligare och mer tidskrävande än mäns*. Kvinnors och mäns hjälpinsatser skiljer sig inte bara i omfattning utan också till innehållet: kvinnor utför mer av tillsyn, personlig omvårdnad och hushållsarbete, medan män utför mer av trädgårdsskötsel, reparationer och dylikt (a.a. s. 36).

Enligt undersökningen är det vanligare bland utrikesfödda att man hjälper en omsorgsbehövande person utanför det egna huset (Jeppsson Grassman 2001 s. 26).²⁵

3.2 Studier baserade på uppgifter från den som behöver/får omsorg

SCB:s ULF-studier från olika år och Socialstyrelsens intervjustudier bland hemmaboende äldre från 1994 och 2000 har som tidigare nämnts använts för ett stort antal tidsjämförelser av äldres omsorgsmönster.²⁶ Det stora antalet analyser gör att det inte är möjligt att här redovisa dem i detalj.

Gemensamt för de allra flesta studierna är att de visar att den minskade andelen äldre med kommunal hjälp åtföljs av en ökad andel äldre med anhänghjälp.²⁷ Däremot ger de olika bilder av anhängomsorgens omfattning.

---

²⁴ Formerna och omfattningen av ekonomisk ersättning anges inte, och vi vet därför inte om det handlar om symboliska ersättningar eller mer reell betalning, och inte heller om det rör sig om insatser för äldre eller för exempelvis funktionshindrade barn.

²⁵ Dessa uppgifter är samstämmiga med Szebehely, Fritzell & Lundberg 2001 s. 183: äldre funktionshindrade personer födda utanför Sverige får betydligt oftare än svenskfödda i samma situation hjälp från anhöriga, och de får mindre ofta hjälp från hemtjänsten.

²⁶ Se t.ex. Johansson 1991; Szebehely 1993, 1998; Szebehely, Lingsom & Platz 1997; Szebehely, Fritzell och Lundberg 2001; SOU 2001:79; Socialstyrelsen 2000; Sundström, Johansson & Hassing 2002; Johansson, Sundström & Hassing 2003; SCB 2004b; Socialstyrelsen 2004b; Malmberg & Sundström 2004; Larsson 2005. För en genomgång av material som kan användas för att belysa anhängomsorgsinsatser för äldre, se även Johansson & Sundström 2002 och Sundström & Johansson 2004.

²⁷ Se exvis Szebehely 1993; Szebehely, Fritzell & Lundberg 2001; Johansson, Sundström & Hassing 2003; SCB 2004b; Larsson 2005.

En del av skillnaderna kan sannolikt förklaras av vilka år som jämförs och vilka åldersgrupper som studeras, men också av om studierna tar hänsyn till skillnader i äldres hjälpbehov eller ej. Självklart är anhörigomsorgen av högst olika omfattning om man enbart ser till de insatser som ges av anhöriga utanför hushållet eller om också makars eller andra hushållsmedlemmars omsorgsinsatser inkluderas.

Även när man försöker få en bild av mäns och kvinnors omsorgsmönster ger de olika studierna delvis olika bilder. Förutom de redan nämnda förklaringarna beror detta också på om man ser till äldre kvinnor och män generellt eller om man skiljer på ensamboende resp. gifta äldre. Om man skiljer på ensamboende och sammanboende äldre, och om man tar hänsyn till att äldre mäns och kvinnors hjälpbehov skiljer sig och även har förändrats på olika sätt över tid, blir dock bilden ganska samstämmig: parallellt med en minskning av den offentliga äldreomsorgen har det skett en *ökning av anhörigas omsorgsinsatser*, och *gamla kvinnor är mer än män berörda* av dessa förändringar.

Enligt Szebehely (1993) minskade den kommunala hjälpen påtagligt bland rörelsehindrade och hjälpbehövande äldre kvinnor mellan åren 1980–81 och 1988–89, samtidigt som andelen som fick hjälpinsatser från anhöriga som de inte bodde tillsammans med ökade markant. Bland män var hjälpmönstret stabilt – hemhjälpen minskade i stort sett inte, och anhörighjälpen ökade inte heller. En delvis liknande trend visas av SCB (2004b s. 41): Mellan åren 1980 och 2002 minskade den kommunala hjälpen bland både män och kvinnor (65–84 år) som behövde hjälp, men minskningen var större bland kvinnorna och det var bara bland kvinnorna som anhörigas hjälpinsatser ökade. Till en liknande slutsats kommer Larsson (2005) som jämför perioden 1988–89 och 2002–03: Hemtjänsten har minskat bland kvinnor 80 år och äldre, samtidigt som anhörigas omsorgsinsatser har ökat – både makars och andra anhörigas. Socialstyrelsen (2004b s. 14) finner att bland hjälpbehövande äldre (75 år+) har andelen som *enbart* får informell hjälp (dvs. inte hjälp från hemtjänsten) ökat både bland sammanboende män och kvinnor, och bland ensamboende kvinnor men inte bland ensamboende män (jämförelsen gäller åren 1988 och 2000).

Enligt en beräkning har arbetsdelningen mellan hemtjänsten och anhöriga förskjutits påtagligt mellan 1994 och 2000: År 1994 stod anhöriga för 60 procent av det sammanlagda antalet hjälptimmar

för hemmaboende äldre; år 2000 var anhörigas andel 70 procent (Sundström, Johansson & Hassing 2002).

En annan analys av samma material visar att det främst är *kvinnliga anhörigas insatser som har ökat*: År 1994 fick 29 procent av ensamboende hjälpbehövande äldre hjälp av kvinnliga anhöriga, år 2000 var motsvarande andel 39 procent. Manliga anhörigas insatser var i stort sett oförändrade – 14–15 procent fick hjälp av manliga anhöriga. Döttrar framstår som de viktigaste hjälpgivarna: Andelen som fick hjälp av döttrar hade ökat från 22 till 33 procent, medan andelen som fick hjälp av söner var i stort sett oförändrad och låg runt 12–13 procent (Johansson, Sundström & Hassing 2003, Sundström & Johansson 2004 s. 38).

En analys visar på ett klassmönster i förändringarna över tid: Minskningen av andelen som får hjälp från hemtjänsten har bland högutbildade äldre åtföljts av en ökning av hjälp köpt på den privata marknaden medan det bland lågutbildade äldre i stället har skett en ökning av anhörigas omsorgsinsatser (SOU 2001:79 s. 77). Dessa förskjutningar av äldreomsorgen kan betecknas som en trend mot *marknadisering* resp. *informalisering*, två trender med skilda klassförtecken (Szebehely 2004).

Den tydliga trend i riktning mot en informalisering av omsorgen om äldre som här har visats skiljer sig mot de tidigare redovisade studierna som fokuserat på den hjälpgivande parten. Enligt SCB 2003 (tidsanvändningsstudien) och Svedberg 2001 (två befolkningsstudier) är andelen i befolkningen som gör hjälpinsatser i stort sett stabil över tid (Svedberg rapporterar dock en viss ökning av kvinnors insatser). En trolig förklaring till dessa olika bilder är att de studier som speglar anhörigomsorg från omsorgsgivarnas perspektiv har en betydligt bredare definition av hjälpinsatser. Förutom omsorgsinsatser för äldre som behöver hjälp i sin vardag inkluderas också omsorgsinsatser för yngre hjälpbehövande personer. Men den stora skillnaden ligger sannolikt i att studierna ur hjälpgivarperspektiv också inkluderar hjälpinsatser för personer som varken är äldre, funktionshindrade eller av andra skäl är omsorgsbehövande. Omfattningen av hjälpinsatser i denna vida mening är förmodligen ganska stabil över tid. Däremot tycks ökningen av anhörigas omsorgsinsatser för hjälpbehövande äldre ha ett samband med minskningen av den offentliga äldreomsorgen.

3.3 Varför ökar anhörigomsorgen?

Ökningen av anhörigomsorgen för äldre hänger således samman med minskningen av den offentliga äldreomsorgen. Denna minskning kan i sin tur relateras till förändringar inom både den kommunala äldreomsorgen och inom sjukvården.²⁸ Däremot är det inget som tyder på att förskjutningen från offentlig hjälp mot anhörigomsorg skulle vara en följd av förändrade preferenser bland äldre eller deras anhöriga (se vidare tabell 3 nedan).

De offentliga resurserna för äldreomsorg minskade under 1990-talet, och även om det har skett en viss återhämtning har resurserna inte hållit jämna steg med ökningen av antalet äldre (SOU 2001:79; Regeringens skrivelse 2003/04:102). Förändringarna inom sjukvården har stor betydelse här: Mellan 1992 och 2003 nära nog halverades antalet vårdplatser inom akutsjukvården, samtidigt som antalet 80 år och äldre i befolkningen ökade med 22 procent (Socialstyrelsen 2005 s. 35). Vårdtiderna förkortades kraftigt och äldre människor som lämnar sjukhuset med stora omsorgsbehov tar idag en större andel av den kommunala äldreomsorgens resurser. Som en följd har äldreomsorgens insatser kommit att koncentreras på en mindre och allt skröpligare grupp, medan äldre med mindre omfattande hjälpbehov oftare ställs utanför det kommunala åtagandet.

Även om kommunernas försämrade ekonomi har stor betydelse i det här sammanhanget, är det samtidigt viktigt att notera att det inte är givet att en koncentration av resurserna på de mest hjälpbehövande är det mest kostnadseffektiva och i än mindre grad det mest humana sättet att fördela kommunens resurser. Mindre hjälpinsatser kan troligen vara förebyggande och ha stor betydelse för både äldres och deras anhörigas situation. Här är den danska äldreomsorgen av intresse. I Danmark har man nämligen valt att både ge omfattande vård och omsorg för de mest behövande och små hjälpinsatser till stora grupper av äldre med mindre omfattande behov. Den danska hemtjänsten som är gratis når mer än dubbelt så stor andel av de äldre jämfört med Sverige. Sedan 1998 finns en lag i Danmark som ålägger kommunerna att två gånger årligen erbjuda hembesök till alla kommuninnevånare som fyllt 75 år. Lagen infördes efter en försöksverksamhet som visade att hembesök och små hjälpinsatser ledde till minskade behov av institutionsvård, och därmed på sikt till minskade kostnader. Jämfört med Sverige tycks

---

²⁸ När inte annat anges bygger detta avsnitt på Szebehely 2004.

danska anhöriga stå mindre ensamma om sitt omsorgsansvar (Rostgaard 2004).

Exakt hur hemhjälpminskningen i Sverige har gått till är inte känt. Sannolikt är en *striktare tilldelning av hjälp* endast en av flera faktorer, och det är här viktigt att notera att det inte finns någon laglig grund för en förändrad bedömning av äldres hjälpbehov. Snarare är åtstramningen ett resultat av *skärpta kommunala riktlinjer* som på många håll har stramat åt avgränsningen av de behov som kommunen åtar sig att möta och ökat kraven på anhörigas omsorgsinsatser. Den som behöver hjälp med enbart husliga sysslor som städning, tvätt och inköp avvisas i vissa kommuner rutinmässigt, och på många håll har de tjänstemän som bedömer de sökandes behov av hjälp fått instruktioner att noggrannare än tidigare undersöka om det finns eventuella närstående som kan ge hjälp. Fast det enligt Socialtjänstlagen är den enskildes behov och inte kommunens ekonomi som ska vara avgörande, har ofta de tjänstemän som bedömer de sökandes hjälpbehov fått strängare krav att hålla kommunens budget. På senare år har det också blivit vanligare med kommunala riktlinjer om att tjänstemännen ska undersöka ifall det finns anhöriga eller andra närstående utanför hushållet som kan ge hjälp. Trots att svensk familjerättslig lagstiftning inte ålägger vuxna barn eller andra släktingar något omsorgsansvar för äldre anförvanter fanns sådana riktlinjer i var fjärde svensk kommun år 2002 (Socialstyrelsen 2003a).

Sannolikt finns det ett samspel mellan striktare lokala riktlinjer för hjälptilldelning och de äldres efterfrågan av hemhjälp. Enligt en studie från början av 1990-talet anpassade de äldre sin ansökan efter kommunens regler; exempelvis upphörde efterfrågan av hjälp med städning i en kommun efter det att kommunen gått ut med information om att man inte längre beviljade hjälp med enbart rengöring (Socialstyrelsen 1992). Stockholms stads äldreomsorgsinspektörer kritiserar i sin senaste rapport att handläggarna med hänsyn till kommunens budget och lokala riktlinjer ofta uppmanar de äldre att inte söka hjälp med vissa tjänster, t.ex. städning oftare än en gång per månad eller promenad (Stockholms stad 2005). Ett tecken på att äldre människor avstår från att söka hjälp om de inte tror att hjälpen kommer att beviljas är att formella avslag på ansökningar om hemhjälp är sällsynta, och ännu mer sällsynt är att äldre människor utnyttjar sin lagliga rätt att överklaga ett avslag. Enligt en beräkning avsågs år 2001 en procent av alla hemhjälpansökningar

helt eller delvis, och av dessa avslag överklagades endast vart 20:e beslut (Socialstyrelsen 2002a).

En annan orsak till den minskade hemhjälpansvändningen är sannolikt *avgiftsökningarna*. I många kommuner höjdes avgifterna kraftigt under 1990-talet – framför allt för dem med mindre omfattande hjälpbehov, och på många håll har avgifterna använts för att styra bort efterfrågan på kommunens insatser. Enligt en beräkning från slutet av 1990-talet avstod ungefär var sjätte hjälpbehövande person över 75 års ålder från hemhjälp på grund av avgiftens storlek. Gamla kvinnor med låga pensioner avstod oftare än andra (Socialstyrelsen 2001). Den avgiftsreform inom äldreomsorgen som infördes 2002 (den s.k. ”maxtaxe-reformen”) innebar dock en begränsning av kommunernas möjligheter att ta ut höga avgifter, och under det första året efter reformen ökade andelen avgiftsbefriade bland äldreomsorgsmottagarna från 14 till 34 procent. I samband med taxereformen höjde dock många kommuner minimiavgiften för hemtjänst, vilket innebär att ett okänt antal äldre i stället fick höjda kostnader (Socialstyrelsen 2003b).

Ytterligare en trolig orsak till hemhjälpminskningen är *innehållsliga* och *organisatoriska förändringar* av hemtjänsten som innebär att hjälpen av många uppfattas som mindre attraktiv. Sådana förändringar av hjälpens utformning innefattar bland annat minskad personalkontinuitet, knappare hjälptider i förhållande till behov och utglesad huslig hjälp. Hjälpen är idag allra oftast uppgiftsstyrd, inte som tidigare tidsstyrd (dvs. den äldre får allt mer sällan veta när hjälpen ska komma och hur länge personalen kommer att stanna, däremot är det i förväg strikt bestämt vilken uppgift som ska utföras). Införandet av beställar-utförarorganisation i flertalet kommuner har också inneburit ett ökat avstånd mellan den som fattar beslut om hjälpen och den som utför omsorgsarbetet. Sammantaget har dessa organisationsförändringar inneburit att större svårigheter för baspersonalen att anpassa hjälpen till den äldres individuella och varierande behov (se exempelvis Rønning 2004, Szebehely, red. 2005).

3.4 Ett könsperspektiv på anhörigomsorg

I detta avsnitt redovisas några nya analyser om anhörigomsorg ur ett könsperspektiv. Först redovisas uppgifter om äldre kvinnors och mäns omsorgsmönster, om kvinnor och män som omsorgsgivare samt om kvinnors och mäns preferenser om omsorgsgivare. Om inte annat anges är analyserna baserade på Socialstyrelsens intervjustudie som beskrevs i avsnitt 2.2.2 och som redovisas i Socialstyrelsen 2000. Därefter redovisas en analys av det avlönade och oavlönade omsorgsarbetets könsmissiga fördelning baserad på Jeppsson Grassmans medborgarstudie från Stockholms län som redovisades i avsnitt 3.1.3 ovan.

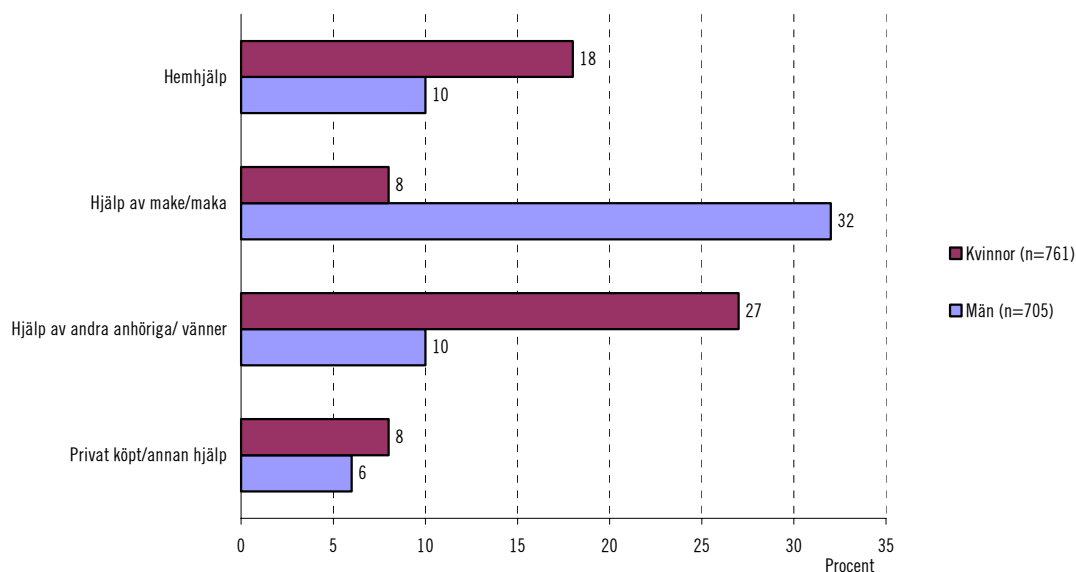
3.4.1 Äldre kvinnors och mäns omsorgsmönster

Enligt äldreomsorgsstatistiken får kvinnor oftare än män del av de offentliga äldreomsorgsinsatserna. År 2003 fick 22 procent av gamla kvinnor (80 år+) hjälp från hemtjänsten jämfört med 15 procent av männen i samma ålder. Bland kvinnorna bodde 21 procent i äldreboende; bland männen 14 procent (Socialstyrelsen 2004a, tab. 1 och 9). Detta könsmonster kan främst förklaras av att gamla kvinnor har sämre hälsa och oftare lever ensamma vid slutet av livet. Därför är kvinnor mer beroende av den offentliga äldreomsorgen (Socialstyrelsen 2004c).

Kvinnor och män som omsorgsmottagare

Både bland kvinnor och män som bor hemma är anhörigas omsorgsinsatser vanligare än hemtjänstens, men ordet anhörigomsorg har inte samma innebörd för gamla kvinnor och män. Som framgår av figur 2 innebär *anhörighjälp för en man främst hjälp från hustrun, för en kvinna främst andra anhörigas hjälp.*

Figur 2. Äldre kvinnors och mäns omsorgsmönster. Andel bland kvinnor och män som får hjälp från olika omsorgsgivare. Hemmaboende äldre 75 år+. År 2000

Källa: Egna analyser av Socialstyrelsens intervjuundersökning 2000.²⁹

Sammantaget är det i stort sett lika vanligt bland kvinnor och män att få hjälp med någon syssla i vardagen (47–48 procent av de intervjuade äldre uppger att de får hjälp med någon av de åtta hjälpuppgifter som det frågas om).³⁰ Av figur 2 framgår att (utan hänsyn till könsskillnader i hjälpbehov) får äldre kvinnor betydligt oftare än män hjälp såväl från hemtjänsten som från anhöriga eller andra närstående utanför det egna hushållet, medan äldre män betydligt oftare än kvinnor får hjälp av en sammanboende partner. Till stor del beror detta på att de flesta äldre män är gifta ända fram till sin död – ungefär sju av tio män är gifta vid livets slut jämfört med drygt var fjärde kvinna (Lundin & Sundström 1994). De gamla männen får därför merparten av den hjälp de behöver från hustrun.

²⁹ Skillnaderna mellan könen är statistiskt säkerställda ($p < 0,001$) utom när det gäller "privat köpt/annan hjälp".

³⁰ Frågorna gäller hjälp med städning, tvätt, matinköp, matlagning, bad/dusch, uppstigning, påklädning samt toalettbesök. Det är vanligt att man får hjälp med olika sysslor av olika hjälpgivare, så till exempel uppger ungefär hälften av de äldre som får hjälp från hemtjänsten att de också får hjälp från make/maka eller andra anhöriga.

Den viktigaste förklaringen till gamla mäns och kvinnors skilda hjälpmönster är således att kvinnor oftare lever ensamma. Men det finns könsskillnader även om vi skiljer på ensamboende och sammanboende. Det framgår av tabell 2, som visar hjälpmönster bland äldre som behöver mer eller mindre omfattande praktisk hjälp.³¹

Tabell 2 Omsorgsmönster bland hjälpbehövande äldre kvinnor och män. Andel bland kvinnor och män, ensamboende och sammanboende som får hjälp från olika omsorgsgivare. Hemmaboende äldre som behöver praktisk hjälp, 75 år och äldre. År 2000

	Ensamboende		Giftn/sammanboende	
	Kvinnor (n=265)	Män (n=133)	Kvinnor (n=91)	Män (n=280)
Hjälp av make/maka enbart	-	-	52	76
Hjälp av andra anhöriga/vänner	63	51	33	9
Hemhjälp	43	49	15	9
Privat köpt/annan hjälp	21	27	7	6

Källa: Egna analyser av Socialstyrelsens intervjuundersökning 2000.³²

Av tabellen framgår att bland ensamboende äldre är könsskillnaderna måttliga, med en tendens att kvinnor oftare än män får hjälp av anhöriga. Jämfört med sammanboende äldre får ensamboende betydligt oftare hjälp från hemtjänsten, men framför allt bland kvinnor som bor ensamma är det numera ändå vanligare att få hjälp från en anhörig, släkting eller vän än från hemtjänsten.³³

För gifta äldre – både män och kvinnor – är hemtjänstens insatser mycket begränsade och partnern är den viktigaste omsorgsgivaren. Men det är vanligare att en hustru ensam hjälper sin man än tvärtom: tre fjärdedelar av de gifta männen som behöver hjälp

³¹ Dvs. de behöver hjälp med minst en av de uppgifter som nämns i föregående not.

³² Mer än en hjälpgivare kunde anges och kolumnerna summerar därför oftast inte till 100 procent. Skillnaden mellan könen är statistiskt säkerställd ($p < 0,001$) bland gifta/sammanboende äldre när det gäller hjälp från maka/make respektive från andra anhöriga/vänner; när det gäller kommunal hjälp finns det en tendens till skillnad ($p < 0,10$). Bland ensamboende äldre finns det endast en tendens till könsskillnad ($p < 0,10$) när det gäller hjälp från andra anhöriga/vänner. Övriga skillnader är inte statistiskt säkerställda.

³³ Detta innebär en förändring över tid – för 10–15 år sedan var det vanligare att ensamboende äldre fick hjälp från hemtjänsten än från anhöriga (Szebehely 1998 s. 145; Szebehely, Fritzell & Lundberg 2001 s. 169, SCB 2004b s. 41; Larsson 2005, figur 4 och 5).

får all sin hjälp av hustrun jämfört med hälften av de gifta kvinnorna. Gifta kvinnor som behöver hjälp får oftare än gifta hjälpbehövande män hjälp från hemtjänsten och framför allt från döttrar och andra anhöriga. *En äldre kvinna som hjälper sin man är därmed mer ensam om sitt omsorgsansvar än en man i motsvarande situation.*³⁴

Kvinnors och mäns omsorgspreferenser

I tabell 3 jämförs äldre kvinnors och mäns svar på två slags frågor: dels frågan om vem de som behöver hjälp med tvätt respektive bad/dusch skulle *vilja få* denna hjälp av, dels vem de *faktiskt* får den hjälpen av.

Av tabellen framgår att bland kvinnor som behöver hjälp med tvätten föredrar drygt hälften (58 procent) att få den hjälpen från kommunen, medan drygt en femtedel föredrar makens hjälp. Bland männen som behöver hjälp med tvätt föredrar hälften (51 procent) makans hjälp och en dryg tredjedel kommunens hjälp. När det gäller hjälp med bad eller dusch föredrar två tredjedelar av kvinnorna och hälften av männen kommunens hjälp; en femtedel av kvinnorna och en dryg tredjedel av männen föredrar makens resp. makans hjälp. Mellan 7 och 11 procent föredrar hjälp från en anhörig eller vän utanför hushållet, och mycket få (mellan 0 och 4 procent) föredrar att få hjälp på annat sätt (t.ex. genom att köpa privat hjälp eller få hjälp från en frivilligorganisation).

---

³⁴ Tidigare har ett liknande könsmönster visats när det gäller särskilt boende för äldre: med hänsyn till skillnader i ohälsa bodde vid 1990-talets början gifta kvinnor oftare än gifta män i äldreboende (Szebehely 1999b). Även Socialstyrelsen (2004b s. 15) tolkar det faktum att få gifta äldre män bor i särskilt boende som ett tecken på att "många äldre kvinnor är ensamma med ett omfattande omsorgsansvar".

Tabell 3 Önskade och faktiska hjälpgivare bland kvinnor och män. Andel bland kvinnor och män som behöver hjälp med tvätt resp. bad/dusch och som föredrar resp. får hjälp från olika omsorgsgivare. Hemmaboende äldre, 75 år+. År 2000

	Kvinnor (n=184)		Män (n=304)	
<i>Äldre som behöver hjälp med att tvätta...</i>	<i>...föredrar den hjälpen från:</i>	<i>...får den hjälpen från:</i>	<i>föredrar den hjälpen från:</i>	<i>...får den hjälpen från:</i>
Make/maka	22	15	51	69
Annan anhörig/vän	11	49	8	17
Kommun/landsting	58	34	36	11
Privat köpt/annan hjälp	4	6	2	4

	Kvinnor (n=93)		Män (n=66)	
<i>Äldre som behöver hjälp med att bada/duscha...</i>	<i>...föredrar den hjälpen från:</i>	<i>...får den hjälpen från:</i>	<i>föredrar den hjälpen från:</i>	<i>...får den hjälpen från:</i>
Make/maka	20	15	36	49
Annan anhörig/vän	7	29	9	8
Kommun/landsting	68	55	49	40
Privat köpt/annan hjälp	0	3	2	3

Källa: Egna analyser av Socialstyrelsens intervjuundersökning 2000.³⁵

Av tabellen framgår också att för män är hustrun den vanligaste hjälpgivaren både när det gäller tvätt och bad, medan döttrar och andra anhöriga utanför hushållet är vanligaste hjälpgivare för kvinnor när det gäller tvätt och kommunen när det gäller bad.

När man jämför den önskade och den faktiska hjälpen visar det sig att det är färre äldre som får hjälp från hemtjänsten än som vill ha sådan hjälp och att det är betydligt fler som får än som vill ha

³⁵ Kolumnerna summerar oftast inte till 100. Några personer (som mest 5 procent) har svarat "vet inte" på frågan om vem man vill få hjälp från, medan några personer (som mest 4 procent) har uppgivit mer än en hjälpgivare på frågan om vem man får hjälp av och några få (som mest 2 procent) uppger att de inte får hjälp över huvud taget, trots att de behöver. När det gäller tvätt är alla skillnader mellan könen statistiskt säkerställda ($p < 0,001$) utom när det gäller privat köpt hjälp/annan hjälp. När det gäller bad/dusch är skillnaden mellan könen statistiskt säkerställd när det gäller hjälp från maka/make och hjälp från annan anhörig/vän ($p < 0,001$) och det finns en tendens till skillnad mellan könen ($p < 0,10$) när det gäller hjälp från kommun/landsting. Skillnaden mellan kvinnors och mäns preferenser är signifikant ($p < 0,001$) när det gäller hjälp med tvätt, men inte när det gäller hjälp med bad/dusch.

hjälp från barn, släktingar och vänner – särskilt bland kvinnor. Medan hälften (49 procent) av de kvinnor som behöver hjälp att tvätta får den hjälpen från en anhörig/vän utanför hushållet är det bara 11 procent som vill ha sådan hjälp. Och bara 7 procent av kvinnorna vill ha men 29 procent får hjälp att duscha av döttrar (eller i några få fall andra släktingar/vänner), se de skuggade fälten i tabellen.

Det finns således *betydligt fler äldre som får hjälp av anhöriga utanför hushållet än som önskar det, och glappet mellan vad man får och vad man vill är mycket större för gamla kvinnor än för män* – att en gammal kvinna betydligt oftare än en gammal man får hjälp av dottern eller andra anhöriga kan därför inte förklaras av att kvinnor hellre vill ha anhörighjälp.

Flera nordiska studier visar att för den som behöver hjälp är det ofta lättare att ta emot familjens hjälp om man även får hjälp från hemtjänsten – att veta att barnen inte är ensamma om omsorgsansvaret är viktigt för den som behöver hjälp (Lingsom 1997; Hansen m.fl. 2002). En svensk studie av vuxna barn med hjälpbehövande föräldrar visar att de flesta vill dela sitt omsorgsansvar med kommunen. En del kunde tänka sig att ge mer hjälp under förutsättning att kommunen tog ett större ansvar, men betydligt fler – särskilt bland döttrarna – kunde inte göra mer, antingen för att de redan gjorde mycket eller för att arbetet eller (oftare) avstånd utgjorde ett hinder (Sundström & Johansson 2004).

Enligt Jeppsson Grassmans studie från Stockholms län (2001) anser de flesta av de intervjuade att det är kommun och landsting (och inte familjen) som ska ha huvudansvaret för omsorg om äldre, men män är mer familjeorienterade än kvinnor, och yngre mer än äldre (a.a. s. 59). Eftersom kvinnor och äldre oftare har erfarenheter av att vara omsorgsgivare tyder det på att den som har prövat inte vill stå ensam med det informella omsorgsansvaret. Rapporten avslutas med slutsatsen att hjälpgivandet kan vara en viktig och positiv erfarenhet, men kan också vara en fråga om ”att axla en tung omsorgsbörda – en ’kvinnofälla’ – som svar på en pliktsituation, när samhället sviktar” (a.a. s. 75).

Kvinnor och män som omsorgsgivare

De två vanligaste hjälpgivarna är hustrur och döttrar: av alla äldre som bor hemma (oavsett hjälpbehov) får 12 procent hjälp av en hustru och 10 procent av en dotter, medan 5 procent får hjälp av en make och lika många av en son. Det är mycket få äldre som får hjälp av en svärson eller bror, något fler (2-4 procent) av svärdotter/syster, andra släktingar eller grannar/vänner, se tabell 4.

Tabell 4 Informella hjälpgivare. Andel av äldre som uppger att de får hjälp av olika kategorier av anhöriga och andra närstående. Hemmaboende äldre, 75 år+. År 2000

Andel (%) av äldre (n=1 466) som uppger att de får hjälp av:	
Hustru	12
Make	5
Annan hushållsmedlem	0,5
Dotter	10
Son	5
Svärdotter eller syster	2
Svärson eller bror	1
Annan släkt	3
Granne/vän	4

Källa: Egna analyser av Socialstyrelsens intervjuundersökning 2000.

När det gäller ”annan hushållsmedlem”, ”annan släkt” och ”granne/vän” saknas uppgift om hjälpgivarens kön, men för de släktingar där kön har angetts är det möjligt att beräkna könsfördelningen bland omsorgsgivarna. Det visar sig då att 24 procent uppger en kvinna som hjälpgivare (hustru, dotter, svärdotter, syster), 11 procent uppger en man (make, son, svärson, bror). Eller annorlunda uttryckt: *av den del av anhörigomsorgen där omsorgsgivarens kön är känt ges nästan 70 procent av hjälpen av en kvinna.*

Av materialet är det också möjligt att se vilka anhöriga som ger vilken slags hjälp. Det visar sig vid en närmare analys att det är betydligt vanligare att döttrar än söner hjälper de äldre med tvätt, städning, matlagning och personlig hygien, medan söner nästan lika ofta som döttrar hjälper föräldrarna med inköp. Samtidigt är det viktigt att notera att vänner och grannar nämns minst lika ofta som

söner som hjälpgivare med sådant som tvätt, städning och matlagning.

De flesta gifta kvinnor (liksom gifta män) får i första hand hjälp av sin partner med alla sysslor, men för kvinnorna (till skillnad från de gifta männen) är döttrarnas insatser genomgående viktigare än hemtjänstens. Bland de gifta kvinnor som behöver hjälp med inköp får bara en procent hjälp från hemtjänsten men 15 procent av en dotter; av dem som behöver hjälp med städning får 11 procent hemtjänstens och 20 procent dotterns hjälp. Förhållandet är liknande när det gäller tvätt och matlagning, och bland den lilla grupp äldre gifta kvinnor som behöver hjälp att duscha får var femte den hjälpen av hemtjänsten men var tredje av en dotter!

3.4.2 Omsorgsarbetets könsmissiga fördelning

Med utgångspunkt från Socialstyrelsens intervjustudie med hemmaboende äldre beräknades ovan att närmare 70 procent av anhörigomsorgen utfördes av kvinnor. En begränsning som nämndes var att det i vissa fall saknades uppgift om omsorgsgivarens kön. En annan begränsning är att uppgifterna enbart gäller hemmaboende äldre – den anhörigomsorg som ges till äldre som bor i någon form av institutioner eller äldreboenden ingår inte. Ytterligare en viktig begränsning är att frågorna om anhörigomsorg bygger på uppgifter om vem som hjälper de äldre med ett antal konkreta, husliga eller kroppsliga, omsorgsuppgifter. Manliga och kvinnliga anhörigas hjälp med andra praktiska uppgifter, liksom omsorg av emotionell och administrativ natur, ingår inte.

I detta avsnitt ska jag därför försöka ge en bild av hur *det samlade omsorgsarbetet* fördelas mellan kvinnor och män. Jag utgår här från tabell 1 (avsnitt 3.1.3). Baserat på Eva Jeppsson Grassmans studie från Stockholms län år 2000 redovisades där andelen bland män och kvinnor (16–84 år) som hjälpte en omsorgsbehövande äldre, sjuk eller funktionshindrad person inom eller utom det egna hushållet (inklusive insatser för institutionsboende).³⁶ Baserat på omsorgsgivarens uppgifter redovisades också det genomsnittliga antalet hjälptimmar per månad.

Här använder jag dessa uppgifter i kombination med uppgifter om antal män och kvinnor i befolkningen som underlag för en

---

³⁶ Observera att det här gäller anhörigomsorg för omsorgsbehövande i alla åldrar, inte bara äldre.

uppskattning av omfattningen av anhörigas (inklusive vänners och andra närstående) insatser för omsorgsbehövande personer. *Anhörigas omsorgsinsatser* jämförs den *offentliga äldre- och handikappomsorgen*, i båda fallen uttryckt i årsverk och fördelat på kvinnor och män.³⁷ I tabell 5 och 6 redovisas resultatet av dessa beräkningar.

Tabell 5 Totalt antal årsverk i offentlig omsorg och anhörigomsorg för äldre och funktionshindrade, fördelat mellan kvinnor och män (andel av offentlig omsorg och anhörigomsorg utförd av kvinnor resp. män inom parentes). Sverige, år 2000

	Utförda av kvinnor	Utförda av män	Summa
Offentliga omsorgsinsatser	206 000 (92 %)	18 000 (8 %)	224 000 (100 %)
Anhörigas omsorgsinsatser	250 000 (68 %)	115 000 (32 %)	365 000 (100 %)

Källa: Egen beräkning baserad på bl.a JeppssonGrassman 2001, se not 37.

Tabell 6 Omsorgsinsatser för äldre och funktionshindrade. Procentuell fördelning av årsverk mellan kvinnor och män, och mellan offentliga och anhörigas omsorgsinsatser. Sverige, år 2000

	Utförda av kvinnor	Utförda av män	Summa
Offentliga omsorgsinsatser	35 %	3 %	38 %
Anhörigas omsorgsinsatser	42 %	20 %	62 %
Omsorgsinsatser sammantaget	77 %	23 %	100 %

Källa: Beräkning baserad på tabell 5.

³⁷ Med hjälp av de i tabell 1 redovisade uppgifterna om andel anhöriga som hjälper omsorgsbehövande personer inom eller utom det egna hushållet och uppgifterna om genomsnittligt antal hjälptimmar samt SCB:s befolkningsstatistik gör jag en uppskattning av den totala mängden anhörigomsorg i Sverige, uttryckt som antal helårsarbetare (årsverk). Dessa uppgifter jämförs med arbetsvolymen inom den offentliga vården och omsorgen om äldre och funktionshindrade år 2002, så som detta har beräknats av Socialstyrelsen 2003c, tabell 9. I det som här betecknas offentliga omsorgsinsatser ingår såväl offentliganställda som privatanställda och såväl månads- som timanställda inom äldre- och handikappomsorgen. Fördelningen mellan män och kvinnor inom den offentliga omsorgen har beräknats från samma publikation, s. 49, där det uppges att 8 procent av personalen är män. Eftersom män oftare arbetar heltid, innebär detta att männens andel av den samlade arbetstiden inom den offentliga äldre- och handikappomsorgen är något underskattad.

Dessa beräkningar av fördelningen mellan offentlig omsorg och anhörig, omsorg, liksom mellan kvinnors och mäns insatser, är behäftade med flera osäkerhetskällor.³⁸ Men uppgifterna ger ändå en intressant och viktig bild av hur kvinnors och mäns avlönade och oavlönade omsorgsarbete fördelas. För det första kan vi beräkna att *62 procent av det totala omsorgsarbetet för äldre och funktionshindrade utförs av anhöriga* (tabell 6).³⁹ Detta är mig veterligt den första beräkningen av fördelningen mellan anhörigas och omsorgspersonalens omsorgsarbete inom den hembaserade och den institutionsbaserade omsorgen sammantaget.

Dessa uppgifter tyder på att anhörigomsorgen är mer omfattande än vad man tidigare antagit. En orsak kan vara att här inkluderas också insatser för yngre funktionshindrade personer, inte bara äldre, och mycket tyder på att anhörigas omsorgsinsatser är mer omfattande för yngre än för äldre (Socialstyrelsen 1992b s. 12; Szebehely, Fritzell & Lundberg 2001 s. 163). Enligt en beräkning är anhörigas insatser för hemmaboende yngre funktionshindrade sju gånger mer omfattande än de offentliga hjälpinsatserna (Mossberg Sand 2000 s. 43). Tidigare uppgifter har vidare enbart gällt hemmaboende äldre (inte äldre i olika former av äldreboenden eller institutioner). Som tidigare nämnts visar en beräkning att år 2000 svarade anhöriga för 70 procent av den samlade hjälpinsatsen för *hemmaboende* äldre (Sundström, Johansson & Hassing 2002). Det har ofta antagits att om även den institutionsbaserade omsorgen inkluderas är den offentliga äldreomsorgen minst lika omfattande som den informella (se Andersson 1994, Svedberg 2001). Anhörigas omsorgsinsatser för institutionsboende äldre har då oftast uppfattats som närmast marginella, vilket sannolikt är en grov underskattning av anhörigomsorg i olika former av boenden och institutioner.⁴⁰

---

³⁸ En reservation är att undersökningens relativt stora bortfall (39 procent) ökar osäkerheten i beräkningarna. En annan viktig reservation är att jag har antagit att anhörigas omsorgsinsatser i Stockholms län inte på något avgörande sätt skiljer sig från resten av riket. Detta kan diskuteras, tidigare undersökningar visar att informellt hjälparbete (dvs. inte enbart insatser för omsorgsbehövande personer) är mindre omfattande i storstäder (Jeppsson Grassman 2001 s. 17). Om detta även gäller insatser för omsorgsbehövande personer innebär den här redovisade beräkningen en underskattning av anhörigomsorgen. En annan osäkerhet gäller intervjupersonernas uppgifter om tidsåtgång för anhörigomsorg. Dessa tidsangivelser är naturligtvis ungefärliga och bygger på den enskildes bedömning dels av vad som är en hjälpinsats, dels av hur lång tid insatsen tar. Ett problem är här att vi inte vet om det finns systematiska skillnader mellan kvinnors och mäns bedömningar av sina insatser.

³⁹ Den del av anhörigomsorgen som ersätts ekonomiskt på ett eller annat sätt är inte möjlig att skilja från övrig anhörigomsorg.

⁴⁰ Som visades i avsnitt 3.1.1 och 3.1.3 finns uppgifter om att runt var sjätte anhörigvårdare hjälper en person som bor i någon form av institution eller äldreboende. Däremot saknas

Av tabell 6 framgår också att *av allt omsorgsarbete för äldre och funktionshindrade utförs 77 procent av kvinnor; 23 procent av män*. Av allt omsorgsarbete sammantaget utgör kvinnors anhörigsinsatser 42 procent; 35 procent är kvinnors arbete inom den offentliga äldre- och handikappomsorgen. Mäns anhörigomsorgsinsatser utgör 20 procent av allt omsorgsarbete medan mäns insatser inom den offentliga omsorgen endast utgör 3 procent av den samlade omsorgen (denna uppgift är dock sannolikt något underskattad, se not 37).

Beräkningarna visar också att anhörigas omsorgsinsatser för äldre och funktionshindrade är mer könsjämnt fördelad än den offentliga äldre- och handikappomsorgen: *kvinnor står för 68 procent av anhörigomsorgen, men för 92 procent av den offentliga omsorgen* (tabell 5). Annorlunda uttryckt innebär detta att en betydligt mindre andel av mäns totala omsorgsarbete än av kvinnors utgörs av yrkesmässig omsorg.⁴¹

Ur ett jämställdhetsperspektiv är det uppenbart att män utför en oproportionerligt låg andel av arbetet med att hjälpa äldre och funktionshindrade, både som anhöriga och – i ännu högre grad – som anställda i den offentliga äldre- och handikappomsorgen.

3.5 Forskning om anhörigvårdares situation

Även om det i Sverige fanns en viss uppmärksamhet kring anhörigas omsorgsinsatser redan vid slutet av 1970-talet⁴² har flera forskare noterat att nordisk omsorgsforskning länge hade sitt huvudsakliga fokus på den offentliga äldreomsorgen. Särskilt arbetets vardagliga villkor och relationen mellan omsorgspersonal och hjälptagare inom hemtjänsten har blivit föremål för många nordiska studier (se t.ex. Eliasson, red 1996, Wærness 2005). Detta till skillnad från anglosaxisk omsorgsforskning som i stället tämligen ensidigt har koncentrerats till anhörigas omsorgsinsatser och först sent uppmärksammat det avlönade omsorgsarbetet (Kröger 2005, Sand 2005). En förklaring kan vara att den jämförelsevis väl ut-

---

uppgifter om hur stor del av de institutionsboende som får hjälp av anhöriga; se dock Whitaker 2004 som beskriver anhörigas roll på sjukhem.

⁴¹ Beräknat från tabell 5: 206 000 av kvinnors totalt 456 000 årsverk utgörs av offentliga omsorgsinsatser (45 procent); 18 000 av mäns totalt 233 000 årsverk (14 procent).

⁴² Främst inom ramen för projektet *Omsorgen i samhället* vid Sekretariatet för framtidsstudier, se exempelvis Sundström 1980 och slutrapporten *Tid för omsorg* (Lagergren m.fl. 1982).

byggda offentliga äldreomsorgen i de nordiska länderna har bidragit till att osynliggöra familjens, släktingarnas och vännernas insatser för de gamla människor som behöver hjälp i sin vardag.

Sedan 1990-talets början finns dock en växande svensk forskning om anhörigas omsorgsinsatser för äldre anförvanter (och i mindre utsträckning också för yngre funktionshindrade). Forskningen har under senare år blivit så pass omfattande att det inte är möjligt att ge den rättvisa i detta sammanhang. Här följer därför endast en kortfattad genomgång byggd huvudsakligen på andra forskares översikter.⁴³

Flera forskare har belyst anhörigas *upplevelser av att vårda*, oftast med hjälp av kvalitativa intervjuer. Längre betonades enbart de negativa erfarenheterna, men idag är de flesta forskare uppmärksamma på att anhörigomsorgen rymmer både positiva och negativa aspekter. När det gäller de negativa upplevelserna framstår *bundenhet* som det kanske enskilt viktigaste problemet. Särskilt de anhörigvårdare som bor tillsammans med den vårdade uttrycker ofta att omsorgsansvaret kraftigt begränsar deras handlingsutrymme och inkräktar på deras vardagsrutiner. I flera studier betonas att förvärvsarbete kan utgöra både en stressfaktor och en fristad från omsorgsansvarets bundenhet. Många anhörigvårdare upplever *stress* och *oro*, ibland i kombination med känslor av *otillräcklighet*. Flera (men inte alla) studier finner att kvinnor i högre grad än manliga anhörigvårdare upplever stress i rollen som anhörigvårdare. Anhörigomsorg innehåller ofta också *fysiskt tunga* moment, och inte minst för de anhörigvårdare som själva är äldre är omsorgsarbetet många gånger alltför tungt.

Bland de positiva upplevelserna av att vara anhörigvårdare betonas känslor av *meningsfullhet* och *tillfredsställelse* av att kunna bidra till att den närstående kan leva (och dö) så värdigt som möjligt. Det betonas att de negativa och positiva upplevelserna ofta finns samtidigt – anhöriga har ofta känslor av bundenhet och stress samtidigt som de känner glädje och tillfredsställelse. De positiva erfarenheterna är sammantaget vanligare än de negativa.⁴⁴ Viktigt för de flesta är att få *uppskattning* för sin insats. Denna

⁴³ Jag har främst använt mig av kunskapsöversikterna i Hansson, Jegermalm & Whitaker 2000; Lundh & Nolan 2001 och Sand 2005 samt översikter av tidigare forskning i några nyare avhandlingar på området (Winqvist 1999; Mossberg Sand 2000; Forssell 2004a; Whitaker 2004).

⁴⁴ Exempelvis visar Lundh & Nolan (2001 s. 34ff) att 68 procent av 245 intervjuade anhörigvårdare kände sig fysiskt trötta av sitt vårdarbete och 76 procent tyckte att de inte hade tillräckligt tid för sig själva samtidigt som 95-97 procent upplevde tillfredsställelse i att känna sig behövd och kunna bidra till att bevara den sjukes värdighet.

uppskattning kan komma från den vårdade, men också från andra anhöriga eller från "samhället". Enligt några studier är ett ekonomiskt bidrag en viktig form av uppskattning och erkännande från "samhället" – den anhängvårdare som får pengar i någon form uppfattar inte alltid detta som en ersättning för utfört arbete utan snarare som ett symboliskt uttryck för erkänsla för insatsen (se t.ex. Mossberg Sand 2000 och kapitel 4 och 5 i denna rapport).

Andra former av *stöd* är också viktigt för anhöriga som vårdar. För att minska bundenheten är *avlösning* av omsorgsansvaret viktigt. Såväl andra anhöriga som frivilligorganisationer och kommunen kan bidra med avlösning. För att kunna lämna ifrån sig ansvaret för den sjuke är det dock mycket viktigt för anhängvårdarna att kunna lita på att den vårdade får god vård, annars innebär de erbjudna insatserna inget reellt alternativ. Flera studier pekar på att anhängvårdare uppfattar att den avlösning som erbjuds av kommunen alltför ensidigt är inriktad på att befria anhängvårdaren från vårdarrollen och inte i tillräcklig utsträckning är anpassad till "både vårdarens och den sjukas rutiner, behov och önskemål, och med syftet att möjliggöra en meningsfull tillvaro för bägge parter" (Wennberg 2002 s. 3). Det är därför inte ovanligt att anhängvårdare avstår från beviljat stöd, trots att de både behöver och önskar avlösning.

Ett gemensamt drag i nyare forskning om anhängvård är insikten att man inte kan tala generellt om anhängomsorg – bakom samma beteckning kan rymmas mycket skiftande relationer och erfarenheter. Det stöd som erbjuds anhöriga som vårdar måste därför också vara varierat och flexibelt.

Medan det finns relativt omfattande forskning om anhängvårdarens erfarenheter av att vårda tycks det finnas betydligt färre studier som belyser omsorgsarbetets *konsekvenser* och jämför exempelvis *hälsa, arbete och ekonomi* bland anhängvårdare och personer som inte vårdar anhöriga. Inom ramen för denna rapport har det inte varit möjligt att göra en omfattande litteratursökning, och det är därför troligt att det finns studier som jag inte har noterat. Men enligt de forskningsöversikter jag har granskat har man hittills ägnat förvånansvärt lite uppmärksamhet åt dessa frågor, och särskilt för anhängvårdarens möjligheter att kombinera förvärvsarbete och omsorgsansvar. I en översikt över nordisk forskning på området konstateras att här finns en "anmärkningsvärd kunskapslucka" (Kröger 2005). Det finns betydligt mer forskning om konsekvenser för kvinnor av den traditionella

arbetsdelningen i familjen när det gäller ansvar för barn och hushåll än när det gäller omsorgsansvar för äldre anhöriga. Så till exempel diskuteras betydelsen av barn och hushållsansvar för könsskillnader i sjukskrivning i aktuella kunskapsöversikter, men inga studier nämns som berör den eventuella betydelsen av vårdansvar för äldre anhöriga (SBU 2003, Backhans 2004 och RFV 2004a).

Några undantag finns dock. I den tidigare nämnda studien i Stockholms län (Jeppsson Grassman 2001) jämförs hälsosituationen för personer med och utan vårdansvar. Studien visar att de som hjälper en omsorgsbehövande person som bor i ett annat hushåll har sämre hälsa än befolkningen i allmänhet. Sämst hälsa har de som vårdar en anhörig som de bor tillsammans med (a.a. s. 51ff). Studien visar på ett samband mellan omsorgsansvarets omfattning och omsorgsgivarens hälsa: ju fler hjälptimmar, desto sämre allmänt hälsotillstånd och desto fler psykiska symtom.⁴⁵ Författaren konstaterar att det finns ett samband mellan "omsorgsbörda" och ohälsa, och det finns en gräns när anhörigas vårdansvar innebär "alltför stora krav och en påfrestning som kan få negativa konsekvenser för hjälpgivarens hälsa och välbefinnande" (a.a. s. 53). Studien visar också att anhörigvårdarna (dvs. de som vårdar en person i det egna hushållet) oftare än andra uppger att den personliga ekonomin har påverkats negativt av hjälpinsatserna (a.a. s. 48ff).

Enligt en annan svensk studie finns det däremot inget samband mellan regelbunden omsorg om anhöriga och sjukskrivning, vare sig bland kvinnor eller bland män (Voss, Floderus & Diderichsen 2004). Sannolikt kan, beroende på omständigheterna kring omsorgssituationen, anhörigomsorg innebära såväl ökad som minskad risk för ohälsa, men kunskapsläget är som nämnts ytterst begränsat.

---

⁴⁵ Skillnaderna kvarstår även när man kontrollerar för åldersskillnader och andra olikheter mellan grupperna.

4 Offentligt stöd till vårdande anhöriga

4.1 Anhörigstöd i lagstiftning och policyformuleringar

I dagens policydokument är offentligt stöd till anhöriga som vårdar – anhörigstöd – ett centralt begrepp. I tidiga dokument om äldreomsorgen är anhöriga däremot påtagligt frånvarande. Socialpolitiska kommitténs betänkande *Bättre åldringsvård* (SOU 1964:5), som bland annat leder fram till statsbidrag för den kommunala hemtjänsten, nämner inte anhöriga över huvud taget. Inte heller nästa statliga utredning om äldreomsorgen, Pensionärsundersökningen berör anhöriga närmare. Här nämns visserligen att 26 procent av de äldre enligt en undersökning får daglig hjälp av ”hushållsmedlem, grannar eller bekanta”, men inget nämns om de vårdande anhörigas situation (SOU 1977:98 s.177). Trots att anhörigvårdare inte syns i policydokumenten från 1960- och 1970-talen, utförde naturligtvis anhöriga stora omsorgsinsatser också vid denna tid. Och även om ordet anhörigstöd ännu inte var uppfunnet, var det sannolikt fler anhöriga som fick ekonomiskt stöd för sin insats då än nu (se nedan).

Den första och enda statliga utredning med ett direkt uppdrag att göra en samlad översyn av anhörigvård är *Anhörigvårdskommittén*, som tillsattes 1979. Kommittén presenterade i sitt slutbetänkande *Ledighet för anhörigvård* (SOU 1983:64) förslag om rätt till tjänstledighet vid anhörigvård, något som dock inte ledde till några omedelbara politiska beslut.

Redan innan kommittén hade arbetat färdigt tillsattes en ny kommitté, *Äldreberedningen*, som lämnade sitt slutbetänkande *Äldreomsorg i utveckling* år 1987 (SOU 1987:21). Våren 1988 lade regeringen fram propositionen *Äldreomsorgen inför 90-talet* (Regeringens prop. 1987/88:176). Här betonas ”samhällets ansvar att se till att alla människor får en god service och vård”. Även om det noteras att närstående ”svarar för betydande hjälp och stöd till personer som har svårt att själva klara alla vardagssysslor” beskrivs närståendes insatser som ”ett komplement till samhällsinsatserna” och det betonas att ”närståendes insatser måste grundas på frivillighet”. I propositionen betonas att det också är ”från jämställdhetssynpunkt nödvändigt att närstående inte känner sig pressade att avstå från eget yrkesarbete för att ägna sig åt vård av närstående”(a.a. s. 91–92).

Denna proposition betonar tydligare än såväl tidigare som senare dokument *både* anhörigas viktiga roll *och* samhällets ansvar. Det är också det enda policydokument som leder fram till ekonomiskt stöd för anhängvård. I propositionen återfinns nämligen delar av Anhörigvårdskommitténs förslag om ersättning och ledighet för anhängvård, som nu leder fram till en ny lag (lagen om ersättning och ledighet för närstående vård). Lagen innebär att vårdande anhöriga under vissa förutsättningar får lagstadgad rätt till kortvarig tjänstledighet och ersättning från socialförsäkringssystemet (närståendepenning) för att vårda, se vidare avsnitt 4.2.3.

Ett tydligt uttryck för att stöd till anhöriga som vårdar har fått större uppmärksamhet i socialpolitiken är det tillägg som infördes i Socialtjänstlagen år 1998: ”Socialnämnden bör genom stöd och avlösning underlätta för den som vårdar närstående som är långvarigt sjuka eller äldre eller som har funktionshinder” (5 kap 10 § SoL). I förarbetena till lagändringen (Regeringens prop. 1996/97:124, s. 132) nämns att anhängstödet avser ”olika insatser som primärt syftar till att fysiskt, psykiskt och socialt underlätta den anhöriges situation”. De former av stöd som diskuteras i propositionen är avlösning och psykosocialt stöd. Kommunernas frihet att själva besluta om stödets omfattning och inriktning betonas, och ekonomiskt stöd nämns, men bara i en beskrivande passage, inte som något som enligt propositionen bör utvecklas.

Ekonomiskt stöd för anhöriga som vårdar intar i fortsättningen en undanskymd plats i policydokumenten när det gäller anhängstöd. Från 1988 har staten i olika omgångar avsatt särskilda stimulansbidrag för att utveckla kommunernas stöd till anhöriga som vårdar. Den största satsningen var under perioden 1999–2001 då 100 miljoner kronor per år avsattes (*Anhörig 300*). I årets budget har åter pengar avsatts för att utveckla anhängstödet, denna gång med 25 miljoner kronor per år under perioden 2005–2007. I propositionen *Nationell handlingsplan för äldrepolitiken* som ledde fram till *Anhörig 300* (Regeringens prop. 1997/98:113) diskuteras hur stimulansbidraget skulle fördelas till kommunerna. För att få del av pengarna förväntades kommunerna utveckla olika stödformer i samverkan med anhöriga och frivilligorganisationer. Här betonas att anhöriga till både hemmaboende äldre och äldre i särskilt boende kan behöva stöd i sin vårdarroll. Det stöd som nämns är ”praktiskt och psykologiskt/psykosocialt stöd” (s. 114); däremot nämns inte ekonomisk ersättning för anhängvårdare.

I Socialstyrelsens utvärdering av *Anhörig 300* (Socialstyrelsen 2002b) konstateras att satsningen främst har medfört att anhörigas omsorgsinsatser har synliggjorts och nya stödformer som anhörigkonsulenter och anhörigcirkclar har utvecklats. Avlösning i form av korttidsboende fanns redan före reformen i stort sett i alla kommuner, medan avlösning i hemmet och dagverksamhet, som före reformen fanns i cirka 70 respektive 80 procent av kommunerna, efter projektperioden erbjöds i runt 90 procent av kommunerna. Ekonomisk ersättning i någon form förekom i knappt två tredjedelar av kommunerna såväl före som efter reformen (a.a. s. 22).

Med fokus på individer och inte kommuner tycks avlösning som stöd för anhöriga inte ha utvecklats nämnvärt. Antalet äldre som fick del av vård i korttidsboende ökade från 8 100 till 8 900 mellan år 1999 och 2003. Antalet äldre i dagverksamhet minskade samtidigt från 13 500 till 12 700.⁴⁶ Det sammanlagda antalet äldre som fick del av dessa två insatser var därmed oförändrat, samtidigt som antalet 80 år och äldre i befolkningen ökade med 9 procent.

Frågan om att ändra ”bör” till ”skall” i den nuvarande paragrafen i Socialtjänstlagen om att ”socialnämnden bör genom stöd och avlösning underlätta för den som vårdar närstående ...” har riksdagsbehandlats vid flera tillfällen under de senaste åren. Trots att stöd för anhöriga som vårdar står tydligt i fokus för de statliga policyformuleringarna har regeringen hittills inte varit villig att skärpa formuleringarna. För kommunerna är det därmed frivilligt att ge stöd i form av avlösning eller i form av psykosocialt eller ekonomiskt stöd. I en rapport från Socialstyrelsen noteras att tillägget i lagen därmed ”i praktiken tagits till intäkt för tolkningen att anhörigvård skulle vara en helt frivillig insats, där kommunen inte har någon annan skyldighet än att följa sina egna riktlinjer. Denna tolkning betyder att tillägget, som var tänkt att förstärka stödet till anhöriga blivit kontraproduktivt, det har i själva verket försvagats” (Sundström & Johansson 2004 s. 56).

I Socialstyrelsens lägesrapport över äldreomsorgen 2003 (Socialstyrelsen 2004b s. 16) konstateras: ”Paradoxalt är att samtidigt som många kommuner arbetar för att stödja anhöriga pågår en förskjutning mot alltmer informella insatser, genom att anhörigas och närståendes möjligheter att hjälpa till rutinmässigt tas med i biståndsbedömningen.”

---

⁴⁶ Socialstyrelsen 2003d s. 20 samt Socialstyrelsen 2004a. Som Socialstyrelsen (2003d) påpekar har både korttidsboende och dagverksamhet även andra funktioner än att vara stöd till anhörigvårdare.

Som argument att inte ändra ”bör” till ”skall” har kostnadsskäl framförts, men också en rädsla att resurser därigenom skulle flyttas från den generella äldreomsorgen, och att stöd till anhöriga därmed får ersätta offentliga äldreomsorgsinsatser. När frågan nu senast var aktuell betonade regeringen att ”det inte kan vara en skyldighet för en anhörig att bistå en närstående” och att en ”mer tvingande reglering kan få som effekt [...] att stödinsatser till äldre dras ned ytterligare där det finns en anhörig, vilket ökar belastningen på dessa” (Regeringens prop. 2004/05:1 s. 148).

4.2 Ekonomisk ersättning som stöd för anhöriga som vårdar

Olika former av ekonomiska ersättningar till anhörigvårdare har som noterats inte stått i fokus när anhörigstöd som begrepp och företeelse har fått en ökad uppmärksamhet i äldreomsorgssammanhang. Tvärtom är det mindre vanligt med ekonomisk ersättning för anhöriga som vårdar idag än för 20–25 år sedan.

Redan på 1940-talet infördes ett *kontantbidrag* till långtidssjuka som vårdades av sina anhöriga (SOU 1983:64 s. 51). När hemtjänsten började byggas ut runt 1950 tillkom en annan form av ekonomisk ersättning för anhörigvårdare; *anställning som hemsamarit* (sedermera vårdbiträde). 1989 infördes som ovan nämnts ytterligare en form av ekonomisk ersättning, den s.k. *närståendepenningen*. Från 1994 blev det möjligt för anhöriga till funktionshindrade personer att anställas som *personliga assistenter*. Dessa fyra former av ekonomisk ersättning diskuteras kortfattat i det följande, i den ordning som de har tillkommit.

4.2.1 Kontantbidrag till den omsorgsbehövande

Hemsjukvårdsbidrag, hemvårdsbidrag och anhörigbidrag är tre beteckningar för en form av ekonomisk ersättning som betalas till den sjuke och där det inte finns någon direkt koppling mellan omfattningen av det faktiskt utförda omsorgsarbetet och bidragets storlek. I dagens verksamhetsstatistik betecknas det *anhörigbidrag* och definieras som ”kontantbidrag som under vissa förutsättningar kan ges av kommunen till personer för att betala anhörig/när-

stående för utförd hjälp i hemmet” (Socialstyrelsen 2004a s. 13).⁴⁷ Bidraget innebär ingen anställning för den som vårdar, och ersättningen är i princip inte skattepliktig.⁴⁸

När kontantbidraget infördes vid slutet av 1940-talet var det landstingen som betalade ut bidraget till patienter inom hemsjukvården, för att kompensera bristen på långvårdsplatser. 1962 fick närmare 6 000 personer hemsjukvårdsbidrag av landstinget för att vårdas av anhöriga, 1974 var antalet 18 000 (SOU 1977:98 s. 127). Vid mitten av 1980-talet fick 21 000 personer hemsjukvårdsbidrag från landstingen eller ett liknande bidrag från kommunen (Regeringens prop. 1987/88:176 s. 94). År 2000 fick 6 000 personer anhörigbidrag från kommunen (av dessa var 4 600 över 64 år); år 2003 var motsvarande antal 7 000 (varav 5 500 var äldre).⁴⁹ Sett i ett längre tidsperspektiv har antalet personer som får del av bidraget minskat starkt; på kort sikt har det skett en viss ökning.

Det finns könsuppdelade uppgifter i statistiken över *mottagarna* av bidraget (år 2003 var 47 procent kvinnor); däremot finns inga uppgifter om vem som *utför* omsorgsarbetet, och därmed inte heller om hur många män respektive kvinnor som vårdar en person som har anhörigbidrag.

Det är långt ifrån alla kommuner som betalar ut anhörigbidrag; år 2003 fanns enligt statistiken i 47 procent av kommunerna inga äldre som fick bidraget, och i ytterligare 6 procent av kommunerna fanns det bara en enda äldre person med anhörigbidrag (beräknat från Socialstyrelsen 2004a, tabell 5).

Olika kommuner har olika system och olika beteckningar för detta bidrag, och även ersättningsnivåerna skiljer sig mellan olika kommuner. I Stockholm betecknas bidraget hemvårdsbidrag och ersättningen var år 2003 mellan 965 och 3 869 kr per månad – den högsta ersättningen gäller ”Hjälp med omvårdnad, tillsyn eller passning kontinuerligt alla tider på dygnet”. Även i Göteborg kallas bidraget hemvårdsbidrag och ersättningen var år 2005 mellan 821 och 4 104 kr per månad; den högsta ersättningen gäller vid insatser om minst 25 timmar per vecka.⁵⁰ Även om bidraget i princip är

⁴⁷ I vissa landsting finns fortfarande hemsjukvårdsbidrag som kan betalas när en anhörig utför rena sjukvårdsinsatser, men det finns ingen statistik om omfattningen av detta bidrag (Stockholms stad 2001).

⁴⁸ Stockholms stad skriver i sina anvisningar: ”Avser bidraget att betalas till personer som inte tillhör hushållet skall denna uppgift bidraget som inkomst vid inkomstdeklaration.” Staden följer dock inte upp vem som är anhörigvårdare, och inga uppgifter lämnas till skattemyndigheten.

⁴⁹ Socialstyrelsen 2004a och 2004d.

⁵⁰ Uppgifterna från respektive stads hemsida på Internet.

skattefritt är ersättningen i förhållande till arbetsinsats långt från en reguljär lön. I allmänhet finns ingen åldersgräns för bidraget, och många som vårdar är sannolikt ålderspensionärer. Ingen uppföljning sker om den som utför omsorgsarbetet får del av bidraget. Den anhörige som ger omsorg är inte anställd och har därmed inga förmåner som sjukförsäkring, eller rätt till pensionspoäng eller akassa.

Enligt Socialstyrelsens senaste lägesrapport (Socialstyrelsen 2005 s. 43) är det tre gånger vanligare med hemvårdsbidrag bland äldre födda i ett icke västland än bland äldre födda i Sverige eller i andra västländer (uppgifterna gäller Stockholms stad). I många kommuner är anhöriganställning eller anhörigbidrag den enda form av kommunalt stöd till etniska minoritetsgrupper (Svenska Kommunförbundet 2004 s. 15). Detta tyder på att ekonomisk ersättning till anhöriga är en vanlig form av äldreomsorg när det gäller äldre som är födda i länder utanför västvärlden. Konsekvenserna för äldre invandrare och för deras anhörigvårdare av att vårdas respektive vårda med anhörigbidrag är inte kända (se dock Emilia Forssells avhandling i följande avsnitt).

4.2.2 Anställning som anhörigvårdare

Anhöriganställning inom hemtjänsten har i princip varit möjlig sedan hemtjänstens tillkomst. År 1967 uppmanar Socialstyrelsen i ett kort Meddelandeblad kommunerna att ”i största möjliga utsträckning” anställa anhöriga som hemsamariter. De bör anställas på samma villkor som annan personal, och ”bör genom avlösning ges tillräcklig vila och riklig fritid”. Meddelandebladet avslutas:

Det är såväl ur den anhöriges som ur kommunens synpunkt synnerligen fördelaktigt om en anhörig är hemsamarit. Antalet timmar som den gamla eller handikappade får tillsyn blir ju ofta många fler än det antal arbetstimmar för vilka den anhöriga hemsamariten erhåller arvode.

År 1967 fanns nära 6 000 anhöriga anställda som hemsamariter, år 1969 hade antalet fördubblats (Socialstyrelsen 1970). År 1973 var anhöriganställningarna som vanligast, då fick nära 24 000 personer hjälp av en anhörig som var anställd inom den kommunala hemtjänsten; 10 år senare hade antalet sjunkit till knappt 9 000 (SCB 1991 s. 171). År 2000 fick 3 500 personer hjälp av en anställd

anhörigvårdare, år 2003 hade antalet minskat till 3 100 (både 2000 och 2003 var knappt två tredjedelar av hjälptagarna 65 år eller äldre).⁵¹ Även denna form av ekonomisk ersättning har således minskat kraftigt i ett långt tidsperspektiv, och till skillnad från anhörigbidraget har antalet anställda anhörigvårdare fortsatt att sjunka även under de senaste årens satsning på anhörigstöd.

I likhet med statistiken över anhörigbidrag saknas könsuppdelade uppgifter över vem som *utför* omsorgsarbetet, könsuppdelad statistik förs bara över vem som *får* hjälp: 59 procent av hjälpmottagarna är kvinnor. En annan likhet med anhörigbidrag är att anställning som anhörigvårdare är en kommunal angelägenhet, och i 28 procent av kommunerna fanns det år 2003 ingen äldre person som fick hjälp av en närstående anställd som anhörigvårdare. I ytterligare 13 procent av kommunerna fanns en enda person som fick hjälp av en anställd anhörig (beräknat från Socialstyrelsen 2004a, tabell 5). Det är således fler av landets kommuner som har någon anställd som anhörigvårdare än som betalar ut anhörigbidrag, men det är totalt sett fler som får del av det ekonomiska stödet i form av bidrag än anställning.

Jämfört med kontantbidraget innebär anhöriganställningen betydligt tryggare villkor för den som vårdar. Däremot finns ingen laglig rätt till tjänstledighet från ett eventuellt ordinarie förvärvsarbete och därmed ingen rätt att återgå till arbete när anställningen som anhörigvårdare upphör. Jämfört med äldreomsorgspersonalen har anställda anhörigvårdare oftast sämre anställningsvillkor, t.ex. genom att man i allmänhet inte får ersättning för obekväma arbetstid och lönen höjs i allmänhet inte med längre anställningstid. Anställda anhörigvårdare är i allmänhet timanställda, vilket innebär att när behovet av den anhöriges insatser upphör (tillfälligt eller varaktigt), upphör också anställningen omedelbart. I de flesta kommuner får den som får hjälp av en anställd anhörigvårdare betala hemhjälpavgift. Olika kommuner har olika regler om anställning av personer över pensionsåldern.

Anställda anhörigvårdare av såväl äldre som yngre vårdtagare står i fokus för Ann-Britt Mossberg Sands (2000) avhandling.⁵² Studien som huvudsakligen genomfördes 1993 tar ett brett grepp om de anställda anhörigvårdarnas situation, och är en av de få studier som

---

⁵¹ Socialstyrelsen 2004a och 2004d.

⁵² Studien bygger bl.a. på en enkät med 1 200 anhörigvårdare. Studiens bortfall var lågt, ca 15 procent. Förutom enkätstudien bygger avhandlingen på intervjuer med 33 anhörigvårdare och 7 hjälptagare.

berör relationen mellan förvärvsarbete och omsorgsansvar. Studien visar att 85 procent av de anställda anhörigvårdarna var kvinnor, och att arbetare var överrepresenterade. 14 procent av vårdarna var själva över pensionsåldern.

Studien visar också att ett oavlönat omsorgsarbete oftast föregått anställningen som anhörigvårdare: tre fjärdedelar hade vårdat oavlönat innan de blev anställda; en fjärdedel av kvinnorna och en femtedel av männen hade vårdat oavlönat i mer än 10 år. När undersökningen genomfördes hade de i genomsnitt arbetat fyra år som anställda anhörigvårdare. Två tredjedelar av kvinnorna och tre fjärdedelar av männen förvärvsarbetade när de blev anställda. Två tredjedelar av de förvärvsarbetande hade på olika sätt förändrat sin arbetssituation för att kunna vårda (inga könsskillnader). Genom anhöriganställningen fick kvinnorna i allmänhet en bättre eller oförändrad ekonomi – de hade före anställningen ofta vårdat obetalt eller arbetat deltid inom ett lågavlönat yrke. De som tidigare arbetat heltid fick ofta sämre ekonomi när de blev anhörigvårdare. Bara 10–12 procent av vårdarna hade heltidslön som anhörigvårdare (de flesta av dessa vårdade ett barn eller sin make/maka). Studien bekräftar Socialstyrelsens kommentar från 1967 om det för kommunen ”synnerligen fördelaktiga” med att anställa anhöriga: inte heller på 1990-talet motsvarade den ekonomiska ersättningen i allmänhet den faktiskt arbetade tiden.

Författarens slutsats är att anhöriganställningen ofta har varit en god lösning för anhörigvårdaren som därigenom fått en möjlighet att vårda utan alltför stor ekonomisk förlust. Också för den vårdade kan anställningen göra det lättare att ta emot hjälpen genom att den ekonomiska ersättningen kan minska känslan av att stå i tacksamhetsskuld. Samtidigt betonas att anhörigvården inte alltid är frivilligt vald, och att det är rimligt att ”beskriva anhörigvårdarnas valsituation som en skala där det finns olika grader av frivillighet, eller ingen alls” (Mossberg Sand 2000 s. 267). Men valet står oftast inte mellan att vårda eller att låta bli: ”Det är ingen som väljer att ha anhörigvård som yrke utan anställningen får ses som en lösning i en uppkommen situation” (a.a. s. 283). Den ekonomiska ersättningen är en uppskattad form av offentligt ansvarstagande för ett omsorgsarbete som annars troligen skulle ha utförts oavlönat. I avhandlingen diskuteras riskerna med att anhöriganställningen blir en kvinnofälla (bl.a. för att lön och arbetsinsats inte är i paritet), men författaren menar att det är en ännu större fälla att utföra omsorgsarbetet obetalt och utan stöd – ”en form av samhällligt

utnyttjande av människors ansvarstagande för sina närstående” (a.a. s. 283). Minskningen av antalet anställda anhörigvårdare som har skett samtidigt som också andra former av offentlig äldreomsorg har minskat tolkas därför som två former av undandragande av det offentliga ansvaret.

En annan avhandling berör också frågan om ekonomisk ersättning för anhörigvård. Emilia Forssell (2004a) har i sin avhandling djupintervjuat tolv anhöriga till äldre invandrare. Sex av de intervjuade hade någon form av ekonomisk ersättning: hemvårdsbidrag eller anställning som anhörigvårdare respektive personlig assistent. Gemensamt var att ingen kunde leva enbart på inkomsten för omsorgsarbetet. Gemensamt var också att de anhöriga berättar om glädje och tillfredsställelse av att kunna finnas till hands för sina äldre släktingars behov, men också om bundenhet och dålig ekonomi som en konsekvens av omsorgsansvaret. Trots att de anhöriga med anställning fick mer pengar för sitt omsorgsarbete än de som fick hemvårdsbidrag var de förstnämnda mindre nöjda – de såg ersättningen som lön, och som sådan var den otillräcklig. Detta var särskilt problematiskt för några yngre anhöriga som själva nyligen invandrat, och där den ekonomiska ersättningen bidrog till att binda dem till ett tidskrävande hjälpåtagande som hindrade andra sysselsättningar och försörjningsmöjligheter och därmed deras integration i samhället. Författaren konstaterar att ”de olika systemen för betalning till anhöriga hjälpgivare, generellt utformade och avsedda att fungera på samma sätt för alla som berörs, i praktiken får olika utfall beroende på att anhöriga inte har likadana förutsättningar eller belägenhet” (a.a. s. 209–210).

4.2.3 Närståendepenning

Till skillnad från de två föregående ersättningsformerna där beslutet ligger på kommunal nivå, och där det finns stora kommunala skillnader, är närståendepenning en *statligt och lagligt reglerad ersättningsform*.⁵³ Lagen gäller rätt till ledighet från arbetet och ersättning från sjukförsäkringen under högst 60 dagar för den som vårdar en svårt sjuk närstående i hemmet, på institution eller på sjukhus.⁵⁴

⁵³ När inte annat anges bygger detta avsnitt på RFV 2001 och 2003a.

⁵⁴ När lagen trädde i kraft 1989 gällde ersättningen högst 30 dagar, och endast för vård i hemmet. 1992 vidgades lagstiftningen till att också gälla vård i vårdinrättning; 1994 förlängdes den maximala ersättningsperioden till 60 dagar.

Närståendepenning skiljer sig därmed på flera sätt från de tidigare nämnda formerna av ekonomisk ersättning för anhörigvård. En skillnad är *rätten till tjänstledighet* – det är bara den som uppbar närståendepenning som har laglig rätt till tjänstledighet oavsett arbetsgivare (rätten till tjänstledighet vid anhörigs sjukdom skiljer sig mellan avtalsområden). En annan skillnad är begränsningen i tid – närståendepenningen är en rättighet till ledighet och ersättning för *kortvarig* anhörigvård, och endast i situationer där det finns ett *påtagligt hot mot den sjukes liv*.⁵⁵ Ytterligare en viktig skillnad är att närståendepenningen är inkomstrelaterad och följer anhörigvårdarens sjukpenning. Ersättningen, som är pensionsgrundande, kan tas ut som hela, halva och fjärdedels dagar. Konstruktionen av närståendepenning påminner mycket om den tillfälliga föräldrapenningen, även om föräldrapenningen kan tas ut ännu mer flexibelt än närståendepenningen.

Ytterligare en skillnad jämfört med de tidigare diskuterade ersättningsformerna är att antalet anhörigvårdare som får närståendepenning har ökat kontinuerligt: från cirka 2 900 år 1990 till drygt 9 500 år 2003. En annan skillnad är att här finns könsuppdelade uppgifter om den som vårdar: 70 procent är kvinnor. Det finns också reguljära statistikuppgifter om vårdens varaktighet: Både kvinnor och män får i allmänhet närståendepenning under en mycket begränsad period; den genomsnittliga ersättningstiden är endast 11 dagar. Det finns ingen könsskillnad när det gäller vårdtidens längd, och även könsfördelningen bland dem som vårdas är jämn (RFV 2004b s. 155).

Enligt en enkätstudie (besvarad av drygt 100 personer som haft närståendepenning 1996 i Jönköpings län) var döttrar vårdare i 45 procent av fallen, hustrur i 16 procent, söner i 13 procent och äkta män i 7 procent av fallen. Runt 80 procent av vårdarna hade gjort en vårdinsats även innan de i medeltal 10 dagar som de hade närståendepenning; den genomsnittliga vårdtiden var fyra månader. Många hade vårdat vid sidan av ett förvärvsarbete (ofta på deltid), men vissa hade gått ner i arbetstid, andra hade tagit ut komplédigt, semester eller oavlönad tjänstledighet för att vårda. Jämfört med många andra anhörigvårdare tycks denna grupp ha stått mindre ensam om sitt vårdansvar; både andra anhörigas och offentliga hjälpinsatser var vanliga (Sundström & Hult 1997).

---

⁵⁵ Kraven på att den sjukes tillstånd ska vara livshotande är ganska stränga. Enligt några rättsfall är svår anorexia resp. suicidrisk inte tillräcklig grund för närståendepenning (RFV 2003a).

Författarna konstaterar att närståendepenningen framstår som en väl fungerande, omtyckt och flexibel stödform, som gjort det möjligt för ”familjen att med mindre belastning ordna allt så som den sjuke och vårdaren önskar det” (a.a. s. 23). I rapporten diskuteras också om regelverket skulle kunna vara ännu mer flexibelt så att mer än en vårdare samtidigt kunde få ersättning, och så att fler sjukdomstillstånd och längre ersättningsperioder skulle kunna komma i fråga. De problem som noteras gällde främst bristande information; i flera fall hade man inte förrän i ett sent skede fått kännedom om möjligheten till ersättning, vilket bidrog till att antalet dagar med närståendepenning kraftigt understeg den tid som personen i fråga hade vårdat den sjuke.

4.2.4 Anställning som personlig assistent

Lagen om assistansersättning (LASS) som trädde i kraft 1994 är inte i första hand en lag om anhörigstöd. Inte heller är det en lag som i huvudsak berör hjälpbehövande äldre (över 65 år). Att personlig assistans ändå diskuteras i detta sammanhang beror på att anhöriga till personer med omfattande funktionshinder berörs på två sätt av assistansreformen; dels genom möjligheten att anställas som assistenter, dels genom möjligheten att assistenterna avlastar den anhöriges omsorgsansvar. Och även om lagen från början inte omfattade funktionshindrade äldre personer, är det sedan 2001 möjligt för personer som fyllt 65 år att behålla sin rätt till assistansersättning. Antalet timmar kan dock inte höjas, och assistansen kan inte nybeviljas för den som fyllt 65 år.

Det finns inga begränsningar av anhörigas möjligheter att anställas som personliga assistenter. Med hänvisning till Regeringens prop. 1994/95:77 skriver Riksförsäkringsverket (RFV 2003b s. 60) att ”önskemål från en person med funktionshinder om att ha en familjemedlem eller annan samboende som personlig assistent bör så långt som möjligt tillgodoses ...” Sedan 1995 får dock inte den funktionshindrade vara arbetsgivare för en anhörig som bor i samma hushåll. För övrigt kan den funktionshindrade välja att själv vara arbetsgivare eller låta kommunen eller en privat/kooperativ assistansanordnare vara arbetsgivare.⁵⁶

---

⁵⁶ Idag har 62 procent kommunen som assistansanordnare, 23 procent anlitar ett privat företag, 12 procent ett brukarkooperativ och 3 procent är själva arbetsgivare (Assistansersättning, www.forsakringskassan.se, 2005-02-09).

För att belysa assistansersättningens betydelse för att avlöna anhörigvårdare är det ett problem att det inte finns samlade uppgifter om hur vanligt det är att anhöriga är anställda som personliga assistenter, vare sig i den reguljära statistiken eller i andra riktäckande källor.⁵⁷

RFV (efter 1/1 2005 Försäkringskassan) är statistikansvarig för assistansuppgifter. Myndigheten samlar in och redovisar könsupplagade uppgifter om antal mottagare, antal timmar och anordnare. År 2003 var nära 13 000 personer berättigade till assistansersättning (47 procent var kvinnor); männen var igenomsnitt beviljade 96 timmar per vecka, kvinnorna 92. Cirka åtta procent av de assistansberättigade var 65 år eller äldre (RFV 2002).

RFV har under 2004 på regeringens uppdrag granskat assistansersättningen ur ett jämställdhetsperspektiv (RFV 2004c). Här noteras att medan ensamstående män har mer assistans än ensamstående kvinnor har gifta/sammanboende kvinnor mer assistans än män i samma situation. Detta kan enligt RFV tolkas som att "om den funktionshindrade personens partner är en man förväntas han ta ett mindre ansvar än om partnern är en kvinna" (a.a. s. 9). En delstudie där handläggare har fått ta ställning till fiktiva fall visar också att det är vanligare att handläggarna gör hänvisningar till makars gemensamma ansvar om den sökande är man (a.a. s. 39). En kvinna som är gift med en funktionshindrad man tycks därmed möta större förväntningar att bistå med hjälp än en man i motsvarande situation.

Anhöriga som assistenter blir indirekt synliga i samma rapport från RFV: bland sammanboende/gifta assistansberättigade var maken/partnern anställd som assistent i en dryg tredjedel av paren – oftare om den icke funktionshindrade partnern var en kvinna (RFV 2004d s. 110). Huruvida andra anhöriga än makar är assistenter i de aktuella fallen anges inte. Detta är den enda uppgift som jag har kunnat finna om anhöriga som personliga assistenter baserad på ett större underlag.

En kvalitativ studie baserad på intervjuer med 12 personer över 65 år med personlig assistans visar dock att i 9 av de 12 fallen var

---

⁵⁷ Personlig information Else-Marie Möller, kontaktperson för statistik om personlig assistans, Försäkringskassan, 2005-02-08 samt Ingrid Söderström, Sveriges Kommuner och Landsting, 2005-02-10. Frågan om anhöriga som assistenter ingår i den sittande Assistanskommitténs uppdrag. Av de cirka 35 000 kommunanställda personliga assistenterna arbetar 31 procent enligt det så kallade PAN-avtalet, ett avtal som gäller för anhöriga och andra som har en begränsad anställning (Kommunal 2004 s. 19). Det är dock inte känt hur många av dessa som är anhöriga.

anhöriga anställda som personliga assistenter: 5 hustrur, 1 äkta man, 5 barn samt 2 barnbarn med respektive partner (Forssell 2004b i RFV 2004d, beräknat från bilaga 4).⁵⁸ Även om urvalet är mycket litet tyder det på att det inte är ovanligt att anhöriga är personliga assistenter. Om det är vanligare eller mindre vanligt bland äldre än yngre funktionshindrade är dock inte möjligt att veta, inte heller om det finns något könsmönster här.

Rapporten har titeln ”Utsatt, privilegierad” vilket syftar på de intervjuades svåra men också mer gynnade situation jämfört med andra äldre som kan ha lika omfattande, men åldersrelaterade, funktionshinder, och som därför inte har rätt till assistansersättning. En av de intervjuade uttrycker detta med den paradoxala formuleringen att han eller hon hade ”tur som fick stroke före 65” (Forssell 2004b s. 86). Rapportens fokus är på brukarna, men frågan är om inte rapportens titel är relevant också för de anhöriga. Med ett undantag fick nämligen de intervjuade mycket stora insatser från anhöriga – även i de fall där den anhörige inte var anställd som assistent, och även i den skarv som i flera fall fanns efter att personen fyllt 65 år fram till 2001 då de genom lagändringen återfick rätten till assistans. I många fall får sannolikt anhöriga genom assistansreformen ekonomisk ersättning för insatser som de annars skulle ha utfört oavlönat, i andra fall hade de inte kunnat vårda av ekonomiska skäl. Många studier av anhöriga omsorgsgivare har problematiserat anhörigas möjligheter att avstå från att vårda, oavsett om de får ekonomisk ersättning eller ej. Även i denna studie problematiseras hjälpgivarnas valfrihet: ”Har personliga assistenter som rekryterats bland anhöriga, ur familjekretsen, en frihet att välja eller välja bort vårdarrollen?” (a.a. s. 89).

---

⁵⁸ Några av de intervjuade hade flera anhöriga anställda som assistenter, och några hade både anhöriga och andra anställda.

5 Sammanfattande diskussion

Fokus i denna rapport är på kunskap och kunskapsluckor när det gäller anhörigas betalda och obetalda omsorgsinsatser för äldre. I detta avslutande kapitel sammanfattas först vad som har kommit fram när det gäller anhörigomsorgen, framför allt om dess omfattning och förändring över tid. Därefter noteras några viktiga kunskapsluckor i den befintliga statistiken. Avslutningsvis diskuteras betydelsen av ekonomiskt stöd för anhörigvård ur ett jämställdhetsperspektiv.

5.1 Kvinnor, män och äldreomsorgens informalisering

Sedan år 1980 har andelen av de äldre (80 år+) som får del av *offentlig äldreomsorg* i form av hjälp i hemmet eller plats i särskilda boendeformer för äldre *minskat* från cirka 62 till 40 procent – en minskning som inte kan förklaras av förbättrad hälsa i denna åldersgrupp. Samtidigt har *anhörigas omsorgsinsatser ökat*, framför allt bland mindre resursrika äldre (bland äldre med mer resurser har det i stället skett en ökning av köp av hjälp på den privata marknaden, en förskjutning som dock inte berörs närmare här). Trots att anhörigas omsorgsinsatser har ökat har antalet *anhöriga som får ekonomisk ersättning från kommunen minskat*, åtminstone sett i ett längre tidsperspektiv.

Den förskjutning mellan den offentliga äldreomsorgen och anhörigas obetalda och betalda insatser som är möjlig att belägga med hjälp av forskning och offentlig statistik visas i figur 3.⁵⁹ I figuren illustreras trenderna under två tidsperioder; dels visas med en streckad pil perioden från ungefär 1960 till 1980, dels visas med en heldragen pil perioden från 1980 fram till idag. Figuren är naturligtvis en förenkling av en betydligt mer komplicerad verklighet. Det viktiga i det här sammanhanget är att under 1960- och 1970-talen byggdes den offentliga äldreomsorgen ut, samtidigt som man också satsade på ekonomiskt stöd för vårdande anhöriga. Efter 1980 har det skett en minskning både av antalet äldre som får del av

---

⁵⁹ Under senare år har det också skett förskjutningar från offentligt finansierad och offentligt utförd äldreomsorgen mot offentligt eller privat finansierad omsorg utförd på marknaden, cell 8 och 9 i modellen (jag har tidigare betecknat dessa förskjutningar *entreprenadisering resp. marknadisering*). Det är också möjligt att det har skett en ökning av offentligt finansierade eller obetalda frivilliginsatser (cell 10 och 11). I detta sammanhang när fokus är på samspelet mellan anhörigas och offentliga omsorgsinsatser lämnas dock dessa andra förskjutningar utanför diskussionen.

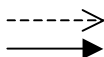
den offentliga äldreomsorgen och av antalet anhöriga som vårdar med ekonomiskt stöd. Samtidigt har antalet anhöriga som vårdar ökat. Antalet anhöriga som vårdar utan ekonomiskt stöd är därmed större idag än för 20–25 år sedan.

Vem utför?

		Anhöriga	"Det offentliga"	Marknaden	Frivilligsektorn
Obetalt arbete		1	4	7	10
Vem betalar?	Offentlig finansiering	2	5	8	11
	Privat finansiering	3	6	9	12

Figur 3 Förskjutningar mellan angörigomsorg och offentlig äldreomsorg

Förskjutningar 1960-1980 betecknas med
Förskjutningar 1980-2005 betecknas med

Ökningen av både den offentliga äldreomsorgen och de ekonomiska ersättningarna för anöriginsatser mellan 1960 och 1980 kan betecknas som en *formalisering* av äldreomsorgen. Perioden efter 1980 kan i stället betecknas som en *informalisering*; en begränsning av det offentliga åtagandet. Dessa förändringar har berört kvinnor och män på olika sätt:

- Kvinnor utför en överväldigande majoritet (mer än 90 procent) av arbetet inom den offentliga äldreomsorgen.
- Kvinnor utför också en majoritet (cirka 70 procent) av arbetet inom anörigomsorgen.
- Kvinnor utgör en majoritet (cirka 70 procent) av de äldre som får del av den offentliga äldreomsorgen.
- Kvinnor är därför rent antalsmässigt mer än män berörda av äldreomsorgens förändringar som personal, som anhöriga och som hjälpottagare.

- Det är också bland äldre kvinnor snarare än bland män som det har skett en förskjutning från offentlig till anhörigomsorg.
- Det är framför allt kvinnliga anhöriga som har ökat sina insatser i takt med den minskade offentliga äldreomsorgen.
- De vanligaste anhöriga omsorgsgivarna är hustrur och döttrar, och döttrars insatser har ökat mycket mer än söners.
- För äldre män betyder anhörighjälp i huvudsak hjälp från hustrun, för äldre kvinnor betyder anhörighjälp främst dotterns hjälp; äldre kvinnor får betydligt oftare än äldre män hjälp från anhöriga utanför hushållet.
- Gamla kvinnor som vårdar sina män står oftare än gifta män ensamma om sitt omsorgsansvar; en man som vårdar sin hustru har oftare såväl hemtjänsten som döttrar/andra anhöriga vid sin sida.

Att anhörigas omsorgsinsatser har ökat beror knappast på förändrade preferenser – vare sig bland de äldre eller bland deras anhöriga. Inte heller kan det faktum att fler kvinnor än män får hjälp av döttrar och andra anhöriga utanför hushållet förklaras av att kvinnor mer än män föredrar sådan hjälp. Tvärtom:

- De flesta äldre (framför allt kvinnor) föredrar den offentliga äldreomsorgens insatser framför att få hjälp av familjemedlemmar eller släktingar.
- Det är betydligt fler äldre (framför allt kvinnor) som *får* än som vill *ha* hjälp av döttrar och andra närstående.

Det är svårt att tolka ökningen av anhörigomsorgen på annat sätt än att det handlar om en påtvingad situation – ett tvång som särskilt berör kvinnor på bägge sidor av omsorgsrelationen. Enligt forskning på området är en välutbyggd och välfungerande offentlig äldreomsorg det bästa stödet för anhöriga till omsorgsbehövande äldre. Det är bara om det finns en god offentlig äldreomsorg som anhörigomsorg kan vara ett fritt val för bägge parter. Det kan här vara viktigt att påminna om historikern Birgitta Odéns analys av relationen mellan generationerna i äldre tid. Hon har konstaterat att relationerna mellan generationerna är goda i Sverige, och kopplar detta till den relativt goda tillgången till äldreomsorg och till att det inte finns ett lagligt tvång för barn att vårda sina föräldrar:

När en sådan vårdkod fanns i Sverige på den gamla goda tiden var relationerna nämligen så spända, att lagen stadgade dödsstraff för den som inte vördade och vårdade sina föräldrar eller talade hårda ord till dem. (Odén 1992 s. 5)

Just därför är det anmärkningsvärt att så lite är känt om konsekvenserna för kvinnor och män – som omsorgsmottagare och som omsorgsgivare – av äldreomsorgens informalisering. Framför allt saknas kunskap om konsekvenser för kvinnors hälsa och ekonomi på kort och på lång sikt av att kvinnor tar ett större ansvar än män för äldre närståendes omsorg och välfärd.

5.2 Kunskapsluckor i den offentliga statistiken

En förutsättning för att ur ett jämställdhetsperspektiv kunna följa konsekvenserna av äldreomsorgens informalisering är att relevanta uppgifter regelbundet samlas in och analyseras. I kapitel 2 i denna rapport har den offentliga statistiken granskats på jakt efter insamlade (publicerade eller opublicerade) uppgifter om anhörigas omsorgsinsatser. De viktigaste källorna är SCB:s Arbetskraftsundersökning (AKU) och Undersökning av levnadsförhållanden (ULF), samt Socialstyrelsens och RFV:s verksamhetsstatistik när det gäller den del av anhörigomsorgen som är avlönad med offentliga medel.

I AKU har det tidigare i stort sett inte varit möjligt att belysa betydelsen av anhörigomsorg för kvinnors och mäns förvärvsarbete, och de uppgifter som trots allt har samlats in har inte redovisats. Det nya frågeformulär som används från och med 2005 ger betydligt större möjligheter att belysa betydelsen av anhörigvård som anledning att förvärvsarbeta deltid eller för att helt stå utanför arbetskraften. En regelbunden könsuppdelad redovisning av dessa uppgifter skulle troligen ge ny och viktig kunskap om hur många kvinnor och män som avstår från förvärvsarbete eller arbetar deltid för att de ger vård och omsorg till en närstående.

I SCB:s ULF-studier insamlas regelbundet uppgifter om anhörigomsorgens omfattning speglad genom *den som får hjälp*. Huvuddelen av den kunskap vi idag har om anhörigomsorgens omfattning och om förskjutningarna mellan offentliga och anhörigas omsorgsinsatser för hjälpbehövande äldre kvinnor och män kommer från dessa data, liksom från Socialstyrelsens rikstäckande intervjustudier där liknande frågor har ställts. Ur jämställdhets-

perspektiv är det dock en brist att det i dessa undersökningar endast finns begränsade uppgifter om den anhöriga omsorgsgivarens kön.

I ULF insamlas inte regelbundet uppgifter om anhörigomsorg speglad genom *den som utför omsorgsarbetet*. Ett undantag är det frågeformulär som år 2002–03 användes för åldersgruppen 55+, där det ställdes frågor om regelbunden hjälp till äldre, sjuka och funktionshindrade personer i eller utanför den intervjuades eget hushåll. Om dessa frågor skulle användas regelbundet i ULF skulle sannolikt mycket viktig kunskap kunna erhållas om anhörigomsorgens omfattning bland kvinnor och män. Särskilt viktigt är att anhörigomsorgens konsekvenser för hälsa, arbete och ekonomi skulle kunna belysas genom att jämföra anhörigvårdare med andra i befolkningen. Genom att lägga till frågor om eventuellt ekonomiskt stöd för anhörigvård skulle också avlönade och oavlönade anhörigvårdares situation kunna jämföras.

Det är endast den del av anhörigomsorgen som på ett eller annat sätt uppmärksammas av den offentliga äldreomsorgen som kan belysas i olika former av *verksamhetsstatistik*. Det gäller främst den del av anhörigomsorgen som ersätts ekonomiskt av stat, kommun eller landsting. Ur jämställdhetsperspektiv finns det flera brister i statistiken. Den statligt reglerade *närståendepenningen* är den form av ekonomisk ersättning som är bäst belyst i statistiken, med uppgifter om antal kvinnor och män, både som vårdare och som vårdtagare. Det finns också uppgifter om vårdens varaktighet och utbetalade belopp. Anhöriga *anställda av kommunen* som vårdare särredovisas i socialtjänststatistiken, men det finns bara uppgifter om den vårdades kön, inte om vårdarens. Här saknas också uppgifter om anställningens omfattning och varaktighet. Anhöriga anställda som *personliga assistenter* särredovisas över huvud taget inte i statistiken; det finns därför inga uppgifter om kvinnor och män som assistenter för närstående. När det gäller *anhörigbidrag* finns uppgifter om antal kvinnor och män som får bidraget, men inga uppgifter om vem som utför omsorgsarbetet, och därmed inga uppgifter om anhörigvårdarna, vare sig när det gäller kön, ålder eller relation till den vårdade, och inte heller om vårdaren får del av den ekonomiska ersättningen eller ej.

Tillförlitlig statistik är en nödvändig förutsättning för uppföljning och förändring. Eftersom den offentliga äldreomsorgen är stadd i så snabb förändring, och det under de senaste åren har skett en förskjutning från offentliga till anhörigas omsorgsinsatser vore

det viktigt att såväl i verksamhetsstatistiken som i intervjubaserad statistik bättre kunna följa dessa förändringar. Könsuppdelade uppgifter om anhängvårdare som får ekonomisk ersättning av något slag, liksom regelbunden insamling och analys av relevanta statistikuppgifter genom AKU och ULF, borde vara viktiga delar i en regelbundet återkommande belysning av anhörigas oavlönade och avlönade omsorgsarbete ur ett jämställdhetsperspektiv.

5.3 Ekonomisk ersättning för anhängvård – ett jämställdhetsdilemma?

Forskningen visar tämligen entydigt att det viktigaste stödet för anhöriga som vårdar är att det finns en välutbyggd äldreomsorg, så att inte anhöriga – särskilt kvinnor – tvingas ta på sig ett större ansvar än vare sig de själva eller de hjälpbehövande gamla vill. Både för den som behöver hjälp och för den som vårdar är det centralt att anhänginsatsen inte är framtvingad av brister i den offentliga omsorgen.

Men även i de fall när anhängomsorgen är ett resultat av att bägge parter har valt det så frivilligt som möjligt, bör det finnas ett offentligt stöd för att insatsen som anhängvårdare inte ska drabba vårdarens välfärd på kort eller lång sikt. Stöd i form av avlösning i eller utanför hemmet har rönt stor uppmärksamhet på senare år, liksom anhängvårdares behov av ett socialt eller psykologiskt stöd. Däremot finns det betydligt mer ambivalens inför ekonomisk ersättning som en form av stöd till anhöriga som vårdar. En ståndpunkt är att ekonomisk ersättning för anhängomsorg är en *kvinnofälla* som riskerar att binda kvinnor hårdare till ett omsorgsansvar och därmed bidrar till att försvaga kvinnors position på arbetsmarknaden med åtföljande ekonomiska konsekvenser på både kort och lång sikt. En annan ståndpunkt är att den ekonomiska ersättningen är en *kompensation för ett inkomstbortfall* som gör att det ekonomiska straffet av att vårda blir mindre. Ytterligare en ståndpunkt är att det ekonomiska stödet snarast är ett *symboliskt uttryck för samhällets uppskattning* för en viktig insats.

I vad mån ekonomiskt stöd för anhängvård förstärker eller försvagar kvinnors situation är beroende av en rad faktorer. En central fråga i sammanhanget är: *Vad är alternativet till avlönad anhängomsorg* – oavlönad omsorg eller offentlig äldreomsorg? En annan viktig fråga är: *Vilken relation har anhängvårdaren till*

arbetsmarknaden – framför allt är vårdaren över eller under pensionsåldern? De olika formerna av ekonomisk ersättning för anhörigomsorg har sannolikt olika konsekvenser, både beroende på hur de är konstruerade och i vilka situationer de används.

Närståendepenningen har en begränsad varaktighet, är inkomstrelaterad och kopplad till en rätt att återgå till förvärvsarbete när vårdperioden är slut. Denna form av ekonomisk ersättning för anhörigvård fungerar huvudsakligen som en kompensation för inkomstbortfall på samma sätt som andra delar av socialförsäkringen, och är i likhet med dessa endast aktuell för den som har en fast förankring på arbetsmarknaden.

Anställning som anhörigvårdare eller som personlig assistent kan innebära en reell inkomst för den som vårdar, och är pensions- och sjuklönegrundande. För den som förvärvsarbetar heltid, och särskilt för den som har en högre inkomst än en vårdbiträdeslön, ger dock anhöriganställningen inte full kompensation för inkomstbortfallet, och vårdaren får i allmänhet inte ersättning för samtliga arbetade timmar. Den som lämnar ett förvärvsarbete för att anställas som anhörigvårdare har ingen lagligt reglerad rätt till tjänstledighet eller återgång till arbete, och när behovet av anhörigvårdarens insatser upphör (varaktigt eller tillfälligt) upphör omedelbart inkomsten. För den som före anställningen under en längre tid vårdat oavlönat (vilket ofta tycks vara fallet) innebär samtidigt anställningen en förbättrad ekonomi. Också den som uppnått pensionsålder kan i vissa kommuner anställas som anhörigvårdare eller personlig assistent, och även i dessa fall innebär anställningen en ekonomiskt sett bättre situation.

Anhörigbidrag (eller hemvårdsbidrag) är en form av ekonomisk ersättning som främst kan betraktas som ett symboliskt uttryck för uppskattning. Bland anhörigvårdare som själva är över pensionsåldern är detta ofta en uppskattad form av stöd. Betraktat som en inkomst är ersättningen klart otillräcklig, men i någon mån kan bidraget fungera som en ersättning för de merkostnader som följer med att en familjemedlem behöver vård. Om bidraget betraktas som ett tillägg till en pensionsinkomst har det en helt annan betydelse än om det betraktas som ersättning för förlorad arbetsinkomst eller lön för utfört arbete.

I internationell omsorgsforskning har kvinnors (och i betydligt mindre utsträckning mäns) möjligheter att välja mellan förvärvsarbete och anhörigvård fått stor uppmärksamhet. Att kunna välja förvärvsarbete när det finns omsorgsbehövande personer i familjen

förutsätter att det finns välfungerande alternativ till anhörigomsorg, och för att kunna välja att vårda är det viktigt att detta inte bestraffas ekonomiskt på kort och lång sikt (se t.ex. Daly 2002, Lewis 2002).

Frågan om konsekvenserna för kvinnors välfärd av ekonomisk ersättning för anhörigvård har inget enkelt svar. Avlönad anhörigomsorg kan aldrig vara ett huvudalternativ till offentlig äldreomsorg. Det skulle vara i strid mot de allra flesta äldres och deras anhörigas intressen. Men att som vissa kommuner helt välja bort bidragen (oavsett vårdarens ålder och relation till arbetsmarknaden) med argumentet att de utgör kvinnofällor är knappast heller i kvinnors intresse. *Det viktiga är att ekonomisk ersättning för anhörigvård inte ersätter andra former av offentliga äldreomsorgsinsatser, utan utgör ett alternativ till oavlönat omsorgsarbete.*

Det är viktigt att betrakta hela äldreomsorgen ur ett jämställdhetsperspektiv. En utmaning är att garantera den nödvändiga omsorgen utan att de som utför omsorgsarbetet bestraffas ekonomiskt och hälsomässigt – på kort och lång sikt. Detta gäller inte bara den könsmässigt ojämnt fördelade anhörigomsorgen – avlönad eller oavlönad. Det gäller också den ur könsperspektiv ännu mer ojämnt fördelade offentliga äldreomsorgen. De kvinnor som har som sitt förvärvsarbete att vårda äldre människor betalar idag ett högt pris både hälsomässigt och ekonomiskt. Alltför hög arbetstakt, fysiskt krävande arbetsmiljö och upplevelser av otillräcklighet i relation till de äldres behov är en ökande del av äldreomsorgens vardag, och en bidragande orsak till de höga ohälsotal som präglar denna del av arbetsmarknaden. Dålig ekonomi, både under yrkeslivet och efter pensioneringen, är en följd av kombinationen låg lön och deltidsarbete – ett deltidsarbete som ofta är en följd av arbetsgivarens ovilja att heltidsanställa, men som ofta också beror på att arbetsvillkoren är sådana att ett heltidsarbete är för tungt. Äldreomsorgens arbetsvillkor är ett jämställdhetsproblem i sig själv.

Kvinnor betalar ett högt pris för att vårda – oavsett om de gör det som sitt förvärvsarbete eller för sina närstående. Här finns det dessutom ofta en överlappning: de kvinnor som arbetar inom äldreomsorgen vårdar ofta äldre släktingar på deltid och efter pensioneringen kommer många av dem att vårda sin man.

En välutbyggd och välfungerande offentlig äldreomsorg är ett gemensamt intresse såväl för omsorgspersonal som för de gamla som får del av verksamheten och för de anhöriga som därmed inte

tvingas till anhörgård för att den offentliga omsorg som de gamla helst vill ha inte är bra nog, eller inte tillgänglig nog. Men om en bättre utbyggd äldreomsorg, med förbättrade löne- och arbetsvillkor, skulle vara tillräckligt för att ändra fördelningen mellan kvinnors och mäns omsorgsarbete är långt ifrån säkert. Den kanske allra största utmaningen för jämställdhetspolitiken på äldreomsorgsområdet är att hitta vägar att utnyttja den enorma arbetskraftsreserv som män utgör som anhörgårdare och i ännu högre grad som omsorgspersonal.

Referenser

- Andersson L (1994) *Äldre och äldreomsorg i Norden och Europa*. Ädelutvärderingen 94:2. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Backhans M (2004) Varför är kvinnor mer sjukskrivna än män – en kunskapsöversikt. I: Hogstedt C, m.fl., red. *Den höga sjukfrånvaron – sanning och konsekvens*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut
- Batljan I & Lagergren M (2000) *Kommer det att finnas en hjälpande hand?* LU 1999/2000, bilaga 8. Långtidsutredningen. Stockholm: Finansdepartementet.
- Busch Zetterberg K (1996) *Det civila samhället i socialstaten. Inkomstkällor, privata transfereringar, omsorgsvård*. Stockholm: City University Press.
- Båvner P (2001) *Half full or half empty? Part-time work and well-being among Swedish women* (Akad. avh) Institutet för social forskning, Stockholms universitet.
- Daly M (2002) Care as a Good for Social Policy, *Int. J. of Social Policy*, 31 (2) 251–270.
- Eliasson R, red. (1996) *Omsorgens skiftningar. Begreppet, vardagen, politiken*, forskningen. Lund: Studentlitteratur.
- Forssell E (2004a) *Skyddandets förnuft. En studie om anhöriga till hjälpbehövande äldre som invandrat sent i livet* (Akad. avh). Stockholms universitet, institutionen för socialt arbete.
- Forssell E (2004b) Utsatt, privilegierad – en studie om att återfå assistansersättning efter 65. I: RFV analyserar 2004:10. *Assistansersättning efter 65 – utvärdering av de nya reglerna*. Stockholm: Riksförsäkringsverket.
- Forssell J (2003) *Deltidsarbetslöshet – en forskningsöversikt utifrån aktuell forskning och statliga utredningar*. HELA-projektet.

- Arbetslivsrapport nr 2003:20. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Gurner U & Thorslund M (2003) *Dirigent saknas i vård och omsorg för äldre*. Stockholm: Natur och Kultur
- Hammarström G (2000) *Hur bra är hemtjänsten i Uppsala?* Uppsala kommun/Sociologiska institutionen.
- Hansen E B m.fl. (2002) *Mange bække små... Om hjælp til svækkede ældre*. København: Fokus.
- Hansson J-H, Jegermalm M & Whitaker A (2000) *Att ge och ta emot hjälp. Anhöriginsatser för äldre och anhörigstöd – en kunskapsöversikt*. Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie, nr 15. Stockholm: Ersta Sköndals högskola.
- Jenson J (1997) Who Cares? Gender and Welfare Regimes, *Social Politics*, 4 (2) 182–187.
- Jeppsson Grassman E (2001) *Medmänniska och anhörig. En studie av informella hjälpinsatser*. Sköndalsinstitutets skriftserie, nr 17. Stockholm: Ersta Sköndals högskola.
- Jeppsson Grassman E, red (2003) *Anhörigskapets uttrycksformer*. Lund: Studentlitteratur.
- Jeppsson Grassman E & Svedberg L (1999). Medborgarskapets gestaltningar – insatser i och utanför föreningslivet. I: Amnå E, red. *Civilsamhället*. SOU 1999:84. Stockholm: Fritzes.
- Johansson L (1991) *Caring for the Next of Kin* (Akad. avh.) Uppsala universitet.
- Johansson L & Sundström G (2002) Anhörigvårdens omfattning i Sverige, *Socialmedicinsk tidskrift*, nr 2/2002, 119–130.
- Johansson L, Sundström G & Hassing L (2003) State provision down, offspring's up: the reversed substitution of old-age care in Sweden, *Ageing and Society*, 23 (3) 269-280.
- Kommunal (2004) *Personliga assistenters arbetssituation*. Stockholm: Kommunal.
- Kröger T (2005) Interplay between formal and informal care for older people: The state of the Nordic research. I: Szebehely M, red. *Äldre omsorgsforskning i Norden. En kunskapsöversikt*. TemaNord 2005:508. Köpenhamn: Nordisk ministerråd.
- Lagergren M m.fl. (1982) *Tid för omsorg*. Slutrapport för projektet "Omsorgen i samhället". Sekretariatet för framtidsstudier. Stockholm: LiberFörlag.
- Lewis, J (2002) Gender and Welfare State Change, *European Societies*, 4 (4) 331–357.

- Larsson K (2004) *According to Need? Predicting Use of Formal and Informal Care in a Swedish Urban Elderly Population*. (Akad. avh.) Stockholms universitet, institutionen för socialt arbete.
- Larsson K (2005) *Hemtjänsten och de äldres behov – en jämförelse över tid*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Lingsom S (1997) *The Substitution Issue. Care policies and their consequences for family care* (Akad. avh.) NOVA-rapport 6/97. Oslo: NOVA.
- Lingsom S (1998) Paying Informal Caregivers, *Comprehensive Gerontology*, B2:117–123.
- Lundh U & Nolan M (2001) *Närståendes vård av äldre. Anhörigas- och professionellas perspektiv*. Anhörig 300. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Lundin L & Sundström G (1994) Det riskabla åldrandet, *Välfärdsbulletinen*, nr2/94:7–9.
- Malmberg B & Sundström G (2004) *Äldres levnadsförhållanden 1988–2002. Hälsa, funktionsförmåga och vård- och omsorgsmönster*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Mossberg Sand A-B (2000) *Ansvar, kärlek och försörjning: om anställda anhörigvårdare i Sverige* (Akad. avh) Göteborgs universitet, sociologiska institutionen.
- Nyberg A (2003) *Deltidsarbete och deltidslöshet – en uppföljning av DELTA-utredningen* (SOU 1999:27). HELA-projektet. Arbetslivsrapport nr 2003:19. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Regeringens prop. 1987/88:176 *Äldreomsorgen inför 90-talet*
- Regeringens prop. 1996/97:124 *Ändring i socialtjänstlagen*.
- Regeringens prop. 1997/98:113 *Nationell handlingsplan för äldrepolitiken*.
- Regeringens prop. 2004/05:1 *Budgetpropositionen*, Utgiftsområde 9: Hälsovård, sjukvård och social omsorg.
- Regeringens skrivelse 2003/04:102 *Utvecklingen inom den kommunala sektorn*.
- RFV (2001) *Utveckling av närståendepenning under 1990-talet*. RfV redovisar 2001:2. Stockholm: Riksförsäkringsverket
- RFV (2002) *Statistikinformation Is-I 2002:2*
- RFV (2003a) *Närståendepenning*. Vägledning 2003:3. Stockholm: Riksförsäkringsverket
- RFV (2003b) *Vägledning 2003:6*. Stockholm: Riksförsäkringsverket
- RFV (2004a) *Kvinnor, män och sjukfrånvaron. I: Socialförsäkringsboken 2004*. Stockholm: Riksförsäkringsverket.

- RFV (2004b) *Socialförsäkringsboken 2004*. Stockholm: Riksförsäkringsverket.
- RFV (2004c) *Assistans för kvinnor och män – en genderanalys av assistansersättningen*. RFV analyserar 2004:11. Stockholm: Riksförsäkringsverket.
- RFV (2004d) *Assistansersättning efter 65 – utvärdering av de nya reglerna*. RFV analyserar 2004:10. Stockholm: Riksförsäkringsverket.
- Rostgaard T (2004) *With due care: Social care for the young and the old across Europe* (Akad. avh). Köpenhamn: Socialforskningsinstitutet.
- Rønning R (2004) *Omsorg som vare? Kampen om omsorgens sjel i norske kommuner*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Sand A-B (2005) Informell äldreomsorg samt stöd till informella vårdare – en nordisk forskningsöversikt. I: Szebehely M, red. *Äldreomsorgsforskning i Norden: En kunskapsöversikt*. TemaNord 2005:508. Köpenhamn: Nordiska ministerrådet.
- SBU (2003) *Sjukskrivning – orsaker, konsekvenser och praxis*. En systematisk litteraturöversikt. Stockholm: Statens beredning för medicinsk utvärdering.
- SCB (1991) *Socialtjänststatistik 1982-1989*. Statistiska centralbyrån, Sveriges offentliga statistik, Stockholm.
- SCB (2003) *Tid för vardagsliv. Kvinnors och mäns tidsanvändning 1990/91 och 2000/01*. Levnadsförhållanden, Rapport 99. Stockholm: Statistiska Centralbyrån.
- SCB (2004a) *Arbetskraftsundersökningarna 2003*. Statistiska meddelanden AM 12 SM 0401. Stockholm: Statistiska Centralbyrån.
- SCB (2004b) *På tal om kvinnor och män. Lathund om jämställdhet 2004*. Stockholm: Statistiska Centralbyrån.
- Socialdepartementet (2003) *Välfärdsfakta Social*. Socialdepartementet, Samordningskansliet.
- Socialdepartementet (2004) *Stöd till anhöriga som hjälper och vårdar närstående – alternativa lagändringar samt analys av de ekonomiska konsekvenserna*. Promemoria. S2004/6120/ST
- Socialstyrelsen (1967) *Meddelandeblad ang. anhöriga som hemsamariter hos åldringar eller handikappade*. Stockholm: Kungliga Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (1970) *Meddelandeblad 1/1970. Redovisning av den sociala hemhjälpverksamheten*. Stockholm: Kungliga Socialstyrelsen.

- Socialstyrelsen (1992a) *Rättstillämpningen inom äldre- och handikappomsorgen*. Aktiv uppföljning. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (1992b) *Unga förtidspensionärer: Hälsa och levnadsförhållanden*. SoS-rapport 1992:8. Stockholm: Socialstyrelsen
- Socialstyrelsen (1994) *Hemma på äldre da'r*. Ädelutvärderingen 94:17. (Sundström G). Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2000) *Bo hemma på äldre da'r*. Äldreuppdraget 2000:11. (Sundström G & Hassing L). Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2001) *Nationell handlingsplan för äldrepolitiken*. Lägesrapport 2001. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2002a) *Nationell handlingsplan för äldrepolitiken*. Slutrapport 2002. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen. (2002b) *Anhörig 300 – Slutrapport*. Stockholm: Socialstyrelsen
- Socialstyrelsen (2003a) *Ekonomisk prövning av rätten till äldre- och handikappomsorg*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2003b) *Avgiftsenkät november 2002. Redovisning och jämförelser med tidigare studier*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2003c) *Kompetensförsörjning inom vård och omsorg om äldre och funktionshindrade Del II – Faktgrund och beräkningar*. Stockholm: Socialstyrelsen
- Socialstyrelsen (2003d) *Ett år efter Anhörig 300. Uppföljning av kommunernas arbete med utveckling av anhörigstöd år 2002*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2004a) *Äldre – vård och omsorg år 2003. Kommunala insatser enligt socialtjänstlagen samt hälso- och sjukvårdslagen*. Statistik Socialtjänst 2004:3. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2004b) *Vård och omsorg om äldre. Lägesrapport 2003*. Stockholm: Socialstyrelsen
- Socialstyrelsen (2004c) *Jämställd socialtjänst? Könsperspektiv på socialtjänsten*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2004d) *Funktionshindrade personer år 2003. Kommunala insatser enligt socialtjänstlagen samt hälso- och sjukvårdslagen*. Statistik Socialtjänst 2004:4. Stockholm: Socialstyrelsen
- Socialstyrelsen (2005) *Vård och omsorg om äldre. Lägesrapport 2004*. Stockholm: Socialstyrelsen.

- SOU 1964:5 *Bättre åldrvård. Sjukhem, bostäder, hemhjälp.* Socialpolitiska kommittén. Stockholm: Liber Förlag/Allmänna förlaget.
- SOU 1977:98 *Pensionär '75. En kartläggning med framtidsaspekter. Huvudresultat.* Pensionärsundersökningen. Stockholm: Liber Förlag/Allmänna förlaget.
- SOU 1983:64 *Ledighet för anhängvård.* Betänkande av Anhängvårdskommittén. Stockholm: Liber.
- SOU 1987:21 *Äldreomsorg i utveckling.* Slutbetänkande. Äldreberedningen. Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU 2001:79, *Välfärdsbokslut för 1990-talet.* Slutbetänkande. Kommittén Välfärdsbokslut. Fritzes. Stockholm.
- Stark A & Regnér Å (1997) *Arbete – vem behöver, vem utför, vem betalar? En analysmodell med genusperspektiv. I: Stark A, red: Ljusnande framtid eller ett långt farväl? Den svenska välfärdsstaten i jämförande belysning.* SOU 1997:115.
- Stark A & Regnér Å (2001) *I vems händer? Om arbete, genus, åldrande och omsorg i tre EU-länder.* Rapport nr 1:2001. Linköpings universitet. Tema Genus.
- Stockholms stad (2001) *Riktlinjer för prövning av bistånd mm i äldreomsorgen.* Tjänsteutlåtande 2001-11-29. Stadsledningskontoret, Äldreomsorgsberedningens kansli.
- Stockholms stad (2005) *Äldreomsorgsinspektörernas årsrapport 2004.* En sammanfattning från granskningen 2004. Stockholm: Stadsledningskontoret, Äldreomsorgsberedningens kansli.
- Sundström G (1980) *Omsorg oss emellan: omsorg i informella relationer förr, nu och i framtiden.* Sekretariatet för framtidsstudier. Stockholm: Liber Förlag.
- Sundström G & Johansson L (2004) *Framtidens anhängomsorg. Kommer de anhänga vilja, kunna, orka ställa upp för de äldre i framtiden?* Stockholm: Socialstyrelsen.
- Sundström G, Johansson L & Hassing L (2002) *The Shifting Balance of Long-Term Care in Sweden, The Gerontologist, 42 (3) 350–355.*
- Sundström G & Hult K (1997) *Det kan man bara få om någon skall dö! En undersökning om närståendepennningen i Jönköpings län 1996.* Rapport nr 80. Jönköping: Institutet för gerontologi
- Svedberg L (2001) *Spelar ideella och informella insatser någon roll för svensk välfärd? I: Szebehely M, red. Välfärdstjänster i omvandling.* SOU 2001:52. Stockholm: Fritzes.

- Svenska Kommunförbundet (2004) *Aktuellt om äldreomsorgen*. Stockholm: Svenska Kommunförbundet.
- Szebehely M (1993) *Hemtjänst eller anhörigvård? Förändringar under 1980-talet*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Szebehely M (1996) Om omsorg och omsorgsforskning. I: Eliasson R, red. *Omsorgens skiftningar. Begreppet, vardagen, politiken, forskningen*. Lund: Studentlitteratur.
- Szebehely M (1998) Hjälp i hemmet i nedskärningstid – hemtjänstens och anhörigas insatser för gamla kvinnor och män. I: Sandqvist, A-M, red. *Åt var och en efter behov*. Stockholm: Kommentus Förlag.
- Szebehely M (1999a) Omsorgsarbetets olika former – nya klasskillnader och gamla könsmonster i äldreomsorgen, *Sociologisk forskning*, 1/99, 7–32.
- Szebehely M (1999b) Särskilt boende – en fråga om klass och kön? *Välfärdsbulletinen*, nr 1/99, 11–13.
- Szebehely M, red. (2003) *Hemhjälp i Norden: Illustrationer och reflektioner*. Lund: Studentlitteratur.
- Szebehely M (2004) Nya trender, gamla traditioner. Svensk äldreomsorg i europeiskt perspektiv. I: Florin C & Bergqvist C, red. *Framtiden i samtiden – Könsrelationer i förändring i Sverige och omvärlden*. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Szebehely M, red. (2005) *Äldreomsorgsforskning i Norden. En kunskapsöversikt*. TemaNord 2005:508. Köpenhamn: Nordiska ministerrådet.
- Szebehely M, Fritzell J & Lundberg O (2001) *Funktionsbinder och välfärd*. SOU 2001:56, Kommittén Välfärdsbokslut. Fritzes, Stockholm.
- Szebehely M, Lingsom S & Platz M (1997) Hemhjälp utvecklingen – samma problem, skilda lösningar? I: Daatland SO, red. *De siste årene. Eldreomsorgen i Skandinavia 1960–95*. Nova-rapport 22/1997. Oslo: Nova.
- Thorslund M (2005) De äldre i gemenskapen. I: *I gemenskapen*. Rapport från forskarseminarium i Umeå 26–27 januari 2005. Försäkringskassan analyserar, 2005:2. Stockholm: Försäkringskassan.
- Trydegård G-B (2001) Välfärdstjänster till salu – privatisering och alternativa driftformer under 1990-talet. I: Szebehely M, red. *Välfärdstjänster i omvandling*. SOU 2001:52. Stockholm: Fritzes.
- Ungerson C (1997) Social Politics and the Commodification of Care. *Social Politics*, 4 (3) 362–381.

- Ungerson C (2000) Cash in care. I: Harrington Meyer M, red. *Care Work. Gender, labor and the welfare state*. New York: Routledge.
- Voss M, Floderus B & Diderichsen F (2004) How do job characteristics, family situation, domestic work, and lifestyle factors relate to sickness absence? A study based on Sweden Post, *J Occup Environ Med*, 46, 1134–1143.
- Wennberg K (2002) *Kommunens stöd till anhängvårdare – anhörigas erfarenheter och synpunkter*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Whitaker A (2004) *Livets sista boning. Anhörigskap, åldrande och död på sjukhem*. (Akad. avh) Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.
- Winqvist M (1999) *Vuxna barn med hjälpbehövande föräldrar – en livsformanalys* (Akad. avh) Uppsala universitet, Sociologiska institutionen.
- Wærness K (1983) *Kvinnor och omsorgsarbete*. Stockholm: Prisma.
- Wærness K (2005) Social Research, Political Theory and the Ethics of Care in a Global Perspective. I: Dahl HM & Eriksen TR, red: *Dilemmas of Care in the Nordic Welfare State*. Aldershot: Ashgate.